

НОВИНИ

ИЗЪ

ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Человѣкътъ и машината. „Ню-Йоркскій Вѣстникъ“ пише: *Машината убива чловѣка*, а при днешнитѣ общественни отношения всѣко откритие ще бѣде проклетіе за чловѣчеството. Това въ скоро време пѣкъ ще почувствуватъ стотини хиляди работници. Южната Харвестеръ Компания въ Ню-Йоркъ искара на пазаръ една машина, която обѣщава да направи такъвъ сжщо голѣмъ превратъ въ истрѣгваніето и събиранието на памука, какѣвто направи машината „Коттонгинъ“, въ расчистванието на памука.

Тази машина, която се тегли отъ коне, на день събира и туря въ чували 5,000 фунта памукъ. Рабстническата сила, която измѣстятъ тази машина, замѣстватъ коне, единъ възрастенъ чловѣкъ и едно момче. До сега се употрѣбяваха за събиранието на горното количество памукъ въ единъ день 46 работника. Исчислено е, че 20,000 такива машини съ 40,000 работника могатъ да събератъ всички памучни плантации, работа, съ която до сега сж се занимавали не по-малко отъ 800,000 работника. И тѣй новата машина лишава отъ досегашното имъ занятие 760,000 чловѣка.

Такова сжщо дѣйствиe указва и всѣки тѣхнически прогрессъ при днешната обществена наредба, а увеличеното знание на чловѣчеството става по този начинъ за обща вреда, и тѣй ще си остане това, до дѣто една нова обществена наредба не тури единъ дѣйствителенъ редъ въ производството.

Международенъ Клубъ на студентитѣ социалисти. Напослѣдъкъ социалистическото движение бързо обгрѣща и студентитѣ въ странство. На 4 май [н. с.] т. г. се основа въ Цюрихъ единъ международенъ клубъ отъ студентитѣ социалисти. Ето устава на клуба. Той обявява.

„1-во клубътъ е социалистически и интернационаленъ [международенъ]. Цѣльта му е да спомага за научното образование на своитѣ членове въ социализма, за да ги приготви да съдѣйствуватъ на социалистическото движение.

2-ро Срѣдствата, съ които дружеството достигацѣльта сж:

Весѣди, рапорти и прения въ еженедѣлнитѣ събрания;

Основание на библиотеки и читалца;

Създаване на занятия, основани на социалистически начала.

3-то Въ асоциацията се приематъ студенти отъ двата пола.

Клубътъ изяви желание да се присѣдини къмъ Федерацията [сюзътъ] на работническитѣ асоциации [дружества] въ Цюрихъ.“

ДЕНЬ

Превъсходствата на СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО.

Преводъ отъ нѣмски.

Социалистическото общество ще има предъ очи само благосъстоянието на своитѣ членове. Кое спомага за благосъстоянието на всички членове въ социалистическото общество, рѣшаватъ самитѣ членове. Това, което е полезно за тѣхъ, го приематъ. Вредното тѣ отмахватъ. Въ социалистическото общество навѣрно никой нѣма да бѣде наказанъ съ сила да извърши пѣкаква опасна работа. Когато ще трѣбва да се извършатъ работи, въ които има опасности, винаги ще има толкова много доброволци, щото не може да се допусне и мисль за съсипване на цивилизацията. Въ социалистическото общество ще бѣде тъкмо обратното. Тогава най-много ще се мисли за нейното напредвание.

Въ социалистическото общество производителността ще стане толкова голѣма, щото часоветѣ на работното време, което ще бѣде потрѣбно, за да се изработятъ вички потрѣбни за живѣние нѣща, ще могатъ да се намалятъ твърдѣ много. Въ социалистическото общество ще се употреби на едро двигателната сила. Въ него ще се работи съ машини и съжива отъ най-нова направа. Трудътъ ще бѣде распредѣленъ до най-малкитѣ му подробности. Въ социалистическото обще-

ство всички производелни сили ще бждатъ съединени истинно и съ най-точна сметка.

Въ днешното общество капиталистътъ уголѣмява работния денъ на всѣкъдѣ дѣто може, даже и въ време на криза, за да може да продава по-сѣстиго своята стока, отъ която той получава принадена стойностъ, като угнетява и ограбва работника. Въ социалистическото общество ще бжде тѣкмо обратното. Въ социалистическото общество всѣки чловѣкъ се ползува отъ богатата, които докарва подобренieto на производството. Дѣлътъ на всѣкиго отъ богатата се уголѣмява, а работното време, презъ което всѣки работи на обществото, се намалява.

Между двигателнитѣ сили, които ще бждатъ турени въ работа, електричеството, както се вижда, ще завземе за въ бждѣще едно най-първо и най-голѣмо мѣсто. Сега днешното буржуазно общество на всѣкадѣ дири начинъ да употреби електрическата сила за въ своя полза. Впрочемъ, колкото повече се прилага електрическата сила и колкото повече тя се подобрява, толкова по-добрѣ ще бжде. Защото революционното дѣйствие на тая сила, най-могѣщата отъ всички природни сили, само по-скоро ще скѣса веригитѣ на буржуазното общество и ще отвори вратата на социализма. Но тая природна сила ще достигне своето най-голѣмо употребление и ще докарва най-голѣма полза въ социалистическото общество. Ако се сбжднатъ надѣждитѣ, които тя още днесъ възбужда — а въ сбждването имъ не трѣбва никакъ да се съмняваме — тогава тя ще помогне за печувани и невидѣни подобрѣния въ ~~жизната~~ на чловѣческото общество.

Електричеството се отличава отъ всѣка друга двигателна сила съ това, че то нѣма нужда да бжде произвеждано, както газа, парата и топлия въздухъ. То се намира въ изобилие въ природата. Всички течения на водата, прилива и отлива на морето, вѣтера, турени въ работа, както трѣбва, произвеждатъ безбройни парни конски сили. Откритието на електрическитѣ батареи Форъ е доказало, че могатъ да се събиратъ и запазватъ, за каквато страна и епоха искате, голѣми количества отъ сили. Тия сили, както морскитѣ приливи и отливи, вѣтера и потоцитѣ се произвеждатъ въ известни периодически промежутки. Но всички тия изобрѣтения, всички тия открития, сѣ още само зародиши, които могатъ

да се подозиратъ, но не могатъ да предскажатъ цѣлото бж-
дъще развитие.

Така щото за въ бждъще се очакватъ такива голѣми
подробнѣния, отъ които доброто качество, количеството, раз-
нообразието на продуктитѣ повече и повече ще се уголѣмя-
ватъ, и приятноститѣ въ животътъ ще се умножатъ за бж-
дъщитѣ поколения.

Потрѣбността за свобода въ избора и мѣняването на
занятието дълбоко е вкоренено въ чловѣческата природа.
Днешния трудъ е като едно ястие, което всѣки день се пов-
тари и което най-подирѣ обрѣгва на чловѣка. Дѣятелность-
та се затѣпява и заспива. Чловѣкъ като машина изпълнява
своята задача, безъ увлечение и безъ вкусъ. А при това у
чловѣка има голѣми способности и стремления, които стига
да се пробудятъ и развиятъ, за да дадатъ най-добри плодове
и да направятъ отъ него истински съвършенъ чловѣкъ.
Социалистическото общество, както ще видимъ, дава въ най-го-
лѣма мѣра да се задоволява тая чловѣческа потрѣбность
отъ разнообразие на труда. Уголѣмението на производител-
нитѣ сили и заедно съ него голѣмото опростиване въ начи-
нитѣ на работението позволяватъ да се намали продължител-
ността на послѣдното и при това по-лесно да се достигне
упражнението на ржката.

Стария начинъ на чиракуванието още отъ днесъ си е
испѣлъ своята пѣсенъ. Той може да се прилага само къмъ
назадничави и устарѣли видове на производството, както е,
напримѣръ, дребната ржчна индустрия. Но тъй като послѣд-
ната нѣма да я има въ новото общество, нейнитѣ учрежде-
ния и форми ще исчезнатъ заедно съ нея и ще дадатъ мѣсто
на други. Впрочемъ и днесъ сж съвсѣмъ малцина работни-
цитѣ въ фабрицитѣ, които работятъ своя занаятъ съ ржка.
При днешния начинъ на работението, съ каквѣто трудъ и да
се занимава работникътъ, въ кжсо време го съсипва. Защото
работния день е твърдѣ голѣмъ, нѣма никакво разнообразие
въ труда, не се взематъ предъ очи личнитѣ наклонности на
работниците и, най-подирѣ, като се навъртатъ винаги около
машината, се обръщатъ сами на машина. Джонъ Стюартъ
Милъ казва, че въ Англия, както и въ повечето отъ дру-
гитѣ страни, работниците иматъ право свободно да избиратъ
своитѣ занятия и своето мѣстожителство; но въ живота ра-

ботниците зависят от толкова различни правилници и от волята на другото, щото въ никоя друга система, освѣнъ въ истинското робство, не може да съществува това сжщото.

Въ социалистическото общество това положение на работитѣ изчезва. Въ социалистическото общество остава купъ време за извършване на различни деликатни и артистически опити. Широкитѣ работилници за изучаване на единъ запаятъ, наредени съ най-голѣми лесници и споредъ техническия напредѣкъ па времето, ще помогнатъ на старитѣ и младитѣ лесно да изучатъ всѣки запаятъ и ще ги привличатъ като па приятна и полезна игра. Тогава всѣки ще може да се ползува съ химическитѣ лаборатории и физическитѣ кабинети, както и съ всичко, което ще се отнася до тогавашното развитие на тия двѣ науки и ще бждѣтъ източници на просвѣта за всѣкиго, който ще иска да се просвѣщава. Тогава ясно ще се види, колко голѣми способности и дарби сж задушавали още въ зараждаието имъ или не, сж давали да се развиятъ, както трѣбва, сегашнитѣ капиталистически наредби.

Впрочемъ не само може да се удовлетвори потрѣбността отъ разнообразие въ труда, но още длъжностъ е на обществото да го създаде за всички. Защото връзъ това именно почива хармоническото развитие на чловѣческото сжщество. Въ социалистическото общество малко по-малко ще се изличатъ професионалнитѣ чѣрти па физиономитѣ, които срѣщаме въ днешното общество и които произлизатъ или отъ извършванието на отдѣлни, опредѣлени дѣятелности, или отъ разпуснатъ животъ, мързелъ и дърмождество.

Въ днешното общество съвсѣмъ малцина сж ония, които могатъ да мѣняватъ своитѣ занятия. Само тукъ-тамъ срѣщаме нѣколко щастливци, които могатъ да избѣгнатъ еднообразието на катадневнитѣ занятия и които, слѣдъ като сж работили физически, прекарватъ свободното си време въ умственни запития. И наопаки, само сегисъ-тогисъ срѣщаме умствени работници, които се занимаватъ съ физически трудъ: съ ржчни работи, съ градинарство и други. Нѣма гигиенистъ, който да не признава, че мѣняванието на физическата и умствената дѣятелностъ една подиръ друга и споредъ силитѣ па всѣки едного е необходимо за здраието и бодростта. Само то е съгласно съ природата.

Какви могат да станатъ чловѣцитѣ при благоприятни условия за развитие, можемъ да видимъ отъ слѣдующитѣ примѣри. Леонардо де Винчи въ едно и също време бѣше славенъ живописецъ, искусенъ скулпторъ, прочутъ архитектъ и инженеръ, забѣлѣжителенъ воененъ конструкторъ, музикантъ и импровизаторъ. Бенвенуто Чилипи бѣше извѣстенъ търговецъ на златни и сребърни пѣща, забѣлѣжителенъ моделаторъ, добъръ скулпторъ, припознатъ воененъ инженеръ, превъсходенъ войникъ и способенъ музикантъ. Може да се каже безъ преувеличение, че повечето отъ чловѣцитѣ днесъ иматъ занятие не споредъ способноститѣ имъ. Защото тѣхния пѣтъ имъ е избрала не тѣхната собствена воля, а силата на обстоятелствата. Не единъ лошъ професоръ много повече би направилъ като кундурадгия и не единъ способенъ кундурадгия би могаль да бжде също и добъръ професоръ.

И така, социалистическото общество ще има много учени и артисти отъ всѣкакъвъ родъ, които дѣятелно ще употребятъ една частъ отъ дела за физически трудъ, а въ останалото време ще обработватъ наукитѣ и искусствата споредъ своитѣ вкусове.

Въ социалистическото общество ще изчезне и противоречието, което сега го има между умствения и физическия трудъ. Класитѣ, които управляватъ, направиха всичко, каквото можаха, за да усилятъ това противоречие, съ цѣль да покажатъ, че умствения трудъ е привилегированъ трудъ, съ който тѣ главно се занимаватъ, като управители и господари.

Въ социалистическото общество кризитѣ и спиранието на работитѣ ще бждатъ невъзможни. Кризитѣ се раждатъ отъ днешното индивидуалистическо и капиталистическо производство. Това производство се ръководи отъ личната печалба, безъ да може да схване нѣщата въ пълната имъ цѣлостъ, то става безъ точно пресмѣтване. Отъ това пазарището се препълва съ стоки, получава се свърхъ-производството. Въ днешното капиталистическо общество продуктитѣ на труда се обръщатъ на стоки. За това стокитѣ скриватъ истинското назначение на продуктитѣ. Истинското назначение на продуктитѣ на труда е да удовлетворятъ чловѣческитѣ потребности. Но въ днешното общество удовлетворението на чловѣческитѣ потребности съ продуктитѣ на труда зависи отъ

това, да ли има пари да ги купи човекът. Въ днешното общество най-голямата част от населението има твърдъ малко сръдства, за да купува продуктите. Защото неговия трудъ се отплаща по-ниско отъ стойността му. При това не винаги населението може да намъри работа. То зависи папълно отъ наемателя: ако послѣдния вижда, че може да спечели нѣщо отъ чуждъ трудъ наема работниците, ако не, работниците не могатъ да намърятъ никаква работа.

Въ днешното общество милионни сѣщества иматъ нужда отъ нови дрехи, обувки, покънина, долни дрехи, ястие и пиене, но нѣматъ пари, за да ги купятъ. Тѣхнитъ нужди за това не могатъ да бѣдатъ удовлетворени. Пазаритъ сѣ препълнени, а народитъ умиратъ отъ гладъ. Милиони души искатъ да работятъ, но не намиратъ никого, който да купи трудътъ имъ. Защото капиталистътъ нѣма нищо да „спечели“ отъ него. Умирай, презрѣна тѣло, унижавай се, вагабонствувай, прави престѣпления. Азъ, човекътъ, сѣ паричкитъ, не мога нищо да ти помогна. И човекътъ сѣ паричкитъ, по своему, има право.

Въ социалистическото общество това противоречие изчезва. Неговото общество не произвежда „стоки“ за „продаване“ и „купуване“, но предмети необходими за живѣние, — предмети, които трѣбва да бѣдатъ расходвани и които нѣматъ друга цѣль. Ще рече, при новия редъ на работитъ производството не ще зависи отъ сръдствата на купувачитъ, иматъ ли тѣ пари или не, а отъ производителната сила на цѣлото общество. Нека човекитъ иматъ време и сръдства да работятъ и всички потрѣби ще бѣдатъ удовлетворени. Въ социалистическото общество расходването на продуктите на трудътъ не ще има друга цѣль, освѣнъ насищанieto.

Щомъ въ социалистическото общество нѣма „стоки“, нѣма да има и „пари“. Паритъ сѣ противоположни на стоката. Но при всичко това тѣ отъ своя страна ставатъ стока. За днешното общество паритъ сѣ уравниелна (еквивалентна) форма на всички други стоки. Социалистическото общество не произвежда стоки, а само необходими предмети, нѣща за употребление, изработването на които изисква извѣстно количество часове общественъ трудъ.

Ще рече въ социалистическото общество единичката

мѣрка, съ която се оцѣняватъ предметитъ, е *необходимото общественно време* за изработването имъ. Въ социалистическото общество изработеното отъ труда ще служи за *потрѣбительна социална стойностъ*. Десетъ минути социаленъ (общественъ) трудъ за единъ предметъ ще се размѣняватъ сръщу десетъ минути общественъ трудъ за други, — нито повече, нито по-малко. Защото обществото не иска да „печели“; то извършва една проста размѣна на предмети отъ сѣщото качество, отъ еднаква потрѣбительна стойностъ, между своитъ членове. Ако обществото намъри, наприкладъ, че трѣбва катадневенъ трудъ отъ три часа, за да изработва всичко, що му е потрѣбно, опредѣля единъ работенъ день отъ три часа. Въ социалистическото общество три часа необходимо общественно време за работение ще бѣде дълго. Защото въ социалистическото общество цѣлото производство ще достигне до най-високо тѣхническо развитие и всички способни за работа ще работятъ. Робертъ Оуенъ изброявалъ, че общественното необходимо време за изработването на всичко потрѣбно за живѣние въ неговото време, — първата четвъртъ отъ тоя вѣкъ, — било само два часа.

Ако обществото численно се уголъми, ако начинитъ на производството се подобрятъ до тамъ, щото необходимитъ нѣща да могатъ да бѣдатъ изработени въ два часа, социалистическото общество ще опредѣли единъ работенъ день отъ два часа. Но ако обществото иска да удовлетвори нѣкои по-високи потрѣби, които то не може да посръщи съ два-три часа трудъ, тогава опредѣля единъ работенъ день отъ четири часа. Най-голямото щастие на социалистическото общество ще бѣде да изпълнява своята воля.

СЪНЪТЪ НА МАКАРА

ОТЪ

В. Королѣнко.

(Продължение отъ бр. 2).

Какъ това стапа той и не забѣлѣжи. Той знаеше, че отъ него трѣбва пѣщо да излѣзи, и чакаше, че ето-на то ще излѣзне.... Но нищо не излизаше.

А, между това, той съзнаваше, че вече умрѣ, и за това лѣжение мирно, безъ движение. Лѣжа дълго, толкова дълго, че му догѣгна.

Бѣше съвсѣмъ тъмно, когато Макаръ осѣти, че нѣкой го тласка съ крака си. Той обърна главата си и отвори затворепитѣ си очи.

Сега дърветата стояха надъ него мирни, тихи като че засрамени отъ предишнитѣ си лудории. Мѣхнатитѣ елхи простираха своитѣ широки, покрити съ снѣгъ рѣцѣ и тихо, тихо се люлѣяха. Въ въздуха така сѣщо тихо се носеше лѣчистъ снѣжець.

Блѣскавитѣ добри звѣздици поглѣдваха отъ синето небе презъ честитѣ клончета и като че казваха: „на, вижте, умрѣ сиромашътъ“.

Надъ тѣлото на Макара, като тласкаше съ кракѣтъ, стоеше стария попъ Иванъ. Неговото дълго расо бѣше покрито съ снѣгъ; снѣгѣтъ покриваше кожания *бересъ* (шапка), плещитѣ и дългата брада на попъ Ивана. Най чудното бѣше туй, че той бѣше оня сѣщия попъ Иванъ, който умрѣ преди четири години.

Той е билъ добъръ попъ. Той никога не е притѣснявалъ Макара, никога даже не е искалъ отъ него пари за изпълнение на религиознитѣ обряди. Макаръ самичакъ му е назначавалъ платата за кръщение и за молитва и сега съ срамъ си спомня, че понѣкога му е плащалъ малко, а по нѣкога пѣкъ и съвсѣмъ не му е плащалъ. Попъ Иванъ не се докачалъ; той търсилъ само едно: всѣки пѣтъ трѣбвало да му турятъ по едно шише ракия. Ако Макаръ нѣмаше пари, попъ Иванъ самъ пращалъ за ракия, и тѣ пияли заедно. Попѣтъ се напивалъ безъ друго до изгубване на

память, но при туй биялъ се твърдѣ рѣдко и не силно. Макаръ го закарвалъ, безпомощенъ и беззащитенъ, у дома му, на грижитѣ на попадията.

Да, той е билъ добъръ попъ, но е умрѣлъ отъ недобра смъртъ. Веднѣжъ, когато всички излѣзли изъ къщи и пиения попъ останалъ да лѣжи на постелката, намислилъ да си попуши. Станалъ и, клатящъ се, доближилъ се е до голѣмото горѣщо — напаленото огнище, за да си запали лулата. Той е билъ вече твърдѣ пиянъ, люшналъ се и падналъ въ огъня. Когато се върнали домашнитѣ му, отъ попа оставали само краката.

Всички жалеха за добрия попъ Иванъ, но тѣй като отъ него бѣха останали само краката, нито единъ докторъ на свѣта вече не можаше да го исцѣри. Краката погребяха, а на негово мѣсто назначиха другъ попъ.

Сега тоя попъ, цѣлъ-цѣлненичакъ, стоеше надъ Макара и тласкаше го съ кракъ.

— Ставай, Макарушко, — казваше той. — Хайде да вървимъ.

— Къдѣ ще отида? — попита Макаръ съ неудоволствие.

Той си мислѣше, че щомъ „погина“, неговата длѣжностъ е да лѣжи спокойно и нѣмаше нужда пакъ да се скита по гората безъ пѣтъ. Друго яче, защо му трѣбваше да погинва.

— Ще идемъ при *голѣмия Тойонъ*. *)

— Защо ще ида при него? — попита Макаръ.

— Той ще те сѣди — каза попътъ съ жаловитъ и малко съ мѣкъ гласъ.

Макаръ си спомни, че наистина подиръ смъртъта трѣбва да се яви нѣйдѣ си на сѣдъ. Той това е чувалъ нѣкогаси въ черква. Ще рече, попътъ е правъ. Трѣбвало да се става.

И Макаръ стана, като си бърбореше, че даже и подиръ смъртъта не даватъ на човѣка мира.

Макаръ съ учудвание забѣлѣжи, че подиръ попъ Ивана не оставатъ стѣпки на снѣгътъ. Поглѣдна подъ краката си, сѣщо не види стѣпки. Снѣгътъ бѣше чистъ и гладкъ, като платно.

Той си помисли, че сега му е твърдѣ сгодно да ходи по чуждитѣ капани, тѣй като никой за това не може да узнае, по попътъ, който догади, вижда се, неговата тайна мисль, обърна се къмъ него и му ваза:

— *Кабжъ* (хвърли, остави)! Ти не знаешъ, що ще си па тишъ за всѣка такава мисль.

*) Тойонъ — господинъ, ступанинъ, началникъ.

— Ну, ну! — отговори недоволенъ Макарь. Не може и да си помисли чловѣкъ! Що си пъкъ толкова строгъ станалъ? Мълчи, нѣма!...

Попѣтъ поклати съ глава и трѣгна.

— Далече ли ще отидемъ? — попита Макарь.

— Далечъ, — отговори попѣтъ нажалено.

— А какво ще ѣдемъ? — попита пакъ Макарь съ беспокойствие.

— Ти забрави, — отговори попѣтъ, като се обърна къмъ него че ти си умрѣлъ и че сега не ти трѣбва нито да ѣдешъ нито да пиешъ.

На Макара това твърдѣ не се хареса. Нещѣ и дума, че това е добръ тогава, когато нѣма какво да се яде, но тогава вече трѣбва да се лѣжи тъй, както той е лѣжалъ тутакси подиръ смъртта си. А да върви, и да върви при туй далече, и да не ѣде нищо, това му се вижда на нищо не прилича. Той пакъ забърбори.

— Не роптай! — каза попѣтъ.

— Добръ! — отговори той съ докаченъ тонъ, по самъ продължаваше да се оплаква и да се сърди на лошитѣ наредби. „Каратъ чловѣка да ходи, а да ѣде не му трѣбва! Гдѣ се е чуло и видѣло това?“.

Той бѣше твърдѣ недоволенъ презъ всичкото време, до дѣто той вървѣ подиръ попа А вървѣха тѣ, както се виждаше, дълго. Наистина, Микаръ не видѣ още да се съмва, по, сѣднѣецъ по про-странството, струваше му се, че тѣ вървѣха цѣла недѣля: толкова много пади и сопки *), рѣки и езера оставяха подирѣ си, толкова много гори и равнини изминаха. Когато Макарь се оглѣдваше, струваше му се, че тъмната гора сама бѣга отъ тѣхъ на назадъ, а високитѣ снеговити върхове като че потъваха въ мърчината на нощта и бърже се скриваха задъ хоризонта.

Тѣ като че се подигаха по-на-горе и по-на-горѣ. Звѣздитѣ, ставаха по-голѣми и по свѣтливи. Подирѣ, задъ грѣбена на височината, на която тѣ се подигаха, показва се крайчеца на мѣсеца, които залѣзваше. Той като че ли бързаше да се скрие, но Макарь съ попѣтъ го настигаха. Най-подирѣ, той пакъ захвана да се подига надъ хоризонта. Тѣ трѣгнаха по равно, много издигнато мѣсто.

Сега стана много свѣтливо, много по-свѣтливо, отъ колкото при началото на нощта. Това произлизаше отъ туй, че тѣ бѣха много по-близо до звѣздитѣ. Звѣздитѣ, всѣка колкото ябълко, тъй и пламтѣха, а мѣсечината, като дѣно на голѣма златна бѣчва, блѣстеше като слънце и освѣщаваше равнината отъ единия край до другия.

На равнината съвсѣмъ ясно се виждаше всѣка сѣжипка.

*) Падъ — долъ; сопка — островърха гора.

Но нея бѣха направени множество пѣтища и всичкитѣ се срѣщаха на едно мѣсто на истокъ. По пѣтищата вървѣха и ѣздиха челоѣци въ различни облѣкла и въ различенъ видъ.

Изведнѣжъ Макаръ, като се вглѣда въ единъ ѣздачъ, отдѣли се отъ пѣти и пуста се подирѣ му.

— Чакай, чакай! викалъ попѣтъ, но Макаръ даже не чу. Той узна познатия му татаринъ, който прѣди шестъ години му открадна сивия конъ, а преди четири години е умрѣлъ. Сега татаринътъ ѣздѣше на оня сивъ конъ. Конътъ много скачаше. Отъ копитата му летѣха цѣли облаци отъ сѣженъ прахъ, който блѣскаше съ разпосарени вълни на звѣзднитѣ лъчи. Макаръ се очудваше, при такова бѣсно скачане, какъ е можалъ той, пѣшакътъ, тѣй лесно да стигне татарина. Впрочемъ, като видѣ Макара на нѣколко крачки близо, татаринътъ съ голѣма готовностъ се сирѣ. Макаръ распалено нападна на него.

— Да идемъ при кмета! — викаше. — Той е мой конъ! Дѣзното му ухо е порѣзано! . . . Глѣдай го ти него! . . . Ъзди чуждия конъ, а ступанина да върви пѣшъ, като просякъ.

— Почакай! — каза на това татаринътъ. — Нѣма пужда да отиваме при кмета. Казвамъ, че конътъ е твой? Добрѣ, земи си го! Проклѣтото животно! Пета година като го ѣздя, а като че нито крачка напредъ не направи. . . Пѣшацитѣ минаватъ и ме заминаватъ; за добрия татаринъ това е срамота.

И бѣше готовъ вѣче да слѣзне отъ сѣдлото, но въ туй време попѣтъ се затече къмъ тѣхъ и улови Макара за ржката.

— Нѣщастнико! — извика той. — Какво правишь? Не виждашъ ли, че татаринътъ иска да те излъже?

— Безъ друго, лъже! — викаше Макаръ, като махаше съ ржцѣ.

Конътъ бѣше добъръ! Сжщи ступански конъ. . . Мене ми даваха за него четиредесетъ рубли още на трѣтата трѣва. . . Не-е, баю! Ако ти развали коня, ще го заколя за мѣсото, а ти ще ми заплатишъ чисти пари. Мислишъ, че като си татаринъ, нѣма за тебе сждъ?

Макаръ се распали и викаше нарочно, за да събере на около си повече народъ, тѣй като бѣше привикналъ да се бои отъ татаритѣ. Но попѣтъ сирѣ неговата распаленностъ.

— Полека, полека, Макаре! Ти все забравяшъ, че ти си умрѣлъ. . . . Защо ти е конътъ? Пъкъ, при туй, мигаръ ти не виждашъ, че пѣша вървишь много по-бърже отъ татарина? Искашъ да вървишь цѣли хиляди години?

Макаръ осѣти се, защо татарина тъй лесно му дава коня.
„Хитъръ народъ!“ — помисли си той и се обърна къмъ татарина.

— Добръ! Върви си на коня..... а азъ, баю, ще дамъ прошение противъ тебе.

Татаринътъ сърдито натисна шапката си на главата и удари коня. Конятъ се подигна на краката си, облакъ отъ снѣгъ се подигна изъ-подъ копитата му, но, додѣто Макаръ съ попа не мръднаха, татаринътъ нито крачка можеше да направи напредъ.

Той сърдито плювна и обърна се къмъ Макара:

— Чувай, *догорйо* (приятелю), нѣмашъ ли листче махорка? Много ми се щѣ да пуша, а своя тютюнъ испушихъ преди четири години.

— Кучето ти е приятель, а не азъ! — сърдито отговори Макаръ. — Вижъ го ти него: открадна ми коня и ми иска тютюнъ! На прѣждомитѣ иди..... съвсемъ не те жалья.

И съ тия думи Макаръ замина.

— А, напраздно ти не му даде едно листче махорка, — каза му попъ Иванъ. — За това на сждѣтъ Тойонътъ щѣше да ти прости не по-малко отъ сто грѣха.

— Защо не ми каза това по-рано? — попита Макаръ.

— Е, вече е късно да те уча. Ти трѣбваше да знаешъ това отъ поповетѣ при живѣ.

Макаръ се разсърди. Отъ поповетѣ той не видѣ нищо добро: получаватъ плата, а не сж го научили даже, кога трѣбва да дава на татаритѣ листче тютюнъ за да получи отпущение на грѣховетѣ. Шегалъ ли е: сто грѣха!..... И само за единъ листецъ..... Това, както щѣшъ, струва си нѣщо!

— Почакай, — каза той. Стига ни едно листче, а другитѣ четири ще ги дамъ тутакси на татарина. Това ще струва четири стотини грѣха.

— Погледни назадъ, — каза попътъ.

Макаръ погледна назадъ. Отзадъ имъ се простиралше само бѣла пуста равнина. Татаринътъ се мърна за една секунда като далечна точка. На Макара се стори, че той видѣ, какъ бѣлия прахъ хвърчи отъ копитата на неговото конче, но подиръ една секунда и тая точка се изгуби.

— Ну! ну! — каза Макаръ. На татарина и безъ тютюнъ ще му е добръ. Гледай го ти: развали коня, проклетия!

— Не, — каза попътъ, — той не развали твоя конъ, ами тоя

конь е краденъ. Мигаръ ти не си чувалъ отъ старитѣ, че съ краденъ конь далечъ не можъ отиде?

Макаръ наистина е чувалъ това отъ старитѣ, но тъй като въ живота си не единъжъ е виждалъ, че татаритѣ отивали до самия градъ съ крадени коне, за това, разбира се, той не вѣрвалъ на старитѣ. Сега пъкъ дойде до убѣждение, че и старитѣ по нѣкога казватъ право.

И той захвана да замиपाва на равнината много ѣздачи. Всички тие препускаха сжщо тъй бърже, както и първия. Конетѣ хвъркаха като птици, ѣздачитѣ бѣха испотени, а между това, Макаръ заминаваше ги всички и ги оставяше назадъ.

Повечето отъ тѣхъ бѣха татаре, но имаше и сжщи чалганци; нѣкои отъ тѣхъ ѣздиха крадени бикове и ги гонѣха съ прѣтове.

Макаръ гледаше на татаритѣ враждебно и винаги бърбореше, че това имъ е малко. А когато се срѣщаше съ чалганцитѣ, спираше се и благодушно приказваше съ тѣхъ: тѣ му бѣха приятели, макаръ и да бѣха крадци. По нѣкога той даже изказваше имъ своето си съчувствие съ това че, като вземеше отъ пѣтия прѣчка, усърдно караше биковетѣ и конетѣ; но щомъ той направяше нѣколко крачки напредъ, ѣздачитѣ оставаха надирѣ като едвамъ забѣлѣзвани точки.

Равнината се виждаше безкрайна. Тѣ постоянно заминаваха ѣздачитѣ и пѣшадитѣ, а между това, всичко на около се виждаше пусто. Между всѣки двама пѣтника, като че имаше много стотини или даже хиляди километра.

Между другитѣ фигури Макаръ видѣ единъ непознатъ старецъ; той бѣше, както се виждаше, чалганецъ; това се виждаше отъ лицето, отъ облѣклото и отъ вървежа, но Макаръ не можеше да си спомни, да ли нѣкога го е виждалъ. Стареца бѣше облеченъ въ скжсана *сона*, голѣмъ съ уши *бересъ*, и той скжсанъ, кожани стари гащи и скжсани отъ телешка кожа *торбаси*. Но което бѣше най лошо, — при всичката му старость, — той носеше на гърба си една по-стара отъ него жена, краката на която се влачеха по земята. Старецътъ мжчно дишаше, заплиташе се и тежко се опираше на тоягата. Макаръ го съжали. Той се спрѣ. Старецътъ сжщо се спрѣ.

— *Кансе* (говори)! — каза Макаръ привѣтливо.

— Не, — отговори стареца.

— Що си чулъ?

— Нищо не съмъ чулъ.

— Шо си видѣлъ?

— Нищо не съмъ видѣлъ.

Макаръ помълча малко и тогава захвана да распитва стареца, кой е той и на какъдъ стива.

Старецътъ каза си името. Отдавна вече, и той самъ не знае преди колко години, той оставилъ Члгачъ и избѣгалъ „въ гората“ да спасява душата си. Тамъ той нищо не правилъ, ялъ е само ягоди и коренища, не оралъ, не сѣялъ, не мелилъ жито и не плащалъ данъци. Когато е умрѣлъ, отишелъ при Тойона на сѣдъ. Тойонътъ го попиталъ, кой е и що е направилъ. Той му казалъ, че избѣгалъ въ гората и тамъ спасявалъ душата си. „Добрѣ, — казалъ Тойонътъ, — а гдѣ е твоята стара? Иди и я доведи тука“. И той отишелъ да вземе старицата, а старицата предъ смъртта станала просякиня, и нѣмало кой да я храни, и тя нѣмала нито кѣща, нито крава, нито хлѣбъ. Тя ослабнала и не може да си влачи краката. И той сега трѣбваше да носи при Тойона старицата на гърба си.

Старецътъ заплака, а старата го удари съ крака като бикъ, и каза съ слабъ, но сѣрдитъ гласъ:

— Върви!

На Макара стана още по-жално за стареца и той се радваше отъ душа, че не може да отиде въ гората. Неговата стара бѣше грамадна, преголѣма жена, и щѣло да му бѣде още по-мѣчно да я носи. А ако при туй би захванала да го тласка и съ кракъ, като бика, тогава, не ще и дума, скоро би го уморила.

Отъ жалостъ, той бѣше взелъ старата за краката, за да помогне на догора [приятеля], но, като направи двѣ три крачки, трѣбваше бърже да пусне краката на старата, за да не останятъ въ рѣцѣтъ му. Въ една минута стареца съ своя товаръ се изгуби изъ предъ очитѣ му.

По пататѣкъ повече не се срѣщаха лица, които Макаръ да удостои съ своето особно внимание. Тука имаше крадци, натоварени като скотове, съ крадени нѣща и които вървѣха лека-полека; тлѣститѣ якутски тойони люлѣяха се на високитѣ, като кули, сѣдла, като досѣгали облачитѣ съ своитѣ високи шапки. На редъ съ тѣхъ тицишката вървѣха сиромаситѣ *комночитти* [работници]. Вървѣше единъ мраченъ убийца, цѣлъ въ кръви, съ дивъ поглѣдъ. Напусто той се е мѣталъ въ чистия снѣгъ, за да измие кървавитѣ пѣтна. Снѣгътъ въ единъ мигъ се боядисваше наоколо, а пѣтната на убийцата ставаха по-ясни и въ неговия погледъ се явява-

ше диво отчаяние и ужасъ. И той все вървеше, като избѣгваше чуждитѣ оплашени погледи.

А малкитѣ дѣтски души се мѣркаха въ въздуха, като птичета. Тѣ хвъркаха на голѣми групи и Макара това не очудваше. Лошавата, грубата храна, калѣта, димѣтъ на огнищата и студени-тѣ течения на въздуха въ колибитѣ убиваха само въ Чалганѣ стотини. Като настигнаха убийщата тѣ оплашени хвъркнаха па страна, и дълго подирѣ това чуваше се въ въздуха бързия и без-спокойния звѣнъ на тѣхнитѣ малки криле.

Макаръ не можеше да не забѣлѣжи, че той върви въ срав-нение съ другитѣ доста бърже и побърза да си обясни това съ своята добродѣтель.

— Чувай, *амабѣтъ* [отче], — каза той. — Какво ще кажешъ? Азъ макаръ и да обичахъ, когато бѣхъ живъ, да си пийна, а бѣхъ чловѣкъ добъръ.. Господъ ме обича

Той погледна на попъ Ивана съ погледъ, който испытваше послѣдния. У него имаше скрито желание: да узнае нѣщо отъ ста-рия попъ. Но той му каза на кѣсо:

— Не се гордѣй! Вече е близко. Скоро самъ ще узнаешъ.

Макаръ и не забѣлѣза по-рано, че на равнината като че ли захвана да се сѣмва. Преди всичко, като първи удари на мо-гъщъ оркестръ, задъ хоризонта изсочиха нѣколко свѣтливи лъчи. Тѣ бърже се прострѣха по небето и погасиха блѣскавитѣ звѣзди. И звѣздитѣ огаснаха, а луната се скри. И сѣгъовитата равнина, потъмнѣ.

Тогавъ па нея се дигнаха мъгли и явиха се наоколо равнини като почетна стража.

И въ едно мѣсто, на истокъ, мъглитѣ станаха по свѣтливи като войници, облечени въ злато.

И подирѣ мъглитѣ се залюшкаха, и златнитѣ войници се сгѣ-наха па долѣ.

И задъ тѣхъ изгрѣ слънцето и застана па тѣхнитѣ златисти рѣбо-ве и погледна на равнината.

И равнината цѣла се освѣти съ певидена, заслѣпителна свѣт-лина.

И мъглитѣ са дигнаха тържественно въ голѣми хора и рас-кѣсаха се на западъ и, като се люшкаха, дигнаха се на горѣ.

И на Макара се стори, че чува чудна пѣсень. Тя бѣше га-че смѣщата оная пѣсень, отдавна позната, съ която земята всѣки пакъ поздравлява слънцето. Но Макаръ никога още не е обръщаль

длъжното внимание и само за пръвъ пътъ разбра, каква е тя чудна пѣсенъ.

Той стоеше и слушаше и не искаше да върви по-нататъкъ и искаше вѣчно да стои тука и да слуша

Но попъ Иванъ го дръпна за ржава.

— Да влѣзнемъ, --- каза той, --- дойдохме.

Тогава Макарь видѣ, че тѣ стоятъ при голѣми врати, които по рано ги скриваше мъглата.

— Не му се щѣше да върви, но, при всичко това, той се покоряваше.

Тѣ влѣзнаха въ хубава широка стая, и когато само влѣзнаха въ нея, Макарь забѣлѣжи, че вънъ имаше голѣмъ студъ. Въ срѣдата на стаята имаше каминъ чудесна направа, отъ чисто сребро, и въ него горѣха златни главни, които испускаха равна топлина, която изведнѣжъ проникваше въ цѣлото тѣло. Огоньтъ на това чудесно огнище не смѣдѣше очитѣ, не палеше, а само грѣеше, и на Макара пакъ се поиска вѣчно да стои тука и да се грѣе. Попъ Иванъ сжщо се доближи до огъня и прострѣ къмъ него измръзналитѣ си ржѣ.

Въ стаята имаше четири врати, отъ които само едната водѣше на вънъ, а презъ другитѣ безпрестанно влизаха и излизаха пѣккви си младежи, въ дълги бѣли дрѣхи. Макарь си помисли, че тѣ трѣбва да сж работницитѣ на тукашния Тойонъ. Струваше му се, че той пѣкждѣ си ги видѣлъ, но не можеше да си припомни, гдѣ именно. Не малко го очудваше и това, че у всѣки работникъ на гърбътъ му имаше голѣми бѣли криля, и той си помисли, че, навѣрно, Тойонътъ има и други работници, тъй като тия, навѣрно, не би могли съ свойтѣ крила да вървятъ презъ гората за сечение на дърва или кириши.

Единъ отъ работницитѣ сжщо се доближи до огньтъ и, като си обърна гърба къмъ него, заприказва се съ попъ Ивана:

— Казвай!

— Нѣма какво, — отговори попътъ.

— Що си чулъ по свѣта?

— Нищо не съмъ чулъ.

— Що си видѣлъ?

— Нищо не съмъ видѣлъ.

Слѣдъ едно малко мълчание попътъ каза:

— Довѣдохъ, на, едного.

— Чалганецъ ли е той? — попита работникътъ.

— Да, чалганецъ

— А, ще рече, трѣбва да се приготвятъ голѣмитѣ вѣзни.

И той излѣзна презъ една отъ вратитѣ, за да се распореди, а Макаръ попита попа, защо сж вѣзнитѣ и защо главно голѣми?

— Знаешъ ли, — отговори попътъ малко смутено, — вѣзнитѣ сж нужни, за да се претѣгли доброто и злото, което ти си направилъ презъ живота си. У всички други хора злото и доброто току-рѣчи еднакво теглятъ; само грѣховеѣ на чалганцитѣ сж толкова много, щото заради тѣхъ Тойонътъ заржча да направи особни вѣзни съ грамадна чаша за грѣховеѣ.

Отъ тия думи въ сърдцето на Макара като че ли го нѣщо драсна. Той осѣти страхъ.

Работниците донесоха и туриха голѣмитѣ вѣзни. Едната чаша бѣше златна и малка, другата — дървена и преголѣма. Подъ послѣдната изведнѣжъ зяпна дълбока черна дупка.

Макаръ се приближи и внимателно разгледа вѣзнитѣ да не би да има нѣкаква измама. Но измама нѣмаше. Чашитѣ висѣха равно, безъ да се люлѣятъ.

Впрочемъ, той не разбира добръ тѣхната направа и би предпочелъ да има работа съ кантаръ, съ който въ продължение на цѣлия си животъ той много добръ продаване и купуване съ голѣма полза за себе си.

— Тойонътъ иди, — каза попъ Иванъ и начена бърже да си оправя расото.

Срѣднитѣ врата се отвориха и влѣзе единъ старъ-престаръ Тойонъ, съ голѣма сребриста брада, дълга чакъ до долния край на пояса му. Той бѣше облѣченъ въ богати, неизвѣстни на Макара, кожуси и дрѣхи, а на краката му топли ботуши, нашити съ плисъ, каквито Макаръ видѣ у стария иконописецъ.

И щомъ поглѣдна стария Тойонъ, Макаръ узна, че той е оня скѣпния старецъ, когото той видѣ изписанъ въ черквата. Само че съ него нѣмаше синътъ. Макаръ си помисли, че, навѣрно, послѣдния трѣба да е отишелъ по работа. Но гълъбътъ влѣзна въ стаята и, като се повъртѣ около главата на стареца, сѣдна му на колѣнетѣ. И стария Тойонъ милва гълъба съ ржката си, като сѣдене на нарочно приготвенъ за него тронъ.

Лицето на стария Тойонъ бѣше добро, и когато на Макара

ставаше много тѣжко, той гледаше на това лице и ставаше му полеко.

А на Макара ставаше тѣжко, защото си припомни цѣлия си животъ до послѣднитѣ подробности, припомни си всѣка своя крачка: и всѣки ударъ на бравата, и всѣко отсѣчено дърво, и всѣка измама, и всѣка чаша на испитата ракия.

И стана му страшно и страшно. Но, като погледна въ лицето на стария Тойонъ, той се насърдчи.

А като се насърдчи, помисли си, че може би, ще може нѣщо и да скрие.

Стария Тойонъ погледна на него и го попита, кой е той и отъ какъ е, и какъ го викатъ, и на колко е години.

Когато Макаръ отговори, стария Тойонъ попита:

— Що си направилъ ти презъ живота си?

— Самъ знаешъ, — отговори Макаръ. — У тѣбъ трѣбва да е записано.

Макаръ испытваше стария Тойонъ, като искаше да узнае, наистина ли у него всичко е записано.

— Казвай самъ, — каза стария Тойонъ.

И Макаръ се насърдчи.

Той захвана да брои своитѣ работи и ако и да помнеше всѣки ударъ на бравата и всѣки отсѣченъ киришъ, и всѣка брада, направена съ оралото, по той притури и цѣли хиляди кириши и стотини кола дърва, и стотина грѣди, и стотини кола сѣме.

Когато той всичко избрѣи, стария Тойонъ се обърна къмъ попъ Ивана:

— Дай ми книгата.

Тогавъ Макаръ видѣ, че попъ Иванъ служи при Тойонътъ за *сурруксутъ* [писаръ], и много се разсърди, че той не му каза за това по приятелски по-рано.

Попъ Иванъ допесе една голѣма книга, разгърна я и захвана да чете.

— Погледни, — каза стария Тойонъ, — колко кириши?

Попъ Иванъ погледна и каза съ горчевина:

— Той притури цѣли три хиляди.

— Лъже той! — извика Макаръ распалено. — Той безъ друго е погрѣшилъ защото той е пиеница и умрѣ отъ недобра смъртъ!

— Млъкни ти! — каза стария Тойонъ. — Взималъ ли е той отъ тебе повече отъ колкото трѣбва за кръщение или за свадба? Взималъ ли е на сила плата?

— Нѣма що напраздно да говоря! — отговори Макаръ.

— Виждашъ, — каза Тойонътъ, — и азъ знамъ, че той е обичалъ да пие.

И стария Тойонъ кипна.

— Чети сега неговитѣ грѣхове споредъ книгата, защото той е лъжець, и азъ му не вѣрвамъ, — каза той на попъ Ивана.

А, между това, работницитѣ туриха на златната чаша и Макаровитѣ кириши, и неговитѣ дърва, и неговото оралие, и цѣлата негова работа. И всичкото излѣзна толкова много, щото златната чаша на вѣзнитѣ спусна се низко, а дървената издигна се тъй високо, щото не можеше да се стигне съ ржцѣ, и младитѣ божии работници подхвъркнаха на своитѣ крила, и стотина души тѣглиха на долѣ съ върви.

Тежка била работата на чалганеца!

А попъ Иванъ начена да брой измамитѣ, и излѣзна, че измамитѣ биле: двайсетъ и една хиляда деветъ стотинъ и тридесетъ и три измами; и попътъ начена да брой, колко шишета ракия Макаръ е испилъ, и излѣзна, че той е испилъ четири стотинъ шишета — и попътъ броеше по-нататъкъ, а Макаръ видѣ, че дървената чаша на вѣзнитѣ притеглява златната чаша и че тя се спуска въ имата, и додѣто попътъ изброяваше, тя повече и повече се спускаше.

Тогава Макаръ си помисли, че неговата работа е спукана и, като се доближи до вѣзнитѣ опита се да подпрѣ чашката съ крака си. Но единъ отъ работницитѣ го видѣ и се сбутали.

— Що има тамъ? — попита стария Тойонъ.

— Той искаше да задържи вѣзнитѣ съ крака си, — отговори работникътъ.

Тогава Тойонътъ разгнѣвено се обърна къмъ Макара и каза:

— Виждамъ, че ти си лъжець, мързеливецъ, и пианица! ... Ти имашъ да плащашъ недобори, и попътъ има да взема отъ тебе, и исправника заради тебе прави грѣхове, като те псува всѣки пътъ съ мръсни думи! ...

И, като се обърна къмъ попъ Ивана, стария Тойонъ попита:

— Кой въ Чалганъ товарва копетѣ най-гѣжко и кой ги кара отъ всички най-много?

Попъ Иванъ отговори:

— Черковния трапезникъ. Той кара пощата и исправника. Тогава стария Тойонъ каза:

— Да се испрати тоя мързеливецъ при трапезника за конь и нека той носи исправника до смъртъ. А сетне ще видимъ.

И щомъ стария Тойонъ каза това, вратата се отвори, и въ стаята влѣзна сипътъ на стария Тойонъ и сѣдна отъ кѣмъ дѣсна-та му ржка.

Сипътъ каза:

— Чухъ твоята присяда. Тѣжко ще бѣде на сиромаша да поси исправника! Но..... нека бѣде!..... Само, може би, той още пѣщо ще каже. Казвай, *барахсанъ* [горкий]!

Тогава се случи пѣщо чудно. Макаръ, тоя сѣщия Макаръ, който никогда въ живота си не е изговарялъ повече отъ десетъ думи на редъ, тука осѣти дарба да говори. Той проговори и самъ се зачуди. Като че се обърна въ два Макара: единия приказваше, а другия слушаше и се чудѣше. Той не вѣрваше на ушитѣ си. Рѣчта му вѣрваше мѣрно и страстно, думитѣ се падпрѣварваха и ставаха на дълги прави редове. Той не се плашеше. Щомъ се спжѣше, тутакси се оправаше и викаше два пѣти по високо. А, главно е, че той самъ осѣщаше, че говори убѣдително.

Стария Тойонъ, който испървенъ бѣше се разсърдилъ на неговата дѣрзостъ, най-подирѣ захвана да го слуша съ голѣмо внимание, като че ли се е убѣдилъ, че Макаръ не е такъвъ глупакъ, какъто се виждаше испървенъ. Попъ Иванъ въ първата минута бѣше се оплашилъ и бѣше захваналъ да дѣрпа Макара за *соната*, но Макаръ се дръпна и продължаваше както и по-напредъ. Подирѣ и попътъ се успокои и даже блѣсна на лицето му усмивка, като виждаше, че неговия епориецъ казва правдата и че тая правда се харесва на стария Тойонъ. Даже младежитѣ съ дългитѣ ризи и съ бѣлитѣ криле, които служеха у стария Тойонъ като работници, приближаваха се кѣмъ вратата и съ учудване слушаха думитѣ на Макара, като подбутаха единъ другия съ лактитѣ.

Той захвана отъ това, че не желае да отиде при трапезника за конь. И не за туй не щѣ, че се бои отъ тѣжка работа, а за туй, че това рѣшение е неправилно. А тѣй като това рѣшение е неправилно, той не щѣ да му се подчини и не щѣ и да знае, и пѣма да се мръдне. Нека правятъ съ него, каквото искатъ! Нека даже го дадатъ на дяволитѣ за вѣченъ *комночитъ*, — той нѣма да поси исправника, защото това е неправилно. И нека не мислятъ, че го е страхъ отъ положението на коня: трапезникътъ кара коньтъ, по го храни съ овесъ, а него сж го мжчили цѣль животъ, по съ овесъ никогда не сж го хранили.

Кой те е мжчилъ? — попита стария Тойонъ сърдито.

Да, него сж го мжчили цѣль животъ! Мжчили сж го кметове-

тъ и помощниците, засѣдателитѣ и исправниците, като сж искали данъци; мѣчили сж го поповетѣ, като искали пари; мѣчили сж го нуждата и гладѣтъ; мѣчили сж го студѣтъ и горѣщината, дѣждоветѣ и сшата; мѣчили сж го замръзналата земя и първобитната гора? Добитѣкътъ върви напредъ и гледа въ земята, безъ да знае кѣдѣ го каратъ. . . . Мигаръ той е зналъ, що попѣтъ чете въ черква и за що зима *плата*? Мигаръ той зналъ е, защо и на кѣдѣ сж закарали стария му синъ, когото взели войникъ, и гдѣ е умрѣлъ, и гдѣ сега лѣжатъ неговитѣ сиромашки кости?

Казватъ, че той пиялъ много ракия? Разбира се, това е истина: сърдцето му искало ракия. . . .

Колко казвашъ, шишета?

— Четири стотинъ, — отговори попъ Иванъ, като погледна въ кпигата.

Добрѣ! Но мигаръ това бѣ ракия? Тритѣ четвъртини бѣха вода и само едната четвъртина бѣше сжица ракия и пастои отъ тютюнъ. Ще рече, триста шишета трѣбва да се не смѣтатъ.

— Истина ли той казва? — попита стария Тойонъ попъ Иванъ, и виждаше се, че той още се сърди.

— Чиста истина, — отговори попѣтъ, а Макаръ продължаваше. . . .

Той притури три хиляди кириши? Нека бѣде тѣй! Нека той да е пасѣкалъ само шеснайсѣтъ хиляди! Мигаръ това е малко. И, притуй, двѣ хиляди той е отсѣкалъ когато първата му жена била болна. . . . И нему било тежко на сърдцето и той искалъ да сѣди при своята стара, и нуждата го гонила да отива въ гората. . . . И въ гората той е плакалъ, а сълзитѣ замръзвали на рѣсницитѣ му и отъ грижи студѣтъ пропиквалъ до самото му сърдце. . . . А той е сѣкалъ!

А подирѣ старата е умрѣла. Трѣбваше да се погребее, а пѣкъ пари нѣмалъ. И той се паелъ да сѣче дърва, за да заплати къщата на старата въ она свѣтъ. . . . А търговецѣтъ видѣлъ, че той има пужда и му далъ само по десетъ конейки. . . . Старата лѣжала самичка въ студената стая, а той пакъ сѣкалъ и плакалъ е. Той смѣта, че тия кола трѣбва да се броятъ петъ и даже повече пжти!

Въ очитѣ на стария Тойонъ се показаха сълзи, и Макаръ видѣ, че чапитѣ на вѣзлитѣ се мръднаха, и дървешката се подигна, а златната се спустана.

А макаръ продължаваше: у тѣхъ всичко е записано въ кпи-

гата. . . . Нека потърсятъ: кога той е испытвалъ галение, поздравъ или радостъ? Гдѣ сж дѣцата му? Когато тѣ умирали, било му е тѣжко и горчиво, а когато израствали, оставили го, за да се бие, съ пуждата всеѣки отдѣлно. И той устарѣлъ самичакъ съ своята стара, и видѣлъ, какъ го оставятъ силитѣ и се приближава лоша-та, безпомощната старостъ. Тѣ живѣяли самички, както въ пустини-та двѣ осиротѣли елхи, които ги люшкатъ отъ всевѣдѣ жестокиѣ виелици.

— Истина ли е? — пакъ попита стария Тойонъ.

И погътъ побърза да отговори:

— Чиста истина е!

И тогава възпитѣ пакъ мръднаха. . . . Но стария Тойонъ се замисли:

— Какво е това? — каза той. — На ли имамъ на земята сж-щи праведници. . . . Очитѣ имъ сж ясни и лицата свѣтли, ризитѣ имъ безъ пѣтна. . . . Сърдцата имъ сж мѣки, както добра почва; прие-матъ доброто сѣме и връщатъ полски лилии и благовопни пло-ве, мерисатъ на които ми е приятель. А ти, погледай на себе си. . .

И погледитѣ на всички се обърнаха къмъ Макара, и той се засрами. Той осѣти, че очитѣ му сж мѣтни и лицето тъмно, коса-та и брадата му скълчищени, дрѣхитѣ съдрани. Дълго време пре-ди смъртта си канилъ се е да си купи едни бутуши, за да излѣзне на сждъ, както прилича на единъ селенипъ, по всеѣки пѣтъ испивалъ паритѣ, и сега пакъ стоеше предъ Тойонѣтъ, като послѣденъ якутъ, въ мръсни „торбаси“. . . . И му се поцѣло да се продѣпи земята та да го погълни.

— Лицето ти е тъмно, — продължи стария Тойонъ, — очитѣ ти мѣтни и дрѣхитѣ съдрани. А сърдцето ти порастнало съ буря-ни и трѣне, и съ горчивъ пелинъ. Ето защо азъ обичамъ моитѣ пра-ведници и не ща да гледамъ такива печестивци като тебе

Сърдцето на Макара се сви. Той осѣщаше срама на своя жи-вотъ. Той бѣше навелъ главата си, по изведнѣжъ я издигна и пакъ заприказва.

— За кои праведници говори Тойонѣтъ? Ако за опия, които жи-вѣяха на земята, когато и Макаръ, въ богати палати, Макаръ ги знае. . . . Очитѣ имъ сж ясни, защото не плакаха толкова, колкото плака Макаръ, и лицата имъ сж свѣтли, защото сж измити съ пар-фюми.

Макаръ пакъ наведе главата си, по тутакси пакъ я издигна.

А между туй, мигаръ той не вижда, че и той се е родилъ,

както и другитѣ, — съ ясни, чисти очи, въ които се отразява земята и небето, и съ чисто сърдце, готово да приеме всичко, що е добро на свѣта. И ако той сега иска да скрие подъ земята своята мрачна и позорна фигура, въ това той не е кривъ.... А кой!... Това той не знае... Но той знае едно, че въ сърдцето е исчерпано търпението.

Разбира се, да можеше Макаръ да види, какво дѣйствие произвеждаха неговитѣ думи на страшния Тойонъ, безъ друго щѣше да види, че всѣка негова дума паднаше върху златната чаша, като куршуменъ топузъ, и той щѣше да успокои своето сърдце. Но той всичко това не виждаше.

Ето той погледна на цѣлия си нещастенъ животъ. Какъ е можалъ той до сега да носи този ужасенъ товаръ? Той го е носилъ, защото напреди му всѣки пакъ свѣтеше звѣздичка въ мъглата — падѣждата. Той е живъ, ще рече, може, трѣбва да испита и по-честитъ животъ... Сега той стоеше на края, и падѣждата угасна...

Но стария Тойонъ му каза :

— Почакай *барахсанъ*! Ти не си на земята... Тука и за тебе ще се памѣри правда...

И Макаръ трѣпна. На сърдцето му падна съзнание, че го съжеляватъ, и то се смѣкчи, а тъй като предъ очитѣ му продължаваше да стои неговия нещастенъ животъ, отъ първия депъ до послѣдния, стана му нестерпимо жално.... И той заплака....

И стария Тойонъ плачеше.... Плачеше и стария попъ Иванъ, и младитѣ божии работници ропеха сълзи, като ги бършеха съ широкитѣ си бѣли ржави....

А възнитѣ продължаваха да се мърдатъ и дървената чаша продължаваше да се издига по-нагоре и по-нагорѣ!

НАШАТА СТАТИСТИКА

и

НАШИТЪ ФАБРИКИ.

(Продължение отъ брой 2).

Въ Габрово за сега има петъ фабрики. Отъ тѣхъ четиретѣ сж предилни и една за тъкание шаякъ. Четири отъ тия фабрики се каратъ съ пара и една съ вода. Въ хигиеническо отношение фабрицитѣ сж неудовлетворителни. Впрочемъ, изключение сѣставлява Акционерната (Еснафската) фабрика. Само тая фабрика се освѣтлява съ электричество и има една добра вентилация, за това и въздуха въ тая фабрика всѣкога бива по-сносеъ отъ колкото въ другитѣ. Всички други фабрики се освѣтляватъ съ газъ и съ първобитни лампи. При лопавата вентилация, отъ меризмата на газа и маслото, съ което мажатъ машинитѣ, отъ праха на вълната въздухътъ въ тия фабрики, най-вече зимно време и нощѣ, бива убийственъ за човѣческия организмъ, а главно за дѣцата. Ненавикналъ човѣкъ въ тая убийствена атмосфера не може утрая десетъ минути. Между това работницитѣ прекарватъ въ нея 14, 15 часа на день, а твърдѣ често и повече отъ 24 часа!

Кѣкъвъ е капитала на габровскитѣ фабрики не е извѣстно. Но, ако сждимъ отъ нѣкои други фабрики въ България, може да се каже, че капиталътъ на нѣкои отъ габровскитѣ фабрики трѣбва да бжде ококо 250,000 лева, а на други около 450, 000 лева. Всѣка отъ предилнитѣ фабрики искаква ежедневно слѣдующето приблизително количество прежда:

Акционерната (еснафската)	250	оки
Бобовата *)	120	„
I-ва Калпазанова	100	„
II-ра „ „	130	„

Всичко ежедневно 600 оки

Нѣкои отъ фабрицитѣ, като, напимѣрь, Акционерната,

*) Тая фабрика испира въ единъ работенъ день и 600 оки вълна.

искарва твърдѣ малко прежда. отъ собствена вълна, а повечето работи по поръчка чужда вълна на акционеритѣ отъ сѣщата фабрика или на не-акционери търговци. За испридане на една ока вълна, било на акционеръ или не акционеръ фабриката зема 1,50. лева.

Въ тъкарната фабрика на Калпазановъ и С-ие работятъ 14 механически станове, 1 тепавица и 1 машина за очистване мжхътъ на шаека. Но освѣнъ това за тая фабрика тъчатъ най малко 500 дървени стана въ градътъ и въ селата. Така щото тъкарната фабрика искарва на мѣсець около 8,000 метра шаекъ, широкъ 1 м. 80 стм. Цѣната на шакътъ зависи отъ широчината му. Тя бива отъ 1 левъ до 8 лева. Ако вземемъ срѣдня цѣна за метра 4 лева, ще излѣзне, че тъкарната фабрика изработва шаекъ на сума:

въ мѣсець	32,000 лева.
„ година	300,000 „ *)

Една фабрика у насъ на мѣсець има разноски най-много 5.000 лева. Ако туримъ най много 5000 лева на мѣсець проценти на капиталътъ на фабриката, излиза, че фабрикантина получава на мѣсець една *свзрхъ-стойностъ* или една *принадена стойностъ* отъ 20.000 лева! Въ годината той ще има една *свзрхъ-стойностъ* най малко отъ 150.000 лева! Отъ кждѣ я взима нашия фабрикантинъ тая *принадена-стойностъ*? Ясно е, че отъ трудътъ, отъ работницитѣ. По тоя начинъ се патрупватъ у насъ общественитѣ богатства въ ржцѣтѣ на пѣколко души.

Споредъ „изложението“ на г. СевлиеВСКИЯ Окрѣженъ Управитель за 1891 год. въ петтѣхъ фабрики въ Габрово работѣли отъ 200—300 работници**). Но очевидно е, че тия цифри не сж точни. Между 200 и 300 има разлика 100 работници. А тая разлика не е малка. Впрочемъ, както се каза, официалнитѣ статистически свѣдѣния у насъ именно сж такива общи. Въ сжщность въ предилнитѣ и тъкарнитѣ фабрики въ Габрово работятъ 350 работници. Половината отъ тѣхъ работятъ денѣ, и половина—нощѣ. Постоянно и само денѣ работятъ 175 работници и се распредѣлятъ така:

въ Еснафската	40 работници
-------------------------	--------------

*) Ср. Изложение на СевлиеВСКИ Окр. Управитель презъ 1888 год., стр. 24

**) Гл. Изложението на Севл. Окр. Управитель отъ 1й Августъ 1890 до 1-й Августъ 1891 год.

„ Бобовата	45	„
„ Калпазановитѣ	90	„

Всичко 175 работници

Споредъ пола работниците въ сжитѣ фабрики се распре-
дѣлятъ така:

въ Акц. [Еснафската].	10 мъже	27 жен.	3 дѣца	отъ 10--15
„ Бобовата [Хр. Бобчевъ и Сие) 12	„ 30	„ 3	„ „ „ „	„
„ I Калпазанова	24	„ 6	„ —	„
„ II „	6	„ 15	„ 9	„ „ „ „
всичко	52	„ 78	„ 15	„ „ „ „

Туй въ четиретѣ предилни фабрики. Въ тъкарната не е из-
вѣстно точно, колко мъже и колко жени работятъ. Както по-
горѣ видѣхме за фабриките работятъ още най-малко 500
стана въ града. Дѣто ще рѣче къмъ 350 работници, които
работятъ въ фабриките, вънъ отъ тѣхъ работятъ още 500
работнички най-малко. И тия послѣднитѣ се експлуатиратъ
така сжщо жестоко, както и работниците въ фабриките, само
съ тая разлика, че тѣ не дишатъ задушливия въздухъ на
фабриките, а домашния задушливъ въздухъ. Така, напимѣръ,
работничките тъкатъ на своите станове за една баснословна
низка плата. Преди нѣколко години платата за истакавание
на единъ аршинъ е била 30 ст., а сега е 6 пари, най-много
е 8 пари (3 ст. или 4 ст.)! Ясно е, че нашата фабрична
индустрия систематически убива домашната и преобрѣща са-
мостоятелните производители на *пролетарии*.

Надницата (работната плата) въ всички габровски фаб-
рики е почти еднаква. Тя е 30 ст. (60 пари) за дѣцата, за
работничките е 50, 60, 80 ст. и рѣдко достига до 1 левъ
и 1.60. Исклучение правятъ машинистите и мѣханиките,
които получаватъ 75 лева послѣдните и до 250 лева първите.

Работната плата е *поденна*. Но въ Акционерната (ес-
нафската) фабрика се исплаща на всички мѣсечно, въ Бобо-
вата и въ Калпазановитѣ на жените въ края на седмицата,
а на мъжете въ края на мѣсеца. Впрочемъ фабрибантите
винаги задържатъ платата на жените за една седмица, а
на мъжете за единъ мѣсець. Правятъ това, вижда се, съ
цѣлъ да държатъ работниците въ зависимостъ.

За такава надница работниците работятъ по 14 часа

на день въ Акционерната и въ Бововата фабрика, и единъ часъ за обѣдъ — 15 часа се намиратъ въ фабрицитѣ. Въ Калпазановитѣ фабрики работятъ половината отъ работниците 12 $\frac{1}{2}$ часа денѣ и другата половина — 11 часа нощѣ и непрекъснато.

Нощното работение го има въ всички фабрики; ноща работятъ и малолѣтнитѣ. Въ нѣкои фабрики (както, напримеръ, въ Еснафската) често пъти се случва, щото, за да не се изгуби празничния день, каратъ работниците да работятъ безъ смѣна и презъ цѣлата нощъ срѣщу празникътъ чакъ до 5 часътъ на другата утринъ, сир. 26 часа! Разбира се, че за тая връхна работа се плаща. Но очевидно е, че тая система на работение е най-убийствена, а най-вече за малолѣтнитѣ. Изобщо нощното работение при лошото газово освѣтление не може да се не отразява злѣ на здравето и на нравствеността на малолѣтнитѣ и на работниците. Запрѣщението на нощното работение поне за малолѣтнитѣ е твърдѣ справедливо дѣло. Съ това фабрикантитѣ ще изгубятъ само въ едно отношение, — ще бждатъ принудени да уголѣмятъ числото на машинитѣ и изобщо да подобрятъ орждията на труда. Но за това пъкъ държавата ще постѣпи съгласно своитѣ общи интереси.

Тѣй като надъ нашитѣ фабрики нѣма никакъвъ контролъ, фабрикантитѣ се отнасятъ къмъ интереситѣ на работниците съвършенно произволно. При парнитѣ машини много лесно ставатъ осакатявания и смъртни наранявания. Въ габровскитѣ фабрики, напр., въ Бововата, въ първата година отъ отварянието ѝ имало единъ смъртенъ случай отъ прѣсванието на парния котелъ. За една отъ Тръвненскитѣ фабрики разказватъ слѣдующето: „парната машина, която е направена да работи съ 60 фунта налягане (т. е. 4 атмосферни налягания на парата), я пушатъ да работи съ 90 фунта (=6 атмосферни налягания) за икономия да не купуватъ по-скѣпа, съ по-голѣмо налѣгане парна машина (котелъ). При такова силно налѣгане на парата всѣкога е опасно да стане взривъ и да избие всички работници въ фабриката. Но фабрикантитѣ малко искатъ да знаятъ това, че щѣли биле да се избиятъ 20 — 30 души работници! Други има да търсятъ работа! „За осакатенитѣ работници нашитѣ фабриканти така сѣщо малко искатъ да знаятъ. Най-много което правятъ,

и при това не всички, еда заплатятъ разноситѣ по излѣкуванието, а не способнитѣ отъ осакатяване работници ги исхвърлятъ на произвола на сждбата.

Между това фабрикантитѣ, щомъ малко поспрѣ търговията, тутакси намаляватъ надницата на работницитѣ. Така, напр., въ края на 1890 година въ Калпазановитѣ фабрики надницата е била намалена за едни на 20 0/0, а за други на 30 0/0 и въ Бобовата тъкмо на 30 0/0. За закъсвяване на единъ — два часа шрафиратъ работницитѣ безбожно, а именно съ $\frac{2}{3}$ отъ надницата имъ, когато тъкъ при спиране на работата въ фабриекитѣ работницитѣ се исхвърлятъ на улицата, безъ да имъ се плаща нищо. За забѣлѣзване е фактътъ, че по нова година нѣкои отъ Габровскитѣ фабриканти поискаха да задържатъ отъ надницата на работницитѣ за патентъ, намѣсто сами да го плащатъ. Но работницитѣ се въспротивиха, напустнали всички фабриекитѣ и по никой начинъ не искали да се върнатъ, додѣто фабрикантитѣ не заплатили сами патента.

Въ Габрово освѣнъ тия петъ фабрики има една брашнарна, 5 тютюневи и една за плетение фанели, чорапи и други съ повече отъ петъ — шесть машини, въ които работятъ 78 жени отъ 15 год. нагорѣ и момичета отъ 13 — 15 години възраст. Много злѣ се приказва за влиянието на фабричния животъ върху женитѣ и особено въ нѣкои отъ фабриекитѣ. Освѣнъ това въ Габрово има 6 кожарски фабрики, нѣколко гайтанджийници съ 600 чаркове и една бояджийница.

Изобщо въ всички извѣстни намъ фабрики въ Габрово работятъ, до колкото бѣше възможно да се узнае, най малко 1070 работници. А именно:

въ предилнитѣ и тъкарнитѣ фабрики	350
„ тютюненитѣ и плетачнитѣ	78
„ на домашни станове	500
въ брашнарната фабрика	10
„ шесть кожарски фабрики	30
на чарковетѣ	100
въ една бояджийница	2

всико 1070

Къмъ това число може да се прибави и числото на работницитѣ, които се занимаватъ съ дребно производство, съ

дребна индустрия, които отъ день-на день пропадатъ и вече съ единия си кракъ сж въ положението на пролетария. Такова е, напримѣръ, ножарството, дърводѣлството и нѣкои други. Но това вече е друга работа, която изисква специални изслѣдвания.

Въ Трѣвна има три прѣдѣлно-тъкарни фабрики. Отъ тѣхъ двѣте работятъ съ парни машини, а една съ вода. И тритѣ тия фабрики принадлежатъ на едно акционерно дружество, по всѣка носи отдѣлна фирма. Въ хигиеническо отношение и тритѣ тия фабрики сж твърдѣ неудовлетворителни, а главно двѣтѣ отъ тѣхъ. Всички тия фабрики се освѣтяватъ съ газъ и сж тѣсни. Въ хигиеническо отношение най лошо стоятъ двѣтѣ въ града парни фабрики. Колко е голѣмъ капиталътъ на всѣка отъ тритѣ тия фабрики точно не се знае. Споредъ свѣдѣнията събрани отъ г. Търновския Окр. Управитель направената въ 1884 год. отъ сжщата компания шаечна фабрика струвала 150,000 лева. Не по-малко струватъ и двѣтѣ други.

Всѣка отъ тритѣ Трѣвненски фабрики искарва на день слѣдующето количество шаякъ:

Фабриката на Д. Златевъ и С-ие	530	метра
„ „ Б. Тихоловъ „	220	„
„ „ Т. Георгиевъ „	133	„
всичко		883 „

Освѣнтъ това послѣдната преде на день гайтанъ 60 оки и шаечна прежда 40 оки. При туй за тия фабрики въ града тъчатъ най-малко 150 дървени станове. Ако допустнемъ, че всѣки станъ на день искарва 10 аршина, 150 стана искарватъ около 1000 метра на день. Така щото тритѣ фабрики на день трѣбва да искарватъ най-малко до 2000 метра шаякъ. Ще рече, въ годината тритѣ фабрики искарватъ 600 хиляди метра шаякъ. Цѣната на Трѣвненския шаякъ бива отъ 90 ст. до 1.20 аршина. Ако средно туримъ 60 ст. цѣната на единъ мѣтръ, ще се получи, че Трѣвненскитѣ фабрики искарватъ на годината шаякъ най-малко за 360,000 лева. *)

Споредъ свѣдѣнията на г. Търновския Окр. Управитель фабриката направена въ 1884 година имала годишно 35,000 лева разноси. Ако туримъ и за другитѣ

*) Гл. Изложение на Търновския Окр. Управитель за 1889-90 год.

двѣ 45,000 лева разноси, ще получимъ всичко разноси на тритѣ фабрики за година 80,000 лева. Лихвитѣ на капитала за тритѣ фабрики средно достигатъ 45 хил. лева. Като извадимъ разноситѣ и лихвитѣ на капитала отъ 360 хил. лева излиза, че акционерното дружество Златевъ, Тихоловъ и С-ие получава една чиста печалба на година най-малко отъ 235 хил. лев. Тия 235 хил., колкото скромна сума и да е, но тя е една *свѣрхъ-стойностъ* или една *принадена стойностъ*, която нашитѣ Трѣвненски капиталисти получаватъ даромъ отъ труда на работницитѣ и тука ний виждаме единъ ясенъ примѣръ отъ първоначалната аккумуляция (натрупване) на богатствата въ рѣцѣтѣ на малцината.

Въ тритѣ Трѣвненски фабрики работятъ 274 работника отъ които половината работятъ нощѣ. Винаги и само денѣ работятъ въ тѣхъ 137 работника и се распредѣлватъ така:

въ фабриката на	Д. Златевъ и С-ие	43	раб.
"	"	Б. Тихоловъ	" . . . 44 "
"	"	Т. Георгиевъ	" . . . 60 "
		всичко	147 "

Споредъ пола работницитѣ се распредѣлятъ:

въ I-та	23	мъже	17	жени	3	дѣца	отъ 11-13	год.
" II-та	25	"	9	"	10	"	"	8-15 год.
" III-та	4	"	15	"	31	"	"	8-15 год.
		52	"	41	"	44	"	

Къмъ горното число работници трѣбва да прибавимъ и 150 работнички, които работятъ въ къщи съ свои станове за сжитѣ фабрики. Тия работнички, както и въ Габрово, работятъ аршина (за) 6 до 10 пари (3 до 5 ст.).

Надницата и въ тритѣ фабрики е сжщо еднаква. Тя е отъ 20 до 50 стот. на день за дѣцата и 60 ст. до 1 левъ за работничкитѣ. Надницата на работницитѣ се колебае отъ 1 левъ до 2 лева на день. Освѣтъ това въ Д. Златевата и С-ие фабрика работятъ 8 работника и въ Б. Тихоловата 11 души на парче, на които имъ се плаща за 30 аршина 2 лева, сир. 6-7 пари за аршинъ. При всичко че платата е поденна, но плаща се мѣсечно и винаги фабрикантитѣ задържатъ на работницитѣ плата за единъ мѣсець. Това е единъ видъ експлоатация на надницата на работницитѣ.

Работното време въ трѣвненскитѣ фабрики е отъ 12 до 14 часа на день. Фабрицитѣ работятъ и пощно време, макаръ и не винаги. Нощното работение е задължително и за малолѣтнитѣ, както и за работничкитѣ.

Осакатявания въ трѣвненскитѣ фабрики се случвали нѣколко, макаръ и леки, като откъсване прѣститѣ и нараивание на ржѣтѣ. Въ двѣтѣ фабрики осакатявания се оставалъ на своята сѣдба да се лѣкува отъ своятъ джебъ. Фабрикантитѣ сж се оправдавали съ думитѣ: „да си отваряли очитѣ“. Само въ едната фабрика плащали за лѣкуванието. Но за депгуба или нѣкакво възнаграждение на осакатения фабрикантитѣ нещатъ и да чуватъ. Между това фабрикантитѣ не испускатъ случай, когато поискатъ, произволно да намаляватъ платата на работницитѣ.

Попитанъ единъ работникъ отъ тия фабрики за влиянието на фабричния животъ върху женитѣ и дѣцата еъ нравственно отношение, се произнасе така: „фабрикантитѣ по нѣкога пообичватъ съ женитѣ и съ момичетата да се пошегуватъ. Кѣмъ шегуванията на фабрикантитѣ женитѣ и момичетата повече премълчаватъ, особено по скромнитѣ, и се обръщатъ на друга страна да гледатъ, а съ по-горещия темпераментъ полжскаватъ ги. Но има и отъ момцитѣ работници, които се закачатъ, кога нѣма управителя.“ Отъ тия прости думи на единъ работникъ може да се сѣди, какво е влиянието на фабричния животъ върху нравствеността на женитѣ и дѣцата.

Освѣнъ тия фабрики еъ Трѣвна има и една гайтавджийска, двѣ тютюмени фабрики, нѣколко тепавици, въ които работятъ до стотипа души.

Изобщо отъ свѣдѣнията, до колко можяхме да съберемъ за работницитѣ въ всички фабрики въ Трѣвна работятъ пай-малко 492 души. А именно:

въ предилнитѣ и тъкарнитѣ	274
на домашни станове	150
въ тютюневитѣ, гайтавджийницата и др.	68

всичко 492

Кѣмъ тия работници могатъ да се отнесатъ и ония работници на различнитѣ дребни занаяти, които съвсѣмъ отпадатъ и се намиратъ близо до положението на свършенното имъ унищожение.

Въ Казанлъжъ има една предилно-тъкарна фабрика на Д. Папазовъ и С-ие. Тя е една отъ най-хубавитѣ фабрики въ България. Зданието ѝ доста широко е двуетажно. На долния катъ се помѣщаватъ предилнитѣ машини, а на горния — механическитѣ станове. Фабриката се освѣщава съ електричество и изобищо има веселъ видъ. Тя е нова и въ началото бѣше само предилпа. Но миналата година дружеството си исписа и механически станове за такание шаякъ. Това доказва, че фабриката е напреднала и въ една година вжтрѣ дружеството уголѣми капитала си така, щото можеше да расшири операциитѣ си. Машинитѣ въ фабриката се движатъ съ пара.

Предилно-тъкарната фабрика въ Казанлъжъ струвала 230,000 лева. Първата година дружеството е имало една чиста печалба само отъ прежда 25,000 лева. Но първата година фабриката не е била добръ уредена. Чистата ѝ печалба годишно сега достига до 70,000 лева. Тая сума е една добра катогодишна свърхъ-стойностъ, която дружеството получава отъ труда на работницитѣ съвсѣмъ безплатно.

Фабриката дава прежда за тъкане по къщята въ града на дървениятѣ станове. Такива станове, които тъкатъ за фабриката, сж най-малко до 200. Тъкатъ обикновенно на аршинъ съ плата отъ 6 до 8 пари (3 или 4 ст. аршина).

Въ самата фабрика работятъ обикновенно отъ 70 до 80 души, половината отъ които работятъ нощно време. Постоянно и денѣ работятъ въ фабриката 40 работника. Споредъ пола тѣ се распредѣлятъ:

мъже	21
жени	15
дѣца (момиченца)	4 отъ 8-14 години.
всичко	40 работника

Работната плата за дѣцата е 20 до 30 ст. на день, за женитѣ достига отъ 50 ст. до 1 левъ и за мъжетѣ отъ 1 до 2 най много, съ исключение, разбира се, на машиниста и механика, на които платитѣ сж по голѣми. Всички работници въ тая фабрика, както и въ горѣказанитѣ сж българи. Работното време въ казанлъжската фабрика е отъ 12 до 14 часа на депъ. За нѣкои отъ работницитѣ платата е *подедна*, за други *мѣсечна*. Но се плаща винаги или на края на седмицата, или на края на мѣсеца, обикновенно на

края на мѣсеца. — Осакачване имало само единъ случай — истрѣгване косата на едно момиче и повреждане отъ това на едното око. Лѣкуванието е станало съ разноси на фабриката, но по пататашната ѝ съдба е неизвѣстна.

Освенъ тѣя фабрика въ Казанлъкъ, колкото ни е извѣстно, има една фабрика за спиртъ, въ която работятъ 35 души работници само мѣже българи, отъ които 15 сж селене нѣколко тютюневи фабрики и една бирарийница. Кѣсо казано, всички работници въ казанлъшкитѣ фабрики броятъ приблизително:

въ предилно-тъкарната фабрика	80	раб.
на домашни станове . . .	200	„
въ спиртната фабрика . . .	35	„
„ тютюневитѣ	24	„
всичко	339	„

Не ще и дума, че числото на работниците, които се прехранватъ съ надница и въ Казанлъкъ трѣбва да сж много повече. Но по-точно съѣдени за тога пѣма и за сега се ограничаваме съ това, що можеше да се узнае приблизително.

Градътъ Сливенъ е първия индустриаленъ градъ въ България. Той и преди освобождението стоеше на първо мѣсто въ това отношение, го съ тая разлика, че преди предилно-шачната индустрия бѣше дребна и домашна, а сега едра и фабрична. Преди освобождението съ предение и такане на шаскъ въ Сливенъ се занимаваха 2700 семейства или 8100 самостоятелни производители, а днесъ намѣсто тѣхъ работятъ 547 машини въ фабрицитѣ и за нѣколцина капиталисти.

Въ Сливенъ и околността му днесъ, споредъ „изложението“ на г. Сливенския Окр. Управителъ за презъ 1891 година, има 15 предилно-тъкарни фабрики, които искарали на година 380,000 метра, шаеци, казмири, фасонета и др. Тѣй като числото на фабрицитѣ въ Сливенъ е голѣмо и сж разхвърлени въ околността му, за това много е мѣчно да се събератъ точни свѣдѣния за всѣкоя фабрика отдѣлно. За такова изслѣдване се изисква дълго време. За това събранитѣ отъ насъ свѣдѣния за Сливненскитѣ фабрики сж по общи, отъ колкото за гореспоменатитѣ фабрики.

Въ хигиеническо отношение повечето отъ тия фабрики

сж много неудобни. Всички се освѣщаватъ съ газъ и повечето съ първобитни лампи. Повечето отъ тѣхъ сж тѣсни и задушливи особено зимно и пощно време. Нека прибавимъ къмъ това и не съвсѣмъ похвалнитѣ отношения на фабрикантитѣ къмъ работницитѣ си. Какви сж тия отношения може да се сжди отъ слѣдующия разказъ на единъ отъ работницитѣ на тия фабрики. „Въ Сливенъ фабрикантина влиза въ фабриката си съ камшикъ. На дръшката на камшика има на края свирка. Фабрикантина като иссвири, всички работници вредъ въ фабриката потрепърватъ, знакъ че ще яде пикой боя. Послѣ фабрикантина набива хубаво и испъжда лошии споредъ него работникъ, въпреки чл. 61 и 75 отъ конституцията“ прибави пай сетнѣ работникътъ. Другъ единъ работникъ характеризира тия отношения така: „Ако пѣкога се случи, щото нѣкой работникъ съзнателно или безсъзнателно да имъ пакърни интереситѣ, фабрикантитѣ на часа казватъ, че право сж казали нѣкои си „ако видишъ сюрмаха потъналъ въ калта, патисни му врата повече да потъпе“. Отъ такива честни правила се водятъ нашитѣ фабриканти спрямо насъ“, свърши тоя работникъ. Като вземемъ предъ очи нашата българска грубость и жестокость, свойствена на всѣки робъ, комуто е дадена неограничена и отъ нищо не контролирана власть, твърдѣ е за вѣрвание разказа на сливенскитѣ работници за описаннитѣ отношения на нашитѣ фабриканти буржуа къмъ своитѣ робе-надничаре.

Колко струва всѣка отъ сливенскитѣ фабрики точно не се знае. Но за приблизителната имъ стойность можемъ да сждимъ отъ стойността на другитѣ фабрики. Въ всички сливенски фабрики се изработва днесъ годишно повече отъ единъ милионъ килограма прежда и около 2 милиона метра шаскъ отъ 30-40 см. широкъ. Ще рече сливенскитѣ фабрики искарватъ шаскъ за 1.200.000 лева въ година най малко. Или средно на всѣка фабрика се пада една печалба най-малко отъ 80.000 лева. Най малко въ рѣцѣтъ на 70-80 души въ Сливенъ катагодишно се събиратъ по 1.200.000 лева, когато 10.000 души работни рѣцѣ живѣятъ въ мизерия, въ нещастия, и повечето отъ тѣхъ минаватъ съ една нищожна надница.

Въ Сливенскитѣ фабрики постоянно работятъ 780 работници. Отъ тѣхъ 520 сж българе отъ които мнозина сж бив-

пи занаятчий като папукчий, абаджий и др. и 260 сж турци и сто момичета-циганки. Но когато фабрикийт работят и пощо време числото на работныйт достигадо до 1350 души.

Споредъ възрастьта и пола работныйт се распредѣлять така: $1\frac{1}{5}$ отъ 700 души сж отъ мъжки полъ и отъ 9-15 год. възраст, $2\frac{1}{5}$ — отъ 30—50 год. и другийт $2\frac{1}{5}$ — отъ 18—25. Останалыйт сж момичета циганки отъ 10—20 годишна възраст и момиченца българки отъ 8—11 години.

Въ Сливенскыйт фабрики така сжщо не е определенъ работный день. Всичко зависи отъ волята на фабрикантыйт и отъ работата имъ. Но минимума на работный день е 12 часа, а работятъ и по 16 часа на день или отъ ранна сутрина до късна вечеря. Надницата е за дѣцата и женыйт отъ 30 ст. до 60 и рѣдко до 1 левъ. За мъжыйт отъ 1 левъ 30 ст. до 2 лева най много. Само на нѣкои работный се плаща отъ 50 до 100 лева. Надницата е за повечето работный поденна, но на всички се плаща на седмица или на края на мѣсеца. На нѣкои пѣкъ на края на годината. Осакативаныйта въ Сливенскыйт фабрики трѣбва да сж много чести явления. До сега въ тѣхъ е имало откъсване на прѣстытъ на 4 души и на 3 души сж откъснати по една отъ рѣцѣтъ имъ. На осакатеныйт фабрикантыйт плащатъ само разпоскыйт имъ по излѣкуваныйто и нищо повече.

Освѣнъ това къмъ горното число работный трѣба да се прибавыйт още до 1500 души работныйки, които работятъ пакъ за фабрикийт въ свойтъ къщи и съ свои сѣчива за една ничтожна плата за аршинъ. Най подиръ въ Сливенъ има 10 фабрики за спиртъ и 5 фабрики за тютюнъ, въ които работятъ 350 работный. Така щото въ всички спомѣпати фабрики въ Сливенъ се набиратъ:

въ предилно-такарныйт	1300 работный.
въ къщни станове	1500 „
„ спиртыйт и тютюневыйт	340 „

всичко 3140 работный.

Остава да се спомѣне още за двѣ тъкарно-предилни фабрики. Думата пи е за фабриката въ Карлово и за фабриката въ Самоковъ. Свѣдѣныйта пи за тия фабрики сж толкова оскъдни, щото малко какво може да се прибави къмъ свѣ-

дѣнията, които даватъ Окр. Управители въ своитѣ всѣкигодишни „изложения“. Къмъ тия свѣдѣния пий ще прибавимъ само това, че въ всѣка фабрика отъ тѣхъ работятъ по 60 души работници и бѣнъ отъ това още по 500 души най-малко се експлуатиратъ отъ сѣщитѣ фабрики.

Ако подиръ всичко до тука казано направимъ една смѣтка за числото на работниците, които тѣй или иначе работятъ въ горѣспомѣнатитѣ фабрики, ще получимъ слѣдующия резултатъ:

Въ Сливненскитѣ фабрики . . .	3140	работника.
„ Габровскитѣ „ . . .	1070	„
„ Тръвненскитѣ „ . . .	492	„
„ Казанлъжскитѣ „ . . .	339	„
„ Карловската и Самоковската .	1120	„
всичко	6151	работника.

Като извадимъ отъ това число 278 дѣца остава възрастни работници 5873. Въ това число работници се съдържа 260 души турци, които работятъ въ сливненскитѣ фабрики. Ще рече само, българе възрастни работници и само въ изброенитѣ отъ насъ фабрики сж 5613.

Отъ всичко горѣказано е ясно, че положението на нашитѣ фабрични работници е твърдѣ лошо. Фабрикантитѣ ги експлуатиратъ споредъ голята си и интереситѣ си безконтролно. Работниците работятъ при едни условия съсипателни за тѣхното физическо и морално здравие. Въ сѣщитѣ тия съсипителни условия живѣе и се експлуатира най крѣхката частъ отъ нашето общество — дѣцата и женитѣ. Справедливостта и общественитѣ интереси го изискватъ, щото държавата да защити слабитѣ и угнетенитѣ и да имъ даде възможность да живѣятъ по-человѣчески животъ и да се развиватъ. Но нашата държава, както и всички други днешни държави, вече встани въ пѣтя на покровителството интереситѣ на богатата класа. Съ обогатяванието имъ нашитѣ капиталисти ставатъ господствующа класа, която чрезъ Народното Собрание издава закони само за въ своя полза. И нашата държава стана вече классова държава, държава, която покровителствува интереситѣ на фабрикантитѣ и едритѣ търговци. Естествено е, че нашата държава не дава никаква защита на интереситѣ на нашата работна класа. И нѣма тя да слу-

жи на интереситѣ на послѣдната, додѣто тя сама не поиска отъ държавата защита на своитѣ интереси. Освѣтъ това, несправедливоститѣ, злинитѣ отъ днешнитѣ наредби ще растатъ отъ день на день и никой не може да ги махне, освѣтъ работната класа. Работната класа и у насъ, както на всѣгдѣ, е опал растяща общественна сила, отъ която само може да се очаква едно коренно подобрене въ нашия животъ. Тя е силата, която ще понесе знамето на напредъка. И додѣто тя не разбере, не съзнае тая своя прогрессивна задача въ сегашната и въ бѣдъщата история на нашия народъ, додѣто тя не въспитае себе си въ классовата или политическата борба за създаването на условия за по-человѣческо съществуване, не могатъ да се очакватъ отъ почина на нашата държава никакви подобрения въ живота на работниците, нито въ живота на цѣлия народъ.

Но нашата работна класа не съзнава своето положение и значение и води единъ животъ съвсѣмъ не достоенъ. Малцина сж отъ налитѣ работници, които разбиратъ и съзнаватъ това. Впрочемъ длъжностъ е на всички опил, които иматъ съзнание да внесатъ това свое съзнание среди работната класа и да я организиратъ въ една съзнателна сила. Въ нея е спасението.

Д—въ.

БЕЗЪ ЛЮБОВЪ

Повѣсть.

Непо и Рада се поселиха въ своята нова кѣща край Дупава на другия день подиръ свадбата. Нено си направи голѣма кѣща въ градъ С. преди една година, а сега я украси съ нови мебели изъ Виена. Той искаше да зарадва своето булче съ нова покѣщнина. Той украси салона съ много предмети на раскошъ, макаръ самъ си да се въоръжаваше противъ раскоша. Другитѣ стаи на жилището бѣха наредени по въстоенъ вкусъ съ широки мепдери, навредъ опослани съ цѣстри черги и келими.

До скоро Нено живѣеше самъ самнитичакъ, съ своята безнадежна любовь. Сичкитѣ стаи на новото жилище бѣха заключени, защото отъ тѣхъ вѣш студенина на уединението: той нѣма нийдѣ никого. Само една вътрѣшна стая на кѣщата му, наредена съ черни долапи, пълни съ книги, носеше слѣди отъ животъ: на голѣмата маса подъ прозореца, послана съ зелеко сукно, намираха се много пятна отъ масило, а на поличката предъ масата лѣжаха купъ ръкописи, Повечето отъ тия зацапани листове и тетрадки съдържаха стихотворения на Нена. Нено е младъ поетъ. Рада е двайсетъ годишна мома, но на лице изгледва много по млада. Тя свърши преди три години курса на своето образование въ единъ английски пансионъ въ Цариградъ и до сега учителствуваше въ народното училище на родния си градъ.

Вчера Нено и Рада се вѣнчаха скришомъ въ село К., защото родителитѣ на Рада искатъ да ѝ натрапятъ други мъжъ. Нея очакваше такава завидна партия — началникъ на отдѣленіето въ военното министерство, дѣто служи Радинов братъ, а тя вироглавата бѣга отъ честта си, нече го, че билъ старъ. „Какво отъ това че билъ старъ? За туй пъкъ е майоръ и отъ богатъ родъ, какво наследство го чака.... а главно: братъ ти като му обѣщаль, какъ ще гледа човѣка въ очитѣ подиръ?“ Тѣй бащата придумваше своята дъщеря, защото се боеше, че непокорната Рада, ще развали кариерата на сина му. Но Рада не даде ухо ни на молбитѣ на майка си, ни на заплашванията на баща си и ето ний я видимъ въ края на Февруарій съ своя другаръ на живота у гълъбинното имъ гнѣздо.

Радка облечена съ тъмно-синя вълняна рокля безъ никакви украшения, съ сива жакетка отъ английски шаякъ, на главата ѝ такъвъ цвѣтъ шапка съ страусово перо слезе отъ пайната и съ бързи крачки влезе въ вратата, която мъжъ ѝ отвори преди нея. Тя бѣше твърдѣ миловидна въ това просто облѣкло. Това е нейния булчински нацитъ.

На двора посрѣщнаха младоженцитѣ двѣ голѣми ловчийски кучета, които се зарадваха на своя ступанинъ. Нено не обърна никакво внимание на тѣхнитѣ омильвания. Той отвори салона предъ младата си съпруга и я въведе вътрѣ. Радка обиколи въ една минута салона, изгледа на бързо вази, картини, дори запавѣситѣ на прозорцитѣ, спря се предъ новото пианино, удари съ единъ прѣстъ на клавишитѣ и се затече

засмяна къмъ своя избранний. Чувство на благодарностъ претъпяваше гърдитъ ѝ. Тя видя, че всичко това е приготвено за нея, защото знаеше, че Нено не свари. Да, нѣма съмнѣние, че той се грижи за нея; тя му е много, много благодарна. Първи пѣтъ приливъ отъ такава благодарностъ тя испита, когато Нено дойде да я посрещне на станцията подиръ нейното завръщаніе отъ пансиона. Тогазъ тя виждаше въ него само свой благодѣтель — той иждивяваше за нея въ пансиона. Той е толкова добъръ, толкова внимателенъ къмъ нея, че тя познаваше какъ да му благодари; а сега той е нейни другаръ, тя безъ дума го благодари съ продължителна цалувка. Той я държи до себе си на канакето.

Радка поистипала отъ лекия зименъ вѣтрещъ бѣше се зачервила повече отъ обикновено, възненіето придаде на чернитъ ѝ очи още по голѣмъ блескъ. Тя бѣше прелестна въ тоя часъ. Нено не можеше да ѝ се нагледа. Неговитъ руси коси се вияха на прѣстенчета и падаха на бѣлото му чело, той бѣше младъ, пълненъ съ энергия и сила; синитъ му очи изразяваха блаженство.

Ето дѣ с щастіето! рекалъ би сѣкой, който съзрѣше въ тоя мигъ младата чета.

Въ туй време вратата на салона скръдна. На прага се показа Ненова слуга — едно младо момче облѣчено съ шасчени потури и памуклия антерия. Рада съочи и бързо захвана да сиема шапката отъ главата си. Нено се приближи до слугата: запали тукъ печката и кажи на Пена да доде, поржча му той. Момчето си отиде. Подиръ малко се яви слугинята — баба Пена. Тя бѣше прибрадена съ черна кърпа, припасана съ нова червена пристилка — свое издѣлие. Бабичката изгледаваше доста бодра.

— Ето ти госпожата, бабо, рече ѝ Нено, като показваше съ гордостъ ступанката си.

— Добръ ми си дошла! Хубаво булче си зель, Нено, да ти е честито, отговори бабичката, като изглеждаше повата домакинка.

— И тебе ли ти хареса, бабо? ами съ какво ще ни нахранишъ.

— Че хубавичкото, синко, сѣкой обича, отговори бабата.

— Тѣй, сѣкой го обича, повтори Нено, машипално, по се позамисли, а Рада се засмѣ съ своя зѣпний гласъ.

Ти пи дай, бабо, по единъ чай, че сме истинали; приготви по-скоро вечеря, па гледай она да стопли отвѣдъ стаята и прозорцитѣ тамъ да отворите, чувашъ ли? Поржчваше ѝ той.

— Чувамъ азъ тебе, ама нея слушамъ отъ сега. Какви прозорци ще отваряме? Не видишъ ли, че снѣгъ рѣми на двора? Хемъ топло иска, хемъ прозорци му отвори, засмяно тя се обърна къмъ булката.

Рада се засмя още веднажъ. Бабата излезе изъ вратата, а тя се приближи до мъжа си, който стоеше недоволенъ отъ своята слугиня, ягрово пороши русата му къдрава брадица. Той я пригърна съ една ржка презъ кръста и тѣй тѣ минаха презъ третѣ задни стаи. Рада огледа новото си лице.

— Хубаво рече съпругата, но расхвърлено навредъ.

— Ти ще си наредишъ, мой ангелъ, както искашъ.

— Това го съвсѣмъ неща рече младата жена, като показваше на картинитѣ въ кабинета, които изобразяваха голи жени въ най пикантна форма.

Нено се смути, той го бѣше ядъ на себе си, че не изгладилъ тия слѣди на своя ергенликъ. Мълчишката сне картинитѣ, захлупи ги въ единъ кятъ. Той приличаше на поробенъ школьникъ, когото уловили на самото мѣсто на престѣплението.

Рада въ туй време измъкна една тетрадка изъ произведенията на младия поетъ и зе да го дразни съ негова лиризмъ. Младия съпругъ се спуствна да отърве скромнитѣ си произведения.

Тѣ сж черновка, не бива да се гледатъ, Радке, дай ги, миличка! викаше той подирѣ ѝ, тя бѣга съ тетрадката. Щомъ мъжътъ ѝ приближи къмъ нея, тя като риба се исплъзва изъ ржцѣтѣ му и двамата се заливатъ съ смѣхъ. Тѣ играятъ като дѣца. Рада изново прочете единъ куплетъ и го дразни. Той стои, като осжденъ предъ нея и се моли: Радо, Радчице, остави ги, пиле! и пакъ се мъчи да истрѣгне проклетата тетрадка, която го издава, пѣкъ самъ си пада отъ смѣхъ. Нѣколко лжти вече бабата се показва на вратата и ги капи да пиятъ чай, тѣ я не виждатъ. Най сетнѣ и тя се зарази отъ тѣхната веселостъ и се искиска съ гласъ. Тѣ се озърнаха и видѣха, че не сж сами.

— Ахъ млади, млади рече бабата.

— Ти искашъ ли бабо да се подмладишъ? попита я Рада.

— Ее! кой не ще младостъ, ала се не връща пуста младаина, отговори тя.

— Питай я, тя знае такъвъ цѣръ, който подмладява хората, рече Нено на слугинята си, като показваше на своята съпруга.

— Знае, знае, поклати глава бабичката, то мойто минало, ами идете да пиете чай, че истиа; подирѣ ще се насмѣйте и парадвате единъ на другъ.

— И ще се наситите, и ще умрѣзните единъ другиму, искашъ да кажешъ, тъй ли, бабо? попита Нено.

— Ба! Защо да умрѣзните? Доброто никога не умрѣзва. Дай Боже и съ рожба да се здобийте, тогазъ още по-голъма радостъ на къщата.

— Чуешъ ли, Радке, какво ни благослови баба? рече засмѣнъ съпруга.

Рада се зачерви до ушитѣ и си замина. Тя отидѣ въ салона. Тамъ огъня привѣтливо свѣтѣше въ печката. Презъ рѣшетченитъ, вратца жарата блѣстеше и грееше. Рада сѣдна срещу огъня на единъ голѣмъ мѣкъ столъ. Младия съпругъ принесе по близо чая и сѣдна до жена си. Тя бѣше уморена. Младитѣ ѝ гърди тихо се вълнуваха, черната ѝ коса се распиляла по рѣменетѣ ѝ отъ тичание. Тя гледа на огъня и за нищо не мисли. Вѣглицата прѣскатъ искри отъ печката, то е прекрасно, съпрузитѣ се смѣятъ на искритѣ, лъжичката тракне въ чашата имъ, пакъ смѣшно, сичко се смѣе около тѣхъ, сичко е весело.

Нено не сема очи отъ младата си жена, той жедно лови всѣко нейно движение. Три години какъ гори нѣжна страсть къмъ Рада въ младитѣ му гърди. Първи пътъ тя отхвърли неговото предложение за женидба. Отъ тогава той не знае покой. Напраздно дири удоволствие въ всѣкакви ергенски удоволствия. Щастие се не купува. Сега той се опива отъ щастие: той е съ Рада — неговата радостъ, негова животъ. Смѣе се съ нейния смѣхъ, говори съ нейния язикъ; тя е негова; той притежава това съкровище. . . .

Рада имаше много поклонници презъ моминството си и много завистници. Другаркитѣ ѝ се късаха отъ ядъ, като гледаха, че около Рада се овиватъ офицери, чиновници и

търговци, пъкъ около тѣхъ ни единъ момъкъ се не навърта. „Какво дири пуста Рада, че се не мжже? думаха си пейнитѣ дружки; че на какво ли ни се пъкъ толкова пери? баща ѝ голъ като колъ, пъкъ тя не харесва момцитѣ, какви по предни моми отъ нея има, само тя ли е, че се дига толкова на голѣмо?“ А Рада само се смѣе, кога я сватосватъ. Ней и тѣй се живѣе добрѣ, тя е безгрижна, живота е пѣленъ съ хубости, щастие отзредъ ѝ се осмихва, защо ще му мисли? Тя сички обича и къмъ никого не осѣща особна симпатия, само едно чувство на благодарностъ препълня сърдцето ѝ къмъ нейния младъ благодѣтель. Тя се срѣща първи пжтъ съ него у стрина си Елена. Тогазъ тя що бѣше свършила шести классъ на Пловдивската гимназия. Тѣ много приказваха за поезията. Непо искаа съжаление, че Радка тѣй слабо познава французски языкъ, че не можи да чете французската литература. Радка искаа желание да изучи нѣкой иностраненъ языкъ. Ти усердно се залови да чете рускитѣ писатели и доста се усили на руски языкъ, но тоя успѣхъ не я удовлетвори. Тя искаше да чете и на французски языкъ. Колкото повече четеше, толкова по голѣма жажда за знание се откриваше у нея. Тѣ често се срѣщаха съ Ненча и се препираха по литературата. Ненчо бѣше челъ повече и сѣкога я надвиваше въ препирнята. Тя се рѣши да иде да продължава въ нѣкой пансионъ, дѣто може да изучи практически французски и английски язици. Това свое рѣшение тя съобщи на своя приятелъ и му иска съвѣта. Той ѝ предложи своитѣ услуги да я испрати въ единъ пансионъ на свои разноски, за да достигне по скоро своята цѣль, намѣсто да събира пари отъ учителство, че да се учи. Тя прие тая приятелска услуга на драго сърдце. Въ тая негова постѣлка тя го видя само отъ една страна — неговото добро сърдце.

Когато тя свърши курса на своето образование, Ненчо се откри на своята въспитаница. Той ѝ предложи ржката си, но тогазъ тя тѣй леко се отнесе къмъ неговата любовь, както къмъ сички други свои поклонници. Отъ тогава той не едно стихотворение посзати на нейната красота и на своята безнадеждна любовь. Радка четеше неговитѣ сонети не безъ огризение на съвѣстѣта.

„Той е толкова добъръ къмъ мене, тѣй пжже ме обича,

пъкъ азъ го оскърбявамъ," мислеше си Рада. Негова образъ стоеше пай близко до сърдцето ѝ, тя поглъщаше съ удоволствие похвалитѣ на неговитѣ стихове. Не безъ гордостъ от-криваше себе си въ неговитѣ стихове. Кога плачеше негова-та лира и проклѣваше своята любовъ, Рада отъ душа съже-ляваше Нена. Но пикого не се е попитвала, обича ли го тя? Още никой не е покорилъ нейното гордо сърдце, тя се държи недостѣпно, макаръ и доста свободно да се държи въ обще-ството, т. е. тя приказва безъ стѣснение съ сѣки мжжъ, кой-то я удостои съ внимание. Тя се отнася съ пренебрѣжение къмъ това: „какво ще кажатъ хората“? За пренебрѣжение хората плащатъ съ хули и клевети. Особно госпожитѣ гледа-ха на Рада съ криво око, защото мжжетѣ имъ я зяпали въ устата, когато влѣзела въ къщи, но гласа на тия зъблизи хули се не чуеше далечъ, защото Рада се държи съ досто-инство. Това всички признаватъ. Тя вади хлѣба си съ чес-тенъ трудъ и никому се не подчинява. Нейната независи-мостъ ѝ бѣше по мила отъ сичко на свѣта. Тя дълго не скло-няваше на молбитѣ на майка си да се омжжи, да затули на хората устата, тѣй като се боеше, че сѣки мжжъ ще поиска отъ нея пълно подчинение. Това бѣше страшно, до толкова страшно се видѣше на Рада, че зъмразяваше сърдцето ѝ, правѣше я студена и къмъ най искренната любовъ на пей-нитѣ поклонници.

Когато домашнитѣ пристѣпиха къмъ Рада за настояте-ленъ отговоръ на Майора — началникъ на отдѣлението, Рада възобнови своята преписка съ Нена. Той пишеше на Радка за свободната воля, за независимостъта, за вѣчната дружба и много прекрасни думи, които полѣгаха Радка да се рѣши да стане негова другарка на живота, безъ да се пита обича ли го? И сега тя сѣди наредъ съ него безъ да ѝ доде на умъ подобенъ въпросъ. Ней е приятно новото и положение, ето сичко.

Мръкна се безъ да осети Рада какъ се измина деня, тѣй скоро изминава времето. На сутринтъта любопитнитѣ съ-сѣдки, безъ да дочакатъ визита посѣтиха Рада. Непо се ко-сеше на тия посетителки, че му отбиватъ неговата Радка съ глупави церомонии. Радка е привѣтлива съ сички, тя се освои съ положението на хазийка отъ първия день. Скоро съ помощта на старата си слугиня—Нена сичката мебелъ бѣ-

ше премѣстена, наредена симетрично. Въ кѣщи се останови новъ редъ. Радка не даваше да ѝ се противоречи въ нищо. „Азъ тѣй искамъ!“ казваше тя, кога мжжъ ѝ защитава пѣ-
коя своя привычка, и ставаше тѣй, както иска съпругата.

Новото жилище заблесте, то изглеждаше сега гълъбово гнѣздо. Радка свиреше или просто тѣнѣникаше изъ кѣщи, като туря сѣко на мѣсто и сама избърсва праха. То сичко около нея се смѣе. Нено цѣли вѣчери прекарва около своята Радка при фортопиалото. Тя свири съ увлечение, може съ удоволствие да се слуша. По пѣкога Радка наказва сеол мжжъ за нарушението на реда въ кѣщи: запрѣтѣва му да излезе отъ своя кабинетъ, дордѣ не напише стихове за прекрасната домакиня. Виновния стоеше по цѣли часове въ своя кабинетъ, изново разрови книгитѣ си, въдвори поетически безпорядкъ, изново десетъ пѣти се провини, но стихове не пише, а вечеръ по ново устроения редъ за четение въ семейството на английски манеръ, което съпругата пареди, намѣсто ново свое произведение, съпругътъ гоцаваше своята млада жена съ своитѣ вѣти сонети доста блюткави. У поета се забѣлѣзва нѣкакво охлаждение къмъ стихоплетството за голѣмо огорчение на съпругата. Колкото тя повече се старае да расположи мжжа си къмъ поезията, да му вдѣхне любовъ къмъ музитѣ, къмъ възвишенното, божественното вдѣхновение, толкова по упорно той се придържа о земното щастие. Напшия поетъ рѣши, че да витаешъ въ небесата, може да намѣришъ слава или не, но по вѣрно е, че ще загубишъ земното щастие, за туй по практично е да слѣдишъ за своята прекрасна жена и за своя имотъ, за да се не намѣришъ единъ день между небето и земята съ праздни рѣцѣ.

Младата съпруга слушаше всѣка вечеръ все едни и сѣщи сонети, които вече ѝ бѣха избѣстни. По напредъ, тия сонети гаделичкаха нейното самолюбие, по сега нейното самолюбие не се удовлетворява само съ това: тя иска да види мжжа си на върха на славата, неговата лира да грѣмне навредъ, да възпѣе добродѣтелитѣ, да буде благороднитѣ чувства на човѣческото сърдце, да вдѣхне любовъ къмъ прекрасното, истината и справедливостѣта.

— Ти пакъ съ вѣтата си тетрадка, каза тя единъ вечеръ, когато съпруга се готвеше да ѝ чете своитѣ произве-

дения. Азъ не щж и да слушамъ, ти трѣбваше да напишешъ нѣщо ново.

— Но дѣ е нашето семейство, което ще слуша новото произведение, ти и азъ можемъ и сами да си четемъ отговори малко обиденъ съпруга.

Младата жена побърза да раскара това облаче отъ неговото чело. Тя пазеше спокойствието и доброто расположение духа муповече отъ сичко. Сички пейни старания бѣха насочени къмъ това да го направи доволенъ и честитъ. Тя е толкова благодарна за неговитѣ грижи и внимание къмъ нея, че е готова на самопожертвование, само да му се исплати. И наистина тя правеше самопожертвование за него безъ да подозира това. Тукъ за да заглади своята вина, младата съпруга събщи на мъжа си великия секретъ, че тѣхното семейство ще се умножи съ новъ човѣкъ. Това бѣше на четвъртия мѣсецъ подиръ свадбата една прекрасна майска вечеръ. Съпруга заключи въ обятията си своята нежна жена и я занесе предъ отворения прозорецъ на мендеря. Предъ тѣхъ отъ прозореца се откриваше чудна картина на Дунава. Мѣсеца освѣтява тихитѣ води на голѣмата рѣка, която блѣсти като огледало на нощното свѣтило. Изъ градината иде сладакъ ароматъ на младата нипа. Сѣнкитѣ отъ дърветата се изобразяватъ на земята. Природата диша любовъ въ тая чудна нощъ. Земята изново се възражда. Радка гледа на сладкия сънъ на земята и водата и се замисли връзъ зачатieto на живота, връзъ любовта на природата. Младия съпругъ гледаше само въ очитѣ на своята мила, които блѣстяха съ нѣкаква кротка свѣтлина, както въ тая майска нощъ, у нея се забѣлѣзваше нѣкаква промѣна твърдѣ интересна, която той до тоя часъ не можеше да си обясни и все мислеше, че неговата Радка нѣщо е недоволна, предполагане да се е затъжила за своитѣ роднини. Той се даже погрижи да умножи кръга на своитѣ познайници, които ги посетяваха, за да има Радка общество, да не ѝ мъчно, макаръ това да го мъчеше. Между обикновеннитѣ посетители на Ненови имаше и единъ младъ докторъ на медицината, другаръ на Нена, който токо що бѣ се върналъ отъ Монпелие. Нему честития съпругъ на сутринь-та още се похвали, че Радка ще стане майка. Младата жена се исчерви до ушитѣ наведе очи и очитѣ ѝ се палѣха съ сълзи. Това не бѣше само едно засрамване. Види се, че Радка се боеше. Младия докторъ

съ обикновенната своя французска деликатност я ободри. Той ѝ посвѣтѣ да чете по акушерството, за да се приготви за страшния моментъ. Даже ѝ предложи услугитѣ си, да я снабди съ нѣкои медицински книги. Подиръ обѣдъ още на сѣщия день, на масата предъ младата жена лѣжаха двѣ французски книги по акушерството и една по хигиената за родилницитѣ и новороденитѣ.

Радка прилистеше тия книги и повече гледаше картинитѣ за положението на дѣтето въ утробата на майка си отъ колкото да чете. Ужастъ я обземаше, като гледаше на ненормалното положение на дѣтето. Колкото повече Радка четеше тия медицински книги, толкова повече тя се плашеше, че у нея сички ненормалности има. Мжжъ ѝ заръча да хвърли корсета. Тя се отказа най напредъ, защото не обичаше да се подчинява, макаръ че сама се убѣди въ вредность-та му. Най сетнѣ упорството отстъпи предъ ужаса, Радка хвърли корсета. На петия мѣсецъ тя видя обезобразена сзоята стройна снага. Тя се сърдеше за това на мжжа си, той ѝ се присмиваше и я дразнеше.

Между младитѣ съпрузи лѣгна нѣкаква сѣнка отъ недоволство единъ отъ другъ, но още това недоволство бѣше неопредѣленно. Нено по често почна да ходи на охота и да закѣснява по кафенетата. Рада го чакаше кѣсно на обѣдъ и на вечера съ особна досада, но не искаваше явно своето неудоволствие.

Между Радка и младия докторъ се установиха най-искренни приятелски отношения. Радка четеше неговитѣ медицински книги и го распитваше за нѣкой нови въпроси, които до сега за нея не сѣществуваха. Младия докторъ съ особно внимание се отнасеше къмъ своята приятелка, която видно се теготѣше отъ своето положение.

Веднажъ Доктора сѣдеше съ Радка въ салона и весело се разговаряше, когато влезе мжжъ ѝ. Това бѣше преди обѣдъ. Той мина презъ залата памръщентъ. Студено се поклони на своя приятель, а жена си и не погледна. Подиръ малко излезе позелениятъ и каза троснато: „хаде да ядемъ“. Госта стана и зе шапката си. Младата жена покани госта да сподѣли обѣда съ тѣхъ и гледаше въпросително мжжа си, но той не поддържа пригласението. Госта се извини, че е принуденъ да откаже на дамата, което е противъ неговитѣ правила, но много работа го чака и т. н.

— Вашитѣ пациенти ще почакатъ още половинъ часъ, дорѣ пообѣдвате, надѣвамъ съ, че нѣма да се морите съ гладъ заради болнитѣ, инакъ не ще можете да ги лѣчите, каза младата жена съ притворна веселостъ. Тя бѣше възмутена отъ педеликатната постѣпка на мъжа си, за туй нарочно искаше да остави доктора на обѣдъ, за да заглади лошето впечатление на госта.

Доктора ѝ подаде ржка, двамата влезоха въ трапезарията. Мъжъ ѝ вървѣше подирѣ имъ, като убить. Той би съ единъ махъ на ржката си стрилъ на соль и жена си и приятеля си. Такъвъ бѣсъ отъ ревностъ често го мъчеше на бабоветѣ, кога жена му танцува. А тя обикновено най много танцува, било на балъ, било на свадба. Тя не играе, а хвърка, ти къдри хорото като змия, весели се отъ душа, за ту сѣкий му е драго да танцува съ нея, нея се надпредварятъ да апгажиратъ отъ първия валсъ до послѣдния кадрилъ. Пъкъ мъжъ ѝ за негово нещастие съвсѣмъ не танцува.

Сичкии си ядъ тоя день Нено изля надъ старата слугиня. И супата водна, и мѣсото недоварено, намира той.

— Ти само хлѣбъ знаешъ да ядешъ и да разваляшъ, рече той на бабата, като тикна чепията съ чорбата на предѣ ѝ.

— То на тебѣ се не направи, измърмора старата жена и се скри въ мутвака. Нено не дочу какво избѣбра слугинята. Той гзе да се оплаква на приятеля си че у тѣхъ никога нѣма ѣдение, както у хората. Слугитѣ само го съсипватъ, развалятъ сичко, обиратъ го, защото „нѣма кой да ги земе на ржка, да стѣгне юздитѣ имъ“, завърши той своитѣ жалби. Послѣ разговора взе общъ характеръ, че у насъ слугитѣ сж груби, невѣрни, лукави, отъ добро не разбиратъ. Сичкото време младата домакиня мълчеше и се мъчеше да пригльща за приличие. Сѣка халка се пречеше на гърлото ѝ. Тоя ли е мой либераленъ другаръ, който говори за хуманностъ? Чудеше се Рада, не можеше да го познае, той не приличаше на себе си. Тя се пази да не дигне очи да го погледне, защото въ нейния погледъ той би прочелъ своята присжда — *тиранъ*. Нено инакъ истѣлкува нейното мълчание: „осѣща се виновата“, намисли той и още повече косеше жена си.

Госта осѣти мълчаливата семейна драма и побърза да остави честитото семейство, щомъ подадоха турското кафе на край обѣда, споредъ обичая. Той държеше страната на до-

макинята и осмъждаше въ душата си своя приятелъ, но слабо му възразява, защото забѣлѣжи неговата раздражителностъ.

Рада ги остави по рано, безъ да дочака кафето, като се извини, че глава ѝ боли. Съпруга ѝ намѣри въ съззи, че лѣжи на канапето и тихо ридай захлюпена по очитѣ си.

— Нерви, процеди той презъ зѣби, пази Божъ отъ непразна жена! прибави, като излезе изъ вратата. Той мина презъ мутвака, прати Пена при госпожата.

— Азъ за тебе, моя хубавице, сѣдя, да не си ти, още днесъ щѣха да ми видятъ гърба. Ами като помисля, какъ щѣ те остави въ туй време, и ти нѣмашъ тукъ нийдѣ-никого. Ще даде господъ да родишъ живо здраво, пъкъ азъ ще ти гледамъ дѣтенцето, като майка. Ти се не бой. Азъ ще повикамъ баба Гергана, тя три пѣти е ходила на хаджилѣкъ, отъ тамъ си донесе ржичката на св. Богородичка-майка, като доде часа, бабата ще ти натоши ржичката, дѣто св. Богородица се оловила на туй време, ржичката се распуца; ти погледни на нея, дордѣ прочетешъ „Богородице дѣво“ и ще се ослободишъ, синко, хичъ не му мисли сега. И много такива суетвѣрия расказа баба Пена, до кѣтъ малко по малко Рада се успокои подъ влиянието на разговорчивата бабичка, ржичката на св. Богородичка даже ѝ разсмѣши. Тя бѣше набожна жена, но не отъ рода на хаджийкитѣ. Най сетнѣ Рада стана, избърса заплаканитѣ си очи, отвори съндѣка си, подаде на баба Пена една копринена кърпа за главата ѝ. Бабата ѝ не щѣше.

— Ти си ѝ дрѣжъ, синко, тя трѣбва да завиешъ очитѣ на дѣтенцето си, думаше бабата. Рада пакъ се изсмѣ. Малко по малко нейния веселъ нравъ взе върхъ надъ горчивата обида, която стѣсняваше гърдитѣ ѝ.

— Земи, бабо, земи, за него има друго, туй черно-старешко. Тя ѝ нададе още други нѣща: басмени престилки, бѣли кърпички — само да заглади оскърблението, което нейния мжжъ несправедливо нанесе на бѣдната слугиня. Ней това докарваше удоволствие — да види, какъ се радва бабата на подаркитѣ. Но тя сама бѣше повече отъ нея оскърбена, кой ще ѝ утѣши? Мжжъ ѝ прати бабата да ѝ раздумва, пъкъ той излезе изъ кѣщи, още заржча на момчето хубаво да гледа, кой влиза и кой излиза изъ кѣщи; ако доде доктора, то да го извика отъ кафенето тутакси.

Слугата сѣдна предъ пѣтнитѣ врата и задряма на слънце.

Него скоро се върна въ къщи и памѣри жена си, че писелени. Той нищо ѝ не каза и тя му не продума за случката на обѣдъ, но едно наслоение отъ тайна умраза легна на душата ѝ. Тя първи пѣтъ сега се попита — обича ли го? Като се боеше да чуе гласа на сърдцето си, помъчи се да го заглуши. Тя сгъна работата си и сѣдна да свири. Повече отъ мѣсець време тя не бѣше отваряла своето пианино, записана съ домашна работа, не ѝ оставаше свободно време. Сега тя свири съ особно чувство. Нѣкой откъсляци изъ музиката на Шуберта особно отговаряха на душевното нейно настрояние. Въ тѣхъ тя чуваше своитѣ болки душевни. Като че великия композиторъ говореше отъ нейното сърдце. До сега ней бѣше чужда скърбъ-та, която вълнува страдалческата душа. О, какъ страдаше нейното самолюбие, нейната оскърбена любовъ. . . . Сега тя се сродни съ баба Пена по душа и съ сички злочести, унизени, бѣдни; тя испытваше тѣхнитѣ страдания и се рѣши да живѣе за тѣхъ, да помага на бѣднитѣ, на злощастнитѣ.

Рада стана, захлопна пианиното съвсѣмъ развълнувана и взе да се расхожда изъ салона. Въ туй време вѣже мъжъ ѝ още сънень.

— Ти свиреше ми се чини, какъ сладко се спи съ музика, рече той, като се прозеля. Съпруга взе да милва жена си, безъ да обръща внимание на нейното душевно настрояние. То бѣше такава нецеремонность отъ негова страна, такова насилие на волята на жена си, щото тя потрепера. Мъжъ ѝ я попита небръжено:

— Студено ли ти е? Нему не минаваше презъ ума даже, че неговата ръка я дави, че негова видъ я замразява.

— Нищо, какъвъ студъ презъ юлий те е патилъ, отговори сухо жената. Тя дигна пердето и си извади главата изъ прозореца, за да се не задуши отъ любезноститѣ на вѣжния си съпругъ.

Той си помисли: „сърдита“, попротегна се на канапето, послѣ отиде да се мие.

Мина се недѣля, минаха двѣ, доктора се не показваше у Непови. Рада помисли, че се е докачилъ и досаждаше за това на мъжа си. Сега тя осѣти колко е скѣпъ за нея той милъ човѣкъ. Тя не можеше безъ него. Напразно се мъчеше

младата жена да го исхвърли изъ главата си, той бѣше въ сърдцето ѝ; не бѣше по нейнитѣ сили да го забрави.

Единъ день Рада донесе отъ пазаръ много хубави тѣпелени шепчици за бѣдѣния свой послѣдникъ. Тя разгърна предъ мъжа си радостна пакета съ покупкитѣ; импровизира отъ пеленки едно дѣте, наложи му шепчицата и се въсхищава отъ него.

— Мжжъ ѝ гледаше нейната радостъ и клюмна съ глава.

— Чудя се на ума ти, това е съвсѣмъ излишно, рече той на жена си, защо прѣскашъ паритѣ на вѣтера?

— За стища сичко е излишно, отговори ядосана Рада, ти кажи по добрѣ, че ти е жалъ за парицата и азъ нѣма да харча вече твоитѣ пари.

— Какви дреболии, отговори мжжъ ѝ също тѣй разядосанъ.

Наистина дреболии, по живота въ семейството и състои отъ такива дреболии; смѣшно е да се каже, че по нѣкога отъ тия дреболии произлизатъ голѣми неразбории, но то си е тѣй. Рада почувствова въ тоя часъ, че тя материално зависи отъ мъжа си: той я храни, облича, тя нѣма нищо свое. Страшна досада я обзе.

Съпрузитѣ гледаха единъ на други съ искривени отъ гнѣвъ лица, когато се чуха стѣпки въ съсѣдната стая. Нено излѣзе при госта и се засмя нѣкакъ не естествено. Рада позна гласа на доктора у госта. Той се явяваше въ тоя случай като нейнъ защитникъ отъ обидитѣ на мъжа ѝ. Тя бѣше готова да открие сърдцето си на своя приятель, ако не бѣше тамъ мжжъ ѝ. Но каква досада! Той тамъ говори съ принудена любезность, смѣе се отъ уста, не отъ сърдце, той е не искрененъ съ своя приятель. О, какъвъ фалшивъ човѣкъ билъ нейния мжжъ, тя до сега го не знаеше отъ тая страна! Стори ѝ се, че ѝ се отвориха очитѣ, тя го види наредъ съ своя честенъ, искрененъ приятель и осѣща едно отвъръщение отъ мъжа си. Неговата неискренность възмуцава нейната честна натура. Тя искаше да извика на своя приятель: пази се отъ тоя лицемѣръ! До толкозъ бѣше сърдита на мъжа си.

Най сетнѣ тя се попокопоти и влезе при госта. Отдавна тя го чакаше, за туй отъ все сърдце се зарадва на желаниия си гостъ. Види се, че и той я очакваше съ нетѣрпение, защото поглеждаше нетѣрпѣливо къмъ вратата и лицето му се проясни, като ѣ видя.

Рада изгледа на криво мъжа си, когато доктора я попита: защо не излиза нийдѣ? Сега е най хубаво време за расходка, а тя се не ползова, забѣлѣжи той и съ особно участие прибави — това е необходимо за жена въ вашето положение.

Сички признаци на симпатия между Рада и доктора не избѣгнаха отъ вниманието на съпруга.

— Въ нейното положение хората се занимаватъ повече съ къщата си, рече съпруга съ явно раздражение. Жена му се вгледа въ него и мина ѝ презъ ума: „ба, той ревнува, сега азъ ще си отмъстя“.

— Азъ не обичамъ, каквото правятъ хората, да имъ подражавамъ; мисля, вий сте съгласни, господинъ Стефановъ съ меня, че подражанието не е добро качество, каза кокетливо младата жена, като се обръщаще къмъ госта. Тя нарочно искаше да подразни мъжа си и се смѣеше отъ душа. Госта потвърди миѣнието на прекрасната си събесѣдница, тя продължи, като показваше на мъжа си: не му вѣрвайте, той съвсѣмъ не е толкова строгъ мъжъ, както иска да се покаже, и пакъ се засмя.

Съпруга не можи да се сдържи на мѣстото си, той стана и хлопна вратата подирѣ си.

— Нѣщо е нерасположенъ, забѣлѣза госта подирѣ му.

— Да, отговори съпругата, трѣба да му е лоше.

Дожалаятъ ѝ сиромашкия, той ревнува, мина ѝ втори пътъ презъ ума и се замисли. „Кой знае, до какво може да го доведе неговата ревностъ.“ помисли тя и стана угрижена.

— Вий ще почакате, господинъ Стефановъ, може да има нужда отъ вашата помощъ, каза тя на госта и отиде при мъжа си. Тебе ти е злѣ, рече му съпругата, като си тури ржката на челото му, не щѣшъ ли да се посвѣтваме съ доктора? Той трепна като оживенъ отъ послѣдната дума.

— Тука ли е още? рече мъжъ ѝ, като стисна юмрукътъ си.

Рада се сепна. Тя се страхуваше повече за своя приятелъ, отъ колкото за себе си. Слабата жена рѣши да се изложи на гнѣва на мъжа си сама и да защити приятеля си. Тя излезе бързо отъ кабинета и прати слугинята да каже на госта: госпожата се извинява, че не може да излѣзе.

Госта си излѣзе, безъ да се прости съ домашнитѣ. Рада съ голѣмо нетърпение чакаше въ мутвака завръщанието

на слугинята. Когато бабичката ѝ обади, че испратила госта, олекна на душата ѝ. Сега тя бѣше готова да се срази съ ревнивия си мъжъ. Съ твърдо рѣшение да искаже сичко, що лѣжеше като камъкъ на сърдцето ѝ, тя влезе въ стаята си да обмисли, за да не забрави нѣщо. Ревнивия мъжъ ходеше озвѣренъ въ своята засада. Краката му трепереха, главата му се маеше. Той прислупва у вратата дано улови нѣкоя дума, че да излезе съ свидѣтели да уличи невѣрната си жена, но ни единъ човѣки звукъ се не чуе; отвори вратата си, направи нѣколко крачки къмъ салона — глухо, надниква въ съседната стая и тамъ видя жена си.

— Ти си сама, попита я той вънъ отъ себѣ си.

— Ти на себе си ли си? отговори съ въпросъ жена му.

— Знай, че азъ нѣма да позволя да чернишъ името ми, каза той запененъ.

— Знай, че азъ нѣма да позволя да ме унизявашъ, отговори ти, като се исправи гордо напредъ му. Той никога не бѣше я видѣлъ въ такава величественна красота. Тя гордо бѣ издигнала глава, нейното хубаво лице изразяваше рѣшимостъ, откритото ѝ чело — певинностъ. Той дигна ръка отгорѣ ѝ, за да докаже своята властъ надъ нея, но се осѣти слабъ. Нейния погледъ, пъленъ съ благородно негодование го побѣди.

„А, може наистина менъ само тъй да ми се е сторило, може да е пелупна“, помисли той и глѣва му притихна, чувство на раскаяние го обзе. Той излезе безъ да каже ни дума повече.

„Азъ го ненавижда“, рече си тя, като гледаше подирѣ му. Тя сѣдна на край мендери. Краката ѝ се подкосиха отъ силно вълнение, даже забрави, какво искаше да му каже. Преди минута тя бѣше готова за борба съ такава сила и енергия, какъто се явява само въ рѣшителни минути; сега тя се види слаба, беззащитна жена и горчиво заплака.

Подиръ малко мъжъ ѝ се готвяше да излезе, когато я види, че плаче. Той се спря на вратата, искаше да се примирътъ; но ти с жена — трѣбва да се покори, нему не приляга, като мъжъ да каже — „прости“; тѣзи сж стари попятія, той знай, а неволно се ръководи отъ тѣхъ, защото ги е приелъ отъ баща и дѣда. Следъ нѣколко минути колебание, той си каза: „женскитѣ съззи сж вѣтеръ, дѣто плаче, тамъ

се и смѣе жената“, съ тия думи я замина. Рада го не види и не чу — тя бѣ цѣла потопена въ своята скърбъ. Въ това положение тя се къса и ухтя, дордѣ притъмня. Ней бѣше тъменъ свѣта, за туй и не забѣлѣжи приближението на пощта. Дълго време подиръ средъ пощъ тя ходи изъ едина кѣтъ на стаята въ другия, мжжъ ѝ се не завърна цѣла пощъ, само на сутринята тя запита слугата — не се ли е връщаль? Момчето обади на госпожата си, че още снощи то му занесло пушката на градината и отъ тамъ съ цѣла компания приятели господаря отишълъ на ловъ.

А тя отъ часъ на часъ вече очаква своята рожба и съвсѣмъ сама.... Това обстоятелство я научи за майка ѝ. Да повикамъ майка си, помисли оставената жена, може тя да се смили за клетата си дъщеря. На своя приятель — докторъ тя вече не може да се надѣва. До сега сички надѣжди тя възлагаше на него. И тѣй бѣше увѣрена, че той ще я спаси, какъвто и да бѣде нещастенъ случай на раждане, че отъ напредъ се радваше на живота си. Но подиръ вчерашната сцѣна, тя вече не можеше да се срѣщне съ него въ тая къща, а другито тя нѣма на свѣта....

Младата жена намисли да иска отъ мжжа си тая милость, да приеме майка ѝ въ къщи зарадъ нея. Колкото и тежко да бѣше това стъзнание на зависимостъ отъ него, тя разбра, че безъ мжжовото съгласие не може да покани въ къщи дори майка си, защото къщата е негова и сичко въ нея принадлежи нему. Ами ти? — и тя е негова собственостъ, тя вече не принадлежи на себе си, не може да располага съ нищо, даже не може да има своя воля. Своята воля покорната жена трѣбва да подчини на волята на мжжа си, това е робството. До сега тя не осѣщаше тѣй чувствително тежестта на подчинението на жената. Подиръ вчерашния ударъ на мжжа ѝ, насоченъ къмъ нея, тя видя унижено своето човѣшко достоинство, видя се въ настоящето си положение. Напразно Рада търсеше изходъ отъ това умразно положение на робиня, никакъвъ изходъ нѣма. И черквата и свѣта бѣха противъ нейната независимостъ. Това робско положение на жената днесъ се счита законно, даже освячено отъ небото. Сички трпять и даже не се теготятъ отъ своето унижительно положение и тя трѣбва да трпи.

До такова заключение дойде Рада подиръ дълги

размисления въ тая задушлива безсънна нощъ.

„Дѣ е семейното щастие“? питаше се тя, „това е адъ... прокѣта тъмница за жената...“ Тѣзи горчиви мисли потвърди още една постѣпка на нейния съпругъ: когато тя се готвеше да иде тоя день подиръ обѣдъ у една своя приятелка, толкова нещастна отъ мъжа си, колкото и тя, за да се поисприкажатъ една на друга, тъкмо тогава се завърна мъжъ ѝ отъ ловъ. Тя си туряше шапката на главата, когато той влѣзе.

— Къдѣ си се натъкмила? попита съпруга.

— Отивамъ на гости, отговори жена му, безъ да се обърне къмъ него.

— Сега ли намѣри? Нѣма да ходишъ.

— Защо? попита жена му и го изгледа очудено.

— Ако до сега не знаешъ защо е жената въ къщи, ще се научишъ, пъкъ сега не захващай вчерашнитѣ комедии.

Рада сне шапката си, сѣдна на стола до прозореца, тя искаше да се учи на покорностъ, замислена гледаше на двора. Тя се показа съвсѣмъ спокойна. Съпруга се преоблѣче, сѣдна около нея и попита:

— Къдѣ се принесе? Що мислишъ?

Обидената жена съвсѣмъ изумѣна отъ негова веселъ тогъ не можѣ изведнѣжъ да отговори. Тя го погледна кротко, по гласа и устнитѣ ѝ треперѣха. Жената направи още едно усилие надъ себя си да се покаже спокойна, прихапа долната си устна, за да я не издаде и като събра силитѣ си отговори:

— Мисля да повикамъ мама за туй време, страшно ми иде сама. Тя избираше думи, какъ да помоли мъжа си, и отъ тал по покорна молба не можѣ да измисли.

— Страшно? Такава героиня да се бои! ха, ха!.. засмя се съпруга.

Жена му стана.

— Чакай, азъ искамъ да се обяснимъ, рече той сериозно.

— За менѣ сичко е ясно. Ти вече ме не обичашъ, отговори тя нажалена.

— Азъ пакъ ще те обичамъ, кога наведешъ глава. Ще видимъ послѣ. Сега за друго. Ти каза, че искашъ да викашъ майка си; азъ не съмъ противъ, но не вѣрвамъ да дойде. Жена му изново сѣдна.

— Пъкъ азъ вѣрвамъ, че майкиното сърдце вече ме е проситило, тя ще се затече на помощъ на дъщеря си; само трѣбва и ти да я поканишъ, възрази съпругата.

— Азъ не мога да ѝ пиша и неща, 'отговори съпруга като стапа и излезе изъ стаята.

„Нѣма какво да се прави, стига и това, че се съгласи“, помисли младата жена и сѣдна да пише на майка си. Но кждѣ вечеръта на сжщия день, когато испрати писмото до майка си, младата пързескиня осѣти болки и се не вѣрваше, че ще ражда. Тя се надѣва да дочака майка си и се крѣпи, нищо не дума. Презъ нощъта болкитѣ се усилиха, мъжъ ѝ не се завърна цѣлата нощъ, тя повика слугинята си. Баба Пена искаше да вика бабата, която имала ржчичката на св. Богородица отъ хаджилъкъ. Рада то плаче, то се смѣе съ растухата на слугинята си. Разсѣмна се п баба Пена исчезна, напраздно я викаше родилницата въ отчаяние, тя вѣрна на своитѣ сѹевѣрия: да не чуятъ хората, че ражда една жена, разбуди и момчето, испрати го по кафенетата ужъ да дири чорбаджия си, пѣкъ сама отиде за бабата. Скоро баба Пена се върна съ една акушерка — подобна на слугинята по невѣжеството си. Двѣтѣ баби дружно захванаха своитѣ операции надъ нещѣстната жена, която нѣмаше сила вече да се защитава, пи да плаче, тя често падаше въ несвѣсть.

Слугата, когото баба Пена нарочно испѣди изъ кжщи да не чуе, че има родилница, наистина доведе чорбаджия си. Той знаеше дѣ пирува Нено съ другаритѣ си, защото му бѣше поржчено да слѣди за госпожата и ако дойде Доктора, тутакси да обади на господари си. Нено си доде и кжщи съ голѣма глава. Цѣла пощъ приятелитѣ ядоха ловътъ и чашка подиръ чашка бѣха прекарвали много оки вино. Когато баба Пена чу неговитѣ стжпки, излезе и му загради пътя: то не е мъжска работа, рече тя, азъ ще дода да ти зема бакшишия, като доде време.

— Тѣй ли е, гледайте си работата, отговори Нено и се повали на канапето въ салона. Той спа цѣлъ день като закланъ. Надвечерь баба Пена го разбуди съ тия думи:

— Стани, Рада умира.

Нено скочи на крака, протри очитѣ си и влезе при жена си, тя бѣше въ несвѣсть, бабата-акушерка държеше ѝ свѣщъ надъ главата за смъртъ, подиръ малко родилницата отвори очи, видя мъжа си и си обърна лицето къмъ стѣната.

(Слѣдва).

СТИХОТВОРЕНИЯ

С М Ъ Х Ъ.

Казватъ, че станълъ съмъ мраченъ и зълъ,
И че нѣкакъ си жлъчно се смѣя;
Че озлобенъ човѣкъ и съ разбита душа
Само толкозъ горчиво се смѣе;

Но не питатъ ме тѣ, колко сълзи пролѣхъ,
Колко ази претеглихъ гоненя,
Колко обиди азъ съмъ отъ хора търпѣлъ,
И безсѣйни нощи, и мжченя;

Колко свѣтли надѣжди и чудни мечти
Въ менъ погребяха страшни съмнѣнья;
Колко жъртви принесохъ на хората азъ
И претеглихъ отъ тѣхъ оскърбленя;

Колко чувства свѣтѣ и гореща любовь
Е за винаги въ мене убила,
Гнусната имъ лъстъ, глупавата имъ мѣстъ,
Варварската имъ наглость и сила;

Колко пжти въ неравна, жестока борба
Бѣхъ принуденъ глава да склонявамъ
И дълбоко, катъ скрияхъ презренье въвъ менъ,
Мойта горда душа да смирявамъ;

Колко пжти сърдце ми препълнено съ скърбъ
Поиска да се прѣсне въ гърдитѣ,
Но накарвахъ менъ, да стоя — да мълча
И неволно да слушамъ глушцитѣ;

Катъ Сизифъ търкаляхъ азъ моя камъкъ голѣмъ
На висока и стрѣмна ржтлина.

Но когато достигахъ до самия връхъ
Тамъ азъ срецахъ голѣма дружина.

Ахъ, все ближни, туй бѣха все братя мои
Всички тѣ ме посрещахъ съ крѣськъ.
И се борѣха съ менъ, и отъ самия връхъ,
Моя камъкъ пакъ пуцаха съ трѣськъ,

(А пъкъ моитѣ чувства високи, свѣти)
(Тѣ безбожно и злобно ругаха)
(На ученье Христова се смѣяха тѣ. —)
(А жреци — сами себе зовѣха.)

И одѣжди ми бѣли, кат' утрененъ снѣгъ,
На най чисти стремленья емблема,
Испочапахъ съ мръсни невѣжи ржѣцъ
Злобно, биящецъ съ камъни мене.

И когато погубиха всичко въвъ менъ
Тия хора жестоки, бездушни.
Тѣ желаятъ да чуватъ сега въ моя смѣхъ,
Да звучатъ тонове добродушни.

О, недѣйте се чуди, че мраченъ съмъ азъ
И, че толкова жлъчно се смѣя.
Този смѣхъ не е мой — туй въвъ мене, надъ менъ
Самъ живота горчиво се тѣй смѣе.

Нека той ми се смѣй, но и ази на пукъ
Ще се смѣя надъ него жестоко
И подъ натиска му, мойта воля и умъ
Ще се борятъ до края съсъ злото.

Пр. Ю. Ц. Р — ль

* * *

Изгрѣлъ ми ѣ ясенъ, пълненъ мѣсець
Високо на небето.

Надъ него облакъ тъменъ, черенъ
Надвѣсилъ си лицето.

Да-ли на мѣсеца той иска
Да скрие свѣтлината?
Но той ще свѣтне и презъ него —
И ще огрѣй земята...

Тѣй сжицо и надъ мойто щастье
Надвѣси се сждбата;
Но нищо... Азъ ще си пробия
Пжтъ, смѣло, въвъ борбата...

П. А. Даскаловъ

КАРЛЪ МАРКСЪ

Лични въспоминания на Поль Лафарга.

(Свършекъ).

III

Въ началото на своята дѣятелность Марксъ бѣше единъ отъ водителитѣ на радикалната буржуазия. Но щомъ неговата опозиция стана рѣшителна, оставиха го всички, а когато той стана социалистъ, гледаха на него като на свой врагъ. Маркса ниско позориха и клѣветиха, правителството го преслѣдваше и най-подиръ биде изгоненъ изъ Германия. Не стигаше това; неговитѣ неприятели организираха едно съзаклѣтие да не спомѣнаватъ неговото име и да замълчаватъ всичко, което излизаше отъ Маркса. „*Осемнайсетий Брумеръ*“, който доказва, че отъ всички историци и политици на годината 1848 Марксъ е единичкия, който разбра и ясно изложи истинския характеръ на причинитѣ и слѣдствията на държавния превратъ извършенъ въ 1851 година, биде

съвсѣмъ замълчанъ. Нито единъ отъ буржуазнитѣ вѣстници не каза нито дума за това произведение на Маркса, което представлява твърдѣ голѣмъ интересъ за съвременницитѣ. Така сжщо бѣха замълчани и „Нищета на философията“, която е единъ отговоръ на Прудоновото произведение — Философия на нищетата — както и произведението му „*Къмъ критиката на Политическата Економиа*“.

Но „Интернационалтѣ“ и първия томъ на „*Капиталътъ*“ съсипаха съзаклѣтието на буржуазията противъ Маркса, което се продължаваше петнайсетъ години. Да се игнорира Марксъ бѣше вече невъзможно. „Интернационалтѣ“ растеше и неговитѣ дѣла занимаваха цѣлъ свѣтъ. Въ „Интернационала“ Марксъ не излизаше на пръвъ планъ; той оставаше другитѣ да работятъ. Но скоро откриха, кой е режисьора въ него. Въ Германия се основа социалъ-демократическа партия, предъ която Бисмаркъ, преди да я нападне, се умилкваше. Лассалиянецътъ Швейцеръ обнародва редъ статии, които Марксъ ги намираше твърдѣ заблѣжителни, и които запознаваха работницитѣ съ „*Капиталътъ*“. Конгресътъ на „Интернационала“ въ заключение прегърна предложението на И. Ф. Беккера — да се обърне отъ интернационалнитѣ социалисти внимание върху „*Капиталътъ*“ като на *Библия на работната класа*..

Когато подиръ гѣстанието на 18 Мартъ 1871 година, въ което искаха да видятъ прѣста на Интернационала, и подиръ паданieto на Коммуната, генералния свѣтъ на Интернационала избра Маркса да защитава послѣдната отъ гнуснитѣ нападения на освободената отъ веригитѣ буржуазна преса на всички страни, тогава името Марксъ се прослави. Тогава Марксъ биде признатъ за непобѣдимъ теоретикъ на научния социализмъ и за организаторъ на първото международно работническо движение. „*Капиталътъ*“ стана учебникъ на социалиститѣ отъ всички страни. Всички социалистически и работнически вѣстници популяризираха неговитѣ учени теории. Въ Америка, въ време на една голѣма грева въ Ню-Йоркъ, обнародваха мѣста отъ „*Капиталътъ*“ въ видѣ на лѣтящи листове, за да въспламенятъ постоянството на работницитѣ и да доказватъ справедливостта на тѣхнитѣ искания. „*Капиталътъ*“ биде приведенъ на главнитѣ европейски езици, на руски, французски, английски. Подиръ се

явиха извлечения на нѣмски, италиянски, французски, испански и холандски езици. И когато въ Европа или Америка противникътъ правѣха опити да оборятъ неговата теория, всѣкога се намираха економисти, които да имъ дадатъ такъвъ единъ социалистически отговоръ, който запуниваше устата имъ. „*Капитализмъ*“ наистина стана, както Конгресътъ на „Интернационала“ го нарече, *Библия на работната класа*.

Но дѣятелното участие, което Марксъ трѣбваше да вземе въ интернационалното социалистическо движение, забави излизанieto на неговитѣ научни трудове. Смъртътъ на неговата жена и на неговата най-голѣма дъщеря, госпожа Лонге, бѣше съдбоносна и за самага него.

Марксъ бѣше свързанъ най-сърдечно съ своята жена съ чувството на дълбока привързаностъ. Нейната хубостъ бѣше негова радостъ и гордостъ. Кротостта и преданността на нейния характеръ спомогнаха за по-лесното претърпяване на бѣдността, която придружаваше неговия животъ като революционеръ социалистъ. Страданията, които вкараха госпожа Марксъ въ гроба, трѣбваше тъй сжщо да съкратятъ и днитѣ на нейния съпругъ. Въ време на нейното дълго и тѣжко болѣдуване, Марксъ духовно се измори отъ вълнения, отслабна физически отъ безсъние и отъ недостатъкъ въ движение и па чистъ въздухъ и като слѣдствие отъ всичко това получи възпаление на дробоветѣ, което щѣше да го грабни.

Госпожа Марксъ умрѣ на 2 Декемврий 1881 година; тя умрѣ тъй, както живѣше, — като коммунистка и материалистка. Смъртътъ не бѣше страшна за нея. Когато тя осѣти, че момента на умираието настѣпи, извика: „Карле, силитѣ ми ме оставятъ“. Това бѣха послѣднитѣ ѝ ясни и разбрани думи. Тя биде погрѣбена па 5-й Декемврий на Фридрихъ у Хайгетъ въ огдѣлението на „Проклѣтитѣ“ (unconsecrated ground — въ неосвѣтеното мѣсто). Съгласно съ привычкитѣ на цѣлия ѝ животъ и съ ония на Маркса, бѣше старателно избѣгнато всичко, което можеше да даде на погрѣбението ѝ публиченъ характеръ. Само нѣколко интимни приятели съпровождаха покойната до гроба. Преди да се раздѣлятъ, стария Марксовъ приятель, Фридрихъ Енгелсъ, на края на гроба каза слѣдующитѣ думи:

„Приатели мои! Благородната жена, която днесъ погребяхме, се роди въ 1814 година въ Залцведелъ. Нейния баща, Фествалеский Баронъ, скоро подиръ това биде премѣстенъ въ Триръ за държавенъ съвѣтникъ и тамъ близко се сприятели съ фамилията Марксъ. Дѣцата растѣха заедно. Двѣ високо надарени натури се срѣщнаха. Когато Марксъ излѣзе изъ университета бѣше вече рѣшена общността на тѣхната бѣдѣща сѣдба.

„Въ 1843 год. слѣдъ прекратяването на първи презъ дълго време редактиранъ отъ Маркса *Рейнский Вѣстникъ*, стана свадбата. Отъ тогава Дженни Марксъ не само раздѣлише съдбинитѣ, трудовѣтъ и борбитѣ на своя мъжъ, но и съ най-голѣмо разбиране и пламенна страсть зимаше участие въ всичко.

„Младата двойца замина за Парижъ на доброволно заточение, което скоро стана истинско. Пруското правителство преслѣдваше Маркса и въ Парижъ. Съ съжалѣние трѣбва да прибавя, че единъ човекъ като Александъръ Хумболтъ старателно е съдѣйствувалъ за издаването на приказъ противъ Маркса. Фамилията биде испѣдена въ Брюксель. Настана Февруарската революция. Въ време на революцията и вслѣдствие на изсухналитѣ отъ нея бѣлнения въ Белгия, белгийското правителство не само арестува Маркса, но не се стѣсни да хвърли въ тъмницата и жена му безъ всѣкаква причина.

„Революционното избухване въ 1848 година въспламени се въ слѣдующитѣ години. Ново заточение, испървенъ въ Парижъ, а отъ тамъ, вслѣдствие на ново вмѣсване на французското правителство, въ Лондонъ. И тоя пѣтъ заточението бѣше за Дженни Марксъ пълно съ истински ужаси. При всичко това, тя претърпѣ материалната нужда, отъ която ѝ умрѣха двѣ момченца и едно момиченце. Но че правителството и буржуазната оппозиция, отъ проститѣ либерали до демократитѣ, дѣйствуваха въ едно голѣмо съзаклѣтие противъ нейния мъжъ, че го позориха съ низки и подли клѣвети, че цѣлата пресса за него бѣше затворена, и бѣше лишенъ отъ всѣкаква защита, че той временно бѣше беззащитенъ предъ противниците, които той и тя трѣбваше да презиратъ, — всичко това дълбоко я оскърбяваше. И това се продължава доста дълго време.

„Но не за винаги. За европейския пролетариатъ настъпиха условия за съществуване, при които можеше до-нѣждѣ да се движи самостоятелно. Интернационалътъ бѣше основанъ. Изъ страна въ страна минаваше классовата борба на пролетариата и между най-ревностнитѣ се бореше нейния мжжъ, най-ревностния. Тогава настъпи за нея време, което много тѣжки страдания изглади. Тя виждаше, че клѣветитѣ, които като градъ се сипяха върху Маркса се разсѣйватъ като прахъ предъ вѣтера, че неговото учение, което всички реакционни партии, феодали както и демократически, се мжчеха съ неизмѣрими старания да го оборятъ, сега отъ покривитѣ на зданията се проповѣдва въ всички цивилизовани страни и на всички образовани езици. Тя виждаше, че пролетариатското движение израстна съ цѣлото си същество, което потърси основитѣ на цѣлия свѣтъ отъ Руссия до Америка и че всѣко съпротивление на него води напредъ къмъ извѣстна побѣда. И една отъ нейнитѣ послѣдни радости бѣше и несъмнѣното доказателство за неисчерпаемата жизненна сила на нашитѣ германски работници, които показаха на послѣднитѣ избори за Райхстага.

„Че една такава жена, съ такъвъ твърдъ, критически умъ, съ такъвъ политически тактъ, съ такава енергия и съ такъвъ страстенъ характеръ, съ такова самопожертвование за другаритѣ по борба, че тя току-речи въ продължение на четиредесетъ години работеше въ полза на движението, това не е обнародвано, това не е описано въ аналитѣ на съвременната преса. Това трѣбваше човекъ да узнае самъ. Но азъ знамъ това, че ако бѣженцитѣ комунарки често си спомнятъ съ благодарностъ за нея, то ний трѣбва по-често да си спомняме нейнитѣ смѣли и разумни свѣти — смѣли, безъ самохвалство, разумни, безъ нѣкога да противоречяха нѣщо на честта.

„Нѣма нужда да говоря за нейнитѣ лични качества. Нейнитѣ приятели я знайтъ и нѣма да я забравятъ. Ако е имало нѣкога една жена, която да виждаше своето най-го-лѣмо щастие въ това, щото другитѣ да направи честити, тая жена бѣше Дженни Марксъ“

Подиръ смъртта на жена му животътъ на Маркса бѣше само една верига отъ физически и морални страдания, които той пренасяше съ стоическо търпѣние. Но, когато

подиръ една година неочаквано умрѣ неговата най-голѣма дъщеря, г-жа Лонге, страданията още повече се усилиха. Той бѣше съсипанъ и вече не се поправи. Той умрѣ, сидѣщъ предъ своята работна маса, на 14 Мартъ 1883, на 67 си година.

СВОБОДНАТА КОНКУРЕНЦИЯ

КАТО НЪКОГАШЕНЪ ИДЕАЛЪ

на

Политическата Економия.

ОТЪ

П. Виталисъ.

Всичко да разбира чловѣкъ, ще рече всичко да прости. До като днесъ свободната конкуренция се смѣта като голѣмо зло, преди сж гледали на нея като на пжтеводна звѣзда къмъ златния вѣкъ. Свободната конкуренция е естественъ плодъ отъ основнитѣ начала на личната независимостъ и неограниченото частно владѣние на собствеността. При свободната конкуренция, народното стопанство изгледва като едно множество отъ отдѣлни стопанства, които стоятъ едно до друго безъ никаква свръзка помежду имъ*), сиречъ, отъ стопанства истински индивидуалистични. Феодалната и еснафска наредба на живота сж почивали върху привилегированность (даване особенни права) и подчиненность отъ една страна, и върху безпразие и скубение отъ друга. Тая наредба биде съсипана въ края на миналия вѣкъ, и чловѣчеството биде повтрнато на себе си. Ако попитаме: въ какво се е състояло очарованието което едно време индивидуализмътъ упражняваше върху всички напред-

*) Политическия индивидуализмъ се нарича *Либерализмъ*; економическия индивидуализмъ пъкъ *Капитализмъ*.

ничави умове? отговора е слѣдующия: Това очарование се е съдържало въ оня общъ освободителенъ духъ, който е вѣялъ отъ самия индивидуализмъ. Еднѣжъ злоупотрѣбленията и умразитѣ граници отмахнати, подобрешието на условията не ще закъснѣе да дойде. Тесоретически е било ясно доказано, че благосъстоянието на отдѣлната личностъ, както и на цѣлото общество, ще бѣде право вслѣдствие отъ свободната конкуренция.

Ходътъ на мисълта е билъ този: Еднѣжъ за всички дадена еднаква свобода на придобивание, всѣки ще има възможността да достигне това, което служи за въ негова полза. Това възбужда частния починъ, чрезъ който ще пламни всъобщо надпреварване, което, ускоряващъ се, ще доведе до съвършенство. При това именно ще настѣпи:

1. Най-широко развитие на производителнитѣ сили. Оня, който спечели първенството въ економическата борба, подобрява положението си. Оня, който остава назадъ, изпада. За челоуѣка нѣма по-неуморно подбуждение, по-остъръ остенъ, отъ свободната конкуренция. Ти сама е достатѣчна да повдигне прилежанието, похватността, способността за изнамѣрвания и предприемчивостъ на по-високи и по-високи стѣпени. Всѣки единъ, кога се грижи за своето благо и на видъ само за себе си мисли, принася съ това полза и за благоу на цѣлото общество.

2. Посѣгиване на произведенията и уголѣмване на наслажденията. Когато економическото съперничество накара производителитѣ да усъвършенствуватъ производството си, тогава общъ плодъ отъ това стремление не може да не бѣде искаруването на най-хубави произведения за най-ефтини цѣни. Много сж причинитѣ (като напр. алчность, честолюбие, грижата за распродаване стоката или расширочаване на търговията), които едновременно подбуждатъ челоуѣка да измѣдрува технически улеснения и нововведения за да може по-ефтино, по-хубаво и въ сжщото време повече да искарува предмети за потребление. Но тъй като чрезъ това продаването на произведенията ставаше по-лесно, затова и челоуѣческиятъ животъ ставаше по-охолень. При такива доли цѣни даже и бѣднитѣ хора ще могатъ да си докарватъ такива леснотии и приятности, които преди сж бивали достѣпни само на заможитѣ хора.

Отъ това заключавахъ по-нататкъ: Ако отдѣлния предметъ струва по-малко, отколкото до сега, то на всѣки купувачъ ще му останатъ повечко пари за други потрѣби. Ефтинитѣ цѣни, смѣтало се е тогава, предизвикватъ разнасянието на стоката и съ това наедно повдигатъ харчението. Ако много се купува, трѣбва стока за въ магазинитѣ. Увеличеното харчение предизвиква, значи, повдиганieto и на производството. Ако търговията на всѣкъждѣ цѣвти, тогава се търсятъ повечко работни рѣцѣ, а вслѣдствие на това, се повдигатъ и надницитеѣ. По-голѣмитѣ доходи даватъ възможностъ на работницитеѣ (сир. на деветъ десети отъ населението), по-охолно да живѣятъ. Високитѣ надници дѣйствуватъ плодотворно върху потрѣблението и причиняватъ съ това едно уголѣмяване на харчението. И така пакъ отново. Уголѣмяванието на потреблението причинява уголѣмяване на докарванието. Това отъ своя страна уголѣмява пуждата отъ работни сили, които пъкъ повдигатъ цѣната на надницитеѣ и т. н.

Отъ тая верига умозаклучения е произлизало, че всѣко слѣдствие отъ свободната конкуренция става причина за едно ново слѣдствие, които докарватъ благосѣстоянието на обществото. Крайнитѣ слѣдствия на свободната конкуренция сѣ виждали въ слѣдующитѣ точки:

а) Свободната конкуренция е *сѣстояние на най-голѣмата общественна свобода*. Ако всички иматъ право да заповѣдватъ сами на себе си и да уреждатъ живота си, както искатъ; да избиратъ такова мѣстожителство, което имъ се вижда сгодно на интереситѣ; да се залавятъ за такъвъ родъ на прехрана, който да отговаря най-добрѣ на тѣхнитѣ способности; да започнатъ търговия, която може да ги направи независими; да започнатъ търговия, която може да ги направи независими; да се разпорѣжатъ тѣта съ имота си, както имъ се види за ползовито и т. н.; —ако всичко това се доставя отъ свободната конкуренция, тогава на чловѣческата личностъ е представено най-свободното развитие.

б) Свободната конкуренция подбужда *непрекъснатото повдигане на производството*. Поради ефтинията на цѣнитѣ харчението на стокитѣ става все по-голѣмо. Слѣдователно, свободната конкуренция е срѣдство за расцѣвтяванието на тър-

говията и за обезпечението на работниците постоянна работа.

в) Свободната конкуренция накарва *производството да присма общественно-необходимитъ размири*. Ако надварването въ печалбата пропикне на всѣкъдѣ, тогава самата грижа за самозапазване ще бѣде най острия остепъ, който ще накара производителитѣ да бѣдатъ спестовни и смѣтливи въ производството, за да могатъ да противостоятъ на конкурентитѣ си.

г) Свободната конкуренция *подобрява положението на работнитѣ наемалъ*, тѣй като надницата се повдига, когато на пазаря се търсятъ все повече и повече работни рѣцѣ. За да постигне това, необходимо е да се остави свободно поле на екопомическитѣ фактори (дѣатели)—търсение и предлагане.

д) Свободната конкуренция *изравнява социалнитѣ* (общественнитѣ) *противоречия*. Колкото повече обществото се развива, толкова печалбитѣ на капитала се намаляватъ, а ония на работника се уголѣмяватъ. Ако вървежа на развитието е такъвъ, щото цѣнитѣ на стокитѣ да спадатъ, а надницитѣ на работниците да се въскачватъ, тогава по необходимостъ печалбитѣ на капитала ще се намалятъ. Това означава за общото, че богатството ще захване да загубва своето надмощие и съ време ще се достигне до изравняване на различията въ богатството.

е) Свободната конкуренция *дава исходъ на личнитѣ способности*. Понеже не ще има никакви граници, които да спиратъ разпитѣ клонове на търговията и да угнетяватъ предприимчивия духъ на чловѣка, то личната способностъ и заслуга, умѣението и спестовността ще влѣзатъ въ своитѣ права. Средневѣковния еснафски редъ е раздѣлялъ съ необорими граници живота на чловѣка и отъ рождението още му е опредѣлялъ пътятъ. Съ настѣпването на собствената конкуренция старитѣ съсловия изчезватъ, и на прилежния и предприимчивия чловѣкъ никой не ще пречи да стапе отъ работникъ на предприемачъ и капиталистъ.

ж) Свободната конкуренция носи въ себѣ си *хармонията между капитала и труда*. Всѣки, които дава началото на нови произведения, уголѣмява съ това суммата на благата, които сж съществували преди него. На уголѣмяването на производството трѣбва необходимо да предшества едно уго-

лъмяване на сръдствата на производството. Въ това излиза на лице общественно ползната дѣятелност на капиталиста. Когато послѣднитѣ всѣка година отхвърлят на страна капиталъ, съ това тѣ събиратъ сръдствата, които правятъ възможно всѣко ново захачание. Извѣстно е, че всѣко пово усиление на производството води подирѣ си повдиганieto на надницата и охолното живѣние на работното население. Истина е, че между работници и капиталисти с ществуватъ различни интереси, но които въ сжщностъ не сж противоположни, защото ако едната страна пѣчели, пѣчели и другата, и нзопак.

з) Свободната конкуренция *повдига здравнето, образованието и нравственността на народа*. Благоприятнитѣ за живота условия, които ще настѣпятъ, както се каза по-горѣ, ще докаратъ за населението: по-добро хранение, по-добро обличание, по-добро живѣлище, по-голѣма охолностъ, съ една дума, ще направятъ да изчезне сиромашията и всички ония болѣсти, които произлизатъ отъ нея. Въ сжщото време тогава ще изчезне и духовната немощъ и угнетение. Защото потребнитѣ на духътъ не ще бждатъ вече избутвани на заденъ планъ отъ грижата за ежедневния хлѣбъ. Сжщо и цифрата на престѣпленията значително ще спадне, защото пачинътъ на чувствованията ще стане по благороденъ, и обществената нищета, сиречъ, най основната причина на престѣпленията, ще бжде отмахната.

и) Свободната конкуренция *води къмъ желаемия всеобщъ миръ*. Колкото въ по-голѣми размѣри се расширява производството на отдѣлнитѣ държави, толкова по-настоятелна се явява пуждата за отварянието на голѣми пазари за това изобилие отъ стоки. Това води къмъ откриванieto на чуждостраннитѣ пазари и къмъ размѣняванието на произведенията. Днесъ за днесъ всѣки единъ народъ работи въ значителна стѣпенъ за всесвѣтското тържище; народнато ступанство се преобразува въ всемирно ступанство. А по този начинъ става възможно да се избѣгнатъ войнитѣ, който не сж нищо друго, освѣнъ цѣло варварство. Когато чрезъ господствуващитѣ свободни запаяти и свободна търговия интереситѣ на разнитѣ народности се сплетятъ така тѣсно, щото едно нарушение на мира повежда подирѣ си най тѣжки загуби и най голѣми бъркотии, тогава предъ видъ на застрашаващитѣ нещастия войната отъ само-себѣ си ще изчезне.

к) Свободната конкуренция се *регулира чрез собствените си сили*. Не е за отричане, че и при дѣйствието на свободната конкуренция настѣпватъ лоши времена, но тѣ не могатъ да бждатъ дълготрайни. Ако вѣйде търсението (на стоки) е силно, тамъ се стича предлаганието и равновѣсието се възстановява. Ако предлаганието (на стоки) е твърдѣ голѣмо, продавачитѣ се дръпватъ отъ тържището, до гогато намаленото количество на произведенията повдигне пакъ търсението и т. н. Ще рече, такива противоречия, които отъ день на день да се заострятъ и неизлѣчими общественни кризи не може да има. Напротивъ, тази наредба, която сама себѣ си регулира, е пай добрата гаранция за равновѣсието на общественитѣ отношения.

Такива сж били падѣждитѣ възлагани върху настѣпването на свободната конкуренция. Лесно е да се разумѣе, че тая теория (учение) е трѣбвало да стане цѣль на една епоха, която е пѣшкала подъ игото на останалитѣ отъ старо време съсловни привилегии и държавно настояничество и която съ всички сили се е стремилъ къмъ свобода. За тогавашното време теорията на свободната конкуренция се е явявала като *спасение*. Че и какъ е могло другояче да бжде? тя бѣше *проста*, защото не изискваше нищо друго, освѣнъ невмѣсването; тя бѣше *естественна*, защото тя изискваше отсъствието на всѣко насилие; вѣнъ отъ това, тя бѣше не само *разумна*, както го показваха ясниѣ като день слѣдствия отъ нея, по тя се съгласуваше и съ основанитѣ на *моралния* свѣтовенъ редъ принципи на гражданския животъ. И така урежданieto на економическитѣ явления чрезъ свободната конкуренция се е смѣтало за съобразно съ естественитѣ закони и въобще като послѣдня цѣль на чловѣческата култура се смѣтало създаването на общественни условия за свободната конкуренция.

Като прекараме презъ ума си горнитѣ възгледи, ще се принудиѣ да сѣдимъ за ядката на *Манчестерската система*, знаменитата формула *Laissez faire* (да се оставитъ работитѣ да вързятъ по своя пѣтъ), по-другояче и споредъ него време, а не споредъ това какво става днесъ. Классическитѣ буржуазни економисти сж писвали въ тѣхъ времена, когато ржчийа трудъ (макаръ и достигналъ тогава до манифактурната организация) е билъ

господствующата форма на капиталистическия начинъ на производството, и когато по-сетнѣшнитѣ, на почвата на свободната конкуренция вече станали преврати въ техниката и въ споменията, всемирното положение на борсата, колосалнитѣ предприятия на голѣмия капиталъ, преобразованието на условията на собственността, търговията и трудътъ и пр. не можеха да се догаждатъ. *Въ самото си начало Laissez faire е било оржжистото на подчиненитѣ и е означавало тогава дѣятелния принципъ на освобождението*, до като пъкъ за днешната общественна стѣпень на развитието означава Rien faire (нищо да се не прави), а съ това наедно и равнодушието спрямо подчиненото работно население. Оставената сама на себѣ си „свободна игра на силитѣ“ се види сега на пастъ немилостлива и лишена отъ всѣки идеалъ, обаче въ свое време тя е била възвишяющъ идеалъ за най напредналитѣ умове на културния периодъ. Така напр. американския мислителъ Р. В. Емерсонъ е казалъ:

„Богатството носи своитѣ закони въ себѣ си. Основата на политическата Економия е *Невмѣсването*. Едничкиятъ сигуренъ законъ се състои въ изравняването на търсението и предлаганieto. Далечъ всички стѣснителни мѣрки! Направете, щото живота и собственността на чловѣка да сж усигурени, и вий не ще се нуждаете отъ правението на домове за бѣднитѣ. Дайте на таланта и мжжската дѣятелность свободенъ пжтъ и тѣ ще се грижатъ сами за себѣ си, и собственността не ще падне въ лоши ржцѣ. Въ една свободна и справедлива държава собственността преминава сама по себѣ си отъ лѣнивия и глупавия въ ржцѣтъ на прилежания и умния.“

Ний можемъ каза, че днесъ за днесъ теорията на свободната конкуренция е вече оборена гледна точка. Всѣка епоха има своитѣ идеали, и идеалътъ на нашата не може вече да бжде свободната конкуренция. Почти въ всички отношения се е случило тѣкмо обратното отъ онова, което се е очаквало и което тѣй хубаво се е доказвало на книга. Да отричаме и да скриваме това не помага нищо. Положения които сж на лице, не могатъ да бждатъ отмахнати съ преширпни. — *При всичко това на економический индивидуализмъ ний имаме много да благодаримъ*: той е срутилъ средневѣковния редъ на работитѣ, който съ своитѣ стѣснителни съсловни дѣления бѣше се обърпалъ на карикатура, и е поставилъ на

негово мѣсто новъ редъ, въ основата на който е положена поне идеята за вѣчнитѣ чловѣчески права. Той е насочилъ цѣлия начинъ на мислението въ една по-висока посока и пжтътъ по които чловѣчеството има да върви за винаги е отбѣлѣзалъ чрезъ символитѣ „Свобода, Равенство, Братство.“ Въ областта на общата европейска култура той е преобразувалъ производството споредъ горнитѣ основни начала и чрезъ това е направилъ економическото развитие на всички културни държави, били тѣ монархии или републики, еднакво. Чрезъ тая международна еднаквостъ на послѣдвалото общественно състояние (*социалния въпросъ, общественната задача*), индивидуализмътъ е направилъ възможно и еднаквото стремление на народитѣ въ днешно време да искоренятъ растящата сиромашия (социалистическото движение). Ако свободната конкуренция и да не е била цѣльта на самото чловѣчество поне тя е била пжтътъ къмъ цѣльта, една неизбѣжна подготовителна стѣпенъ, която е трѣбвало да се преживѣе и прекара, преди да се направи моста за къмъ една по-хубава организационна форма, времето за която все повече и повече се приближава.

Моята Любовь.

(Писмо до покойната цензура)

отъ

ГЮРО ЯКШИЧЪ

Преводъ отъ Сръбски.

Гробищата сж нѣми, а мъртвитѣ не четатъ. Това нѣщо, покойна госпожо, всичкитѣ доктори ще потвърдятъ, даже и гробара, който пази печата на надгробната ви плоча; съ растреперена уста разказва на любопитния слушатель, какъ една нощъ видѣлъ привидѣние, подобно на което не срещналъ между живитѣ. Това бѣхте вий! Въ ржцѣтъ ви трепереше единъ стѣнатъ написанъ листъ, а тъмния пог-

ледъ на испититѣ ви очи бѣ съсрѣдоточенъ на него. Щомъ прочетохте написанитѣ редове, ржката ви отмаля, а сухия скелетъ на грамадното ви тѣло тѣй зашуме, щото много ясно се слушаше траканието на зжитѣ ви и трѣсъкътъ на сухитѣ ви ребра.

— Ахъ, всички ме мразятъ, всички ме презиратъ! оскърбяватъ ме и слѣдъ смъртта; тѣ нѣматъ милость, тѣ не осѣщатъ любовь! . . .

Така въздишахте вий; сетнѣ наслонихте куфия си черепъ па студения надгробенъ камъкъ и горко плакахте, а гласътъ ви, страшно и немилостиво ечеше по глухитѣ гробища, както екътъ на мотика, която удари въ нѣдрата на новоископанъ гробъ. . . . Да, да! вашия гласъ нѣма вече сила, нѣма вече яснота, сжщо, както бѣ тъменъ и живота ви; той бѣ загадка на нашия вѣтъ, слуга на мръчнитѣ личности и врагъ на свободномислящитѣ. . . Вий госпожо, бѣхте подложка на бутушитѣ на вашитѣ господари, а господаритѣ ви всѣки знае, не тъпчаха калъ, а цвѣтя. . . тъпчаха всичко, което бѣ прекрасно, възвишено, идеално. . . Дали само единъ тръндафилъ е загиналъ подъ грапавата долница на ботушитѣ имъ? Копривата и трънето свободно си растѣха и „земледѣлеца“ сега напраздно се мъчи за истрѣбванието имъ — дълбоки коренѣ тѣ хвапаха. Европа е плодородна земя; искусния градинарь би я направилъ прекрасна градинка, отъ красотата на която би се зачудилъ цѣлий свѣтъ, а суевѣрния челоуѣкъ би се клѣлъ, че това е земни рай въ който царува вѣчно блаженство. . . . Ала милиони хора трѣбва сега съ потъ на чело, цѣли години да коренятъ бурена, когото вий посѣяхте съ помощта на нѣколко платени надничари въ тая плодovита земя.

И вий говорите за любовь! Вий? Смѣшно! Че могатъ ли мъртвитѣ да любятъ? Презъ живота си вий бѣхте бичъ за живитѣ; тъпкахте всичко, което бѣ, са осмѣлило да диша, да люби. . . . А сега търсите милость въ гроба, чезните за искрица любовь! . . . Чудно нѣщо! Не съмъ богословъ, но ако бѣхъ учитель въ семинария, доказалъ бихъ на ученицитѣ си съ вашия примѣръ, че другъ пѣкълъ нѣма и, че тѣзи ви болки сж вѣчния огънь, който очаква всѣкиго угнетателя въ задгробния му животъ. . . . Спомнямъ си, когато бѣхъ малъкъ, всичкитѣ доктори въ нашата околия се грижаха какъ и какъ да исцѣлятъ единъ горделивъ богаташъ, но никой не го утѣши

съ сладка думица, поне една капка балсъмъ да капне на душевнитѣ му болки. Селенитѣ само клатеха главитѣ си: нищо не ще му помогне, казваха тѣ, той е пролкетникъ; тѣлото му трѣбва късъ по-късъ да се скапе, че сетнѣ да умре. И наистина, ракъ му изг्रेसи цѣлото тѣло, отъ което капѣха изгнили парчета, и така издѣхна грѣшника, безъ най-малка утѣха.

Зная че ще кажете: — „нѣматъ милость! не осѣщатъ любовъ!“

Вий, госпожо, грѣшните! И подиръ смъртъта си грѣшните! Азъ любя!

Тази ми тайна не дѣйте разказва нощно време на гробаритѣ. Тѣ, поповетѣ и бабичкитѣ, не умѣятъ да пазятъ тайни. Ако ли пъкъ мислите да я раскриете нѣкому, то потърсете, моля ви се, тамъ между мъртвитѣ, Вилхелма, но не Прайза, ами Вилхелмъ Швейцареца. И той сжщата дѣввойка любеше, която и азъ любяхъ, та ще е мило старцу да чуе нѣщичко за идеала на младинитѣ си. . . . Знамъ, че ще ви попита: дал' е още, тѣй хубава, млада, свѣжа, свѣтла? дал' още, както въ прежнитѣ вѣкове, ѝ се кланятъ милиони? да ли мржтъ юнаци за нея? Охъ, госпожо! моля ви се, сама не дѣйте лъга стареца, грѣхота е! Кажете му правичката: кажете му, че е по-красива, по-мила, по-свѣтла! Цѣлий свѣтъ ѝ се кланя, а милиони хора си проливатъ кръвьтъта, за да накичатъ съ нея свѣтлата одѣжда на нейното преображение... Па тогазъ земете стареца за сухата ржка, заведете го на най-свѣтлата звѣзда, на звѣздата, която сияе днесъ надъ Франция, отъ тамъ добръ ще да види всичко: голѣмитѣ гробища, новитѣ гробове, кървави полета, а нея слѣтла:

„Гдѣ по бойното поле се расхожда

И преобрѣща кръвнитѣ си юнаци“.

Покажете му какъ се навежда, цалува имъ блѣднитѣ чела, а по бузитѣ ѝ текатъ сълзи: сетнѣ се отправя при живитѣ и съ чаровната си усмивка мами нови жертви. . . . на ново проливание кръвъ. . . . Чудна дѣввойка! . . . Съ най-голѣма нежностъ превръзва ранитѣ на падналитѣ въ боя, подава имъ мехлемъ, а кат' ги изцѣри, въ боя да умиратъ ги праша. . . и надъ гробоветѣ надъ свойтѣ любимци риде. . . . Азъ еднажъ воювахъ за нея, за тазъ божественна дѣввойка! Бѣхъ още младъ,

дѣте, но и сега. . . . Ахъ, че кой ли би жалѣлъ кръвта си за нея? Отъ тогавъ често ме посѣщава, дохожда ми на снѣ, денѣ, въ полу-нощъ и по-пладнѣ; сѣдне до мене, па ми заговори, пита ме: какъ съмъ, що ми е?! . . . Азъ ѝ раскажа, тя се растъжи, печално клюмне главата си и ме остави. . . Мойтѣ добри приятели знаятъ за тази ми любовъ и често ми завиждатъ, защо, именно, азъ да любя най-хубавицата и тя мене? Мнозина ми се присмиватъ заради тази ми страсть, мразятъ ме. . . А пъкъ азъ, госпожо, само любя, любя отъ все сърдце и душа, любя мойта дивна дѣвойка, моя свѣтъ! мойта вселенна! . . .

Желаєте, може би, госпожо, да знаете името и полката на обожаваната ми любовница? Отъ васъ нѣма да скрия името ѝ. Та мога ли? Отдавна е умрѣлъ она, който искаше съ дланѣта си да скрие слънцето отъ свѣтътъ, а мойта любовница еднакво сияе съ слънцето; да, сияйна е тя, божественна, хубавица, сестра на слънцето, владѣтелка на земното гълбо, а името ѝ е:

Свобода!

Вий казвате, че таквозъ име нѣма въ календаря. Да, нѣма, а всѣкой день би трѣбвало да носи това име!
Защо, напр. всѣки първий Януарий да се почева съ св. Василий? Зеръ не можеше да бѣде тъй: първий день — *св. свобода*, и то съ червени букви; вторий — *св. свободни събирания*; третий — *св. свободенъ печатъ*; четвъртий — *св. дружества*; петий — *св. искрено народно събрание* и т. н., и т. н.?

Е, е! отче диконе! не дѣйте се плаши така! Съ мойтѣ свѣтци азъ не мисля изеднѣжъ да влѣзе въ вѣчния календаръ. Това е работа на Еремия, — а дядо попа всички ще молимъ да ми не отрѣже езика. Наистина, прибързахъ малко, но кой не би направилъ това? . . . Прощавамъ се съ остарѣлата кокетка, съ усопшата цензура.

„Дай ѝ боже вѣченъ миръ,
Защотъ въ този гробъ има и вампиръ“.

Сега, госпожо, знаете моята тайна. Така си е! Никой Нерону не каза при-живѣ, че той е тиранинъ, но,

слѣдъ смъртта му историята се препълни отъ неговитѣ злодѣйства.

Сега, госпожо, сбогомъ; спете си спокойно; моето писмо нѣма вече да ви безпокой. . . И каква ли работа пъкъ имамъ съ мъртвитѣ? . . . И днесъ не бихъ ви безпокоилъ, ако да не знаехъ, че е твърдѣ възможно, щото вмѣсто васъ да е запана само вашата сѣнка, и че вий сте облѣкли само други дрѣхи и чакате възможностъ пакъ да въскрѣснете предъ насъ — въ една ржка съ ключъ, а въ друга — съ праздна и ненаситна кесия! . . .

1-й Августъ 1892, г.

МАРКСИСТИТЪ

или

СОЦИАЛЪ—ДЕМОКРАТИТЪ

и г. Прокопиевъ.

Тъкмо се питахме, свърши ли г. Прокопиевъ своя походъ противъ марксиститѣ или социалъ-демократитѣ. Защото той свършва своитѣ писма своеобразно. Мислишъ, че свърши вече, а гледашъ турилъ „слѣдва“ и се спира и мълчи. Така да се каже скрива се задъ „слѣдва“, като задъ окопъ, и чака врага да го нападне неочакванно. Има си причини, че г. Прокопиевъ прибѣгва до такива военни хитрини. Но *авторитетния* г. П. Габе дойде да ни разрѣши съмнѣнията; той ни убажда, че г. Прокопиевъ свърши своя славенъ походъ. Облѣгнати на *авторитетнитѣ* думи на г. П. Габе, рѣшихме се, безъ да гледаме на това, че въ послѣдното писмо на г. Прокопиева стои „слѣдва“, да дадемъ единъ отговоръ, може би, вече наистина послѣденъ.

Г. Прокопиевъ най-сетнѣ „договорился до чортиковъ“, както казватъ русситѣ. Той захвана своя походъ противъ

Марксизма съ единъ голѣмъ апломбъ, въ който ясно се виждаше едно надутото пренебрежение и къмъ учението на Маркса и къмъ българскитѣ читатели, свойственно само на превзетитѣ школници, а не на сериозенъ чловѣкъ. Но още по-достойно той свърши своя походъ. Свърши го съ клевети противъ Марксиститѣ или социаль-демократитѣ.

На школническата презетостъ на г. Прокопиева ний отговорихме съ редъ отъ цитати и дълги цифри. Г. Прокопиевъ въ послѣдното си писмо обявява, че социаль-демократитѣ за нѣкакви си „практически цѣли“, за „теории и принципи“ искривявали истината и подвеждали фактитѣ подъ своитѣ теории. Бебелъ пише съчинение, основано на факти, събрани отъ много учени, и на официални статистически данни, което съчинение се превежда и на чуждитѣ язици. Г. Прокопиевъ обявява, че Бебелъ не разбиралъ работитѣ и че подвеждалъ фактитѣ подъ своитѣ теории, сир. умишлено искривявалъ истината. Жюль Гедъ излага учението на Маркса така, както го исповѣдватъ всички Марксисти или социаль-демократи, въ едно дружество на социалнитѣ и политическитѣ науки, предъ много голѣма и учена публика, подъ предсѣдателството на белгийския сенаторъ Монтефиоре и неговото изложение се цитира отъ всички вѣстници, буржуазни и социалистически, и се признава за високо талантливо. Г. Прокопиевъ обявява, че Гедъ искривявалъ истината и подвеждалъ фактитѣ подъ своитѣ теории. Социолога профессора Летурно доказва, че земята се концентрира, а профессоръ Шмолеръ доказва, че американското капиталистическо земледѣлческо производство вътрѣ въ 20—30 години съвсѣмъ ще съсипе дребното земледѣлие и ще унищожи селското съсловие и т. н. и т. н. Г. Прокопиевъ всичко това обявява за искривяване на истината заради „практически цѣли“, за „принципи и теории“. Социаль-демократитѣ потвърдяватъ учението на Маркса съ факти, съ официални статистически данни, съ самата дѣйствителностъ, безъ нищо буквално да измислятъ, а г. Прокопиевъ обявява, че тѣ съчинявали и лъжели! Смѣло г. Прокопиевъ! Но въ сжщото време това е и една смѣла клевета.

Разбира се, че за такъвъ чловѣкъ, като г. Прокопиевъ, които туря по-високо отъ истината своето докачено честолубие, произлезло отъ избличението му въ незнание на въп-

роситѣ, за които се е взелъ да говори съ тъкѣвъ апломбѣ, — за него марксизмътъ не е наученъ социализмъ, не е наука. На такѣвъ чловѣкъ съ каквито несъмнени доказателства и факти да му доказвашъ че бѣлото не е черно, е напразно; никога нѣма да го убѣдишъ. Г. Прокопиевъ избѣгва разрѣшението на всѣки въпросъ, който може да обясни на читателитѣ истината. Така той, като се ограничи да хвърли нѣколко безсѣвъстни клевети върху марксиститѣ, свършва съ това, че марксизмътъ не е наука. Г. Прокопиевъ трѣбваше да обясни, какво той разбира подъ думата „наука“. Защото, както всѣки семинаристъ знае, наука се казва всѣко учение, което се потвърждава съ факти, съ несъмнени данни, отъ дѣйствителността. Марксовото учение за законитѣ на съвременното капиталистическо производство, че тѣ водятъ къмъ концентрация на всички производителни сръдства въ ръцетѣ на нѣколцина и къмъ съиспванието на отдѣлнитѣ самостоятелни производители, се потвърждава изъ день въ день съ по-поразителни факти. Марксиститѣ или социалъ-демократитѣ само указватъ на тия факти, които ги дава дѣйствителността и които ги събира статистиката. Защо тогава Марксовото учение да не е наука, да не е научно? Защо марксизмътъ да не е наученъ социализмъ? Защо *опититѣ*, които се правятъ въ областта на тѣхниката, резултатитѣ отъ които *опити* не сж още точно извѣстни, да сж научни, а едно учение, което се потвърждава съ милиони факти, да не е научно? Въ обяснението на г. Прокопиева, кое е научно и кое е ненаучно, има всичко, но нѣма нищо общо съ истината.

Мнѣнията на извѣстни специалисти по дадения въпросъ, на професори и економисти марксисти, съ подкрепени официални статистически данни, приведени отъ насъ въ предидущитѣ отговори, г. Прокопиевъ иди сега да ги опровергава съ данни, почерпнати отъ него изъ една статия на „В. Европы“ за начина, споредъ който експлоатиратъ земята рускитѣ едри землевладѣлци на нѣкои мѣста въ Руссия. Даннитѣ, които ни привежда г. Прокопиевъ отъ тая статия доказватъ само противното на това що иска да докаже той. Ний нѣма да се занимаваме тука съ начинитѣ, споредъ които експлоатиратъ своята земя голѣмитѣ руски землевладѣлци. Ще спомѣнемъ само това, че причината за прибѣгване до тия начини на експлоатация земята, може би, да се крие въ голѣмата кон-

курения на машинното капиталистическо земеделско производство. Професоръ Шмолеръ казва, че послѣдното производство убива съ своята конкуренция не само дребнитъ земеделци, но и едритъ, които не обработватъ земята съ машини и не взематъ предъ очи законитъ на конкуренцията. Г. Прокопиевъ се мъчи да опровергае тия доводи на знаменититъ економисти съ данни отъ една журнална статия, данни които говорятъ съвсѣмъ противното на това, що говори той. Защо г. Прокопиевъ не възрази съ тия данни на рускитъ социалъ-демократи, а иди да уговява съ тѣхъ българскитъ читатели?

Нѣколко пѣти спомѣнахме вече, че г. Прокопиевъ гледа на работитъ като сѣщи *метафизикъ*. Наистина той знае, че слѣдствията отъ своя страна ставатъ причина на нови слѣдствия. Но причината на първитъ слѣдствия за него не сѣществуватъ. Да обяснимъ това съ примѣръ. Така той причината за отпаданieto на дребнитъ занаятчи, земеделци и търговци, за уголѣмението на сиромашията, вижда въ милитаризма, въ скѣпо-плащанното чиновничество, въ полицейщината и т. н. Не ще и дума, че милитаризма, полицейщината и такива други учреждения съсипватъ населението, претоварватъ го съ излишни разпоски и тегоби. Но милитаризмътъ и полицейщината сѣ слѣдствие отъ друга причина. Коя е тая причина? Очевидно е, че тая причина сѣ съвременнитъ економически отношения. Додѣто сѣществуватъ съвременнитъ економически отношения, съ частната собственостъ, съ продажбата и купуванието, съ печалбата, съ стокитъ, и съ всички такива учреждения, до тогава народитъ ще бѣдатъ принудени да правятъ разпоски за поддържане на милитаризма и полицейщината. Додѣто сѣществуватъ сегашнитъ економически наредби, до тогава заинтересуванитъ въ тѣхното сѣществуване ще накаратъ всички други да плащатъ за поддържане на милитаризма, на полицейщината и на чиновничеството. Накъ повтаряме, че тѣ редомъ съ другото, спомагатъ за осиромашаванieto (но не и за съсипването на дребното производство) на народа; по тѣ сѣ слѣдствия отъ една економическа причина, отъ економическитъ наредби.

Г. Прокопиевъ не въ такава свѣзка разгледва явленията. Той смѣта за главна причина на всички злини политическитъ условия, милитаризма, полицейщината, чиновничеството — бю-

рократизма, когато тѣ сж слѣдствие на извѣстни економически условия. Той, като говори за нашитѣ работи, е наклоненъ всички злини да ги припише на политическитѣ условия. Даже причината за пропаданието на нашето дребно земледѣлие той вижда само въ политическитѣ условия. Ний доказвахме съ много примѣри, какви економически причини влияятъ за отпаданieto на нашето земледѣлие. Но за Прокопиева всички наши доказателства сж „бездоказателни“ и не смѣе да ги опровергава. Между това, че отпаданieto на нашето дребно земледѣлие, както и на занаятитѣ и на дребната търговия, не зависи отъ политическитѣ условия, а отъ външната конкуренция се констатира и отъ самитѣ изложения на нашитѣ Окр. Управители. Така напримѣръ, Руссенския Окр. Управителъ, като говори за причинитѣ на упадъка на търговията и на занаятитѣ, мѣжду другото причината за незавидното положение на земледѣлческото население намира въ „силната конкуренция на Американскитѣ и Рускитѣ храни“. Сжщото се потвърждава и отъ Свищовския и Шумненския Окр. Управители *). Така щото *конкуренцията* на външнитѣ и главно на Американскитѣ храни, *които вече сж продуктъ на машинната обработка*, съсипеватъ и нашето земледѣлие. Разбира се, че политическитѣ условия, като едно звѣно отъ системата на съвременнитѣ социални отношения, влияятъ неразривно съ тая система за съсипването на дребното производство.

Като разглѣдва политическитѣ учреждения не въ свѣрзка и зависимост отъ економическитѣ, г. Прокопиевъ оклеветява марксиститѣ или социалъ-демократитѣ въ жестокосърдие. Той смѣта *милосърдно*, когато чловѣкъ се бори само противъ политическитѣ учреждения, безъ да закача економическитѣ или независимо отъ тѣхъ. Марксиститѣ или социалъ-демократитѣ не искатъ да се турятъ въ смѣшното положение на Донъ Кихота, на което се турятъ Прокопиевци. Марксиститѣ или социалъ-демократитѣ, като взематъ предъ видъ, че политическитѣ учреждения сж надстройка надъ економическитѣ, борятъ се за отмахването на економическитѣ наредби. Но тия или ония економически наредби създаватъ извѣстни класи, които се борятъ. А всѣка классова борба е политическа, за власть. Защото, който разполага съ властта, той нарежда економи-

*) Свѣдения по Икономическото състояние на България, стр. 120 — 124.

ческитѣ наредби и съгласно съ тѣхъ и политическитѣ учреждения. Освѣпъ това, г. Прокопиевъ оклеветява марксиститѣ или социалъ-демократитѣ въ жестокосърдие, защото признавали факта, че капиталистическото производство съсипва самостоятелнитѣ производители и не се борѣли за спазването на дребното производство. Марксиститѣ, — пъкъ не само тѣ, но и буржуазнитѣ економисти, — признаватъ, че дребното производство е едно неразвито економическо състояние, което не може да развие производителнитѣ сили. По тая естествена причина то се съсипва и се замѣстя съ капиталистическото, което, както е извѣстно, развива производителнитѣ сили до тамъ, щото най-подиръ и то не може да ги побере въ себе си. Най сетнѣ и то отстъпва мѣсто на нови по-високи форми. Марксиститѣ смѣтатъ за неплодотворно да се борятъ за едни економически форми, повръщанието на които е невъзможно и които не могатъ да развиятъ всички производителни сили, каквото е дребното производство. Марксиститѣ се борятъ противъ капиталистическия наредби за по-високи, при които производителнитѣ сили на обществото могатъ да намѣрятъ най-широко развитие. А такива наредби сж, споредъ социалъ-демократитѣ, социалистическитѣ.

Но тука г. Прокопиевъ се провиква: това сж догмати. И за да обори тия „догмати“ той прави въздушни кули за възвръщанието на човѣчеството къмъ дребното производство чрезъ прилаганieto на електрическата сила. *Предполагало* се, казва той, въ Женева, на рѣката Рона, да направятъ force motrice, която пакъ се *предполагало* да се експлоатира отъ различнитѣ занаяти и заведения въ града Женева. Сжщото се *предполагало* и въ Лионъ. При това ни убажда г. Прокопиевъ, че вече се е *състанила компания отъ предприемачи за напразната на force motrice* Така щото излиза споредъ г. Прокопиева, че благодарение на force motrice човѣкъ може да си сѣди дома, напримѣръ, въ Т. Пазарджикъ, а *компанията отъ предприемачи* може да му предаде електрическата сила отъ Рона та да си работи съ свои машини каквото ще. Съ една дума г. Прокопиевъ пророкува на човѣчеството пълно повръщане къмъ дребното производство. Обаче ний вѣрваме, че за щастие човѣчеството никога нѣма да оглупѣе до такава стѣпенъ, щото да работи вече съвсѣмъ не съгласно съ законитѣ на социалната економия.

Впрочемъ, безъ да вземаме смѣлостта на г. Прокопиева да пророкуваме съ предположения за бждщето повръщане къмъ дребното производство, нека спомѣнемъ, че *force motrice* при сегашнитѣ економически отношения нѣма да спре съсипването на дребнитѣ производители. Тя още повече ще ги съсипе и по-скоро ще докара чловѣчеството къмъ социализма *). Защото, както ни убажда г. Прокопиевъ, тая сила се експлоатира отъ *една компания предприемачи*. Тая послѣдната ще експлоатира занаятчийницитѣ, а занаятчийницитѣ — своитѣ работници. Освѣнъ това, при сегашнитѣ економически наредби, който първи приложи *force motrice* той ще съсипе всички други. Сетнѣ, прилаганieto на *force motrice* още повече ще препълни пазаритѣ съ стоки. И при първото препълване на пазаритѣ нѣма нищо да остане отъ дребнитѣ занаятчийн съ *force motrice* и т. н. и т. н. Излиза съвършенно противоположно на въздушнитѣ кули, които прави съ *force motrice* г. Прокопиевъ и които ни ги препорѣчва за чисто „научни“. Да, г. Прокопиевъ, при сегашнитѣ наредби всѣкакви *force motrice*, както и всѣко усъвършенствувание въ производството е нещастие за най-голѣмата частъ отъ народитѣ. И това не е догматъ на Марксиститѣ, а се признава отъ всички малко-много образовани и добросъвѣстни хора.

Г. Прокопиевъ не признава и классовата борба въ историята. Съжалѣваме, че той не удостои българскитѣ читатели съ своитѣ умни обяснения по тоя въпросъ. Карлъ Марксъ и Фридрихъ Енгелсъ казватъ; че историята на чловѣчеството, съ изключение на първобитнитѣ времена, е борба на класитѣ. Г. Прокопиевъ, за да обори тѣхното мнѣние, привежда Сърбско — Българската война. Кадѣ е тука классовата борба? се провиква той. На такъвъ оригиналенъ аргументъ остава само „развести руками“ — да се чудишъ. Но и въ тоя случай г. Прокопиевъ смѣсва классовата борба, съ борбата на едни и същи класи — съ войнитѣ. Въпросътъ излиза другъ — отъ кои причини днесъ ставатъ войнитѣ? Г. Прокопиевъ, не ще и дума, че причина на войнитѣ смѣта пакъ политиката. Причината на Сърбско — Българската война той безъ друго смѣта държавния режимъ на бившия кралъ Миланъ. Но ако да а-

*) Какво мислятъ социал-демократитѣ върху тоя въпросъ се говори въ първата статия на тая книга

пализираме всички обстоятелства, които сж предизвикали тая война, ще видимъ, че тя е побутната отъ срѣщата на Б — ский Полуостровъ интереситѣ на нѣколко различни капиталистически държави. Ще рече и тука първа роль играе економиката; тя е основата на съвременната политика, съ каквито съзнателни или несъзнателни цѣли да се прикрива тя.

Впрочемъ г. Прокопиевъ не признава че економиката управлява свѣта. И това той смѣта за догматъ на марксиститѣ. Въ това отношение той пакъ прави едно непростително смѣшание на понятията. Още философъ Вико е казалъ, че свѣта управляватъ вещитѣ, а не идеитѣ. Но това е било казано твърдѣ отдавна. Сега Марксиститѣ или социалъ-демократитѣ (както и мнозина вече съвременни философи) казватъ, че идеитѣ сж отражение на окръжающето въ главитѣ на чловѣцитѣ, а не окръжающето е отражение на идеитѣ, които, по-напредъ мислиха, че сж се намирали готови въ главитѣ на чловѣцитѣ. Това сега е такава несъмнителна истина, която се подвърждава и отъ естественнитѣ науки и отъ историята. Тука работата се касае до въпроса за произхождението, за образованието на идеитѣ въ главитѣ на чловѣцитѣ. Когато марксиститѣ или социалъ-демократитѣ казватъ, че идеитѣ се зараждатъ въ главитѣ на чловѣцитѣ подъ влиянието на материалнитѣ условия, тѣ никога съ това не сж утвърждавали, че идеитѣ, или *знанията*, както прибавя г. Прокопиевъ, пѣматъ никакво значение въ развитието на чловѣчеството. Самата дѣятелность, самия животъ и самата программа на социалъ-демократитѣ опровергаватъ клеветитѣ на г. Прокопиева противъ Марксиститѣ. Социалъ-демократитѣ никога не сж отричали значението на идеитѣ и на знанията, а само обясняватъ, че тия или ония идеи, които господаруватъ въ даденно време отговарятъ на материалнитѣ условия, въ които живѣятъ чловѣцитѣ. Уаттъ се яви въ края на 18-й вѣкъ и не можеше да се яви въ края на 14 или 15 вѣкъ по тая проста причина, че пѣмаше за това *материални условия*. При това, неговия *умъ*, колкото голѣмъ и да е билъ, никога не би направилъ това, що е направилъ, ако да е билъ единъ земледѣлецъ, а не единъ работникъ *механикъ*. И колко *голыми умове* се затѣпяватъ среди материалнитѣ условия на замедѣлъческия животъ, които при други *материални условия* могатъ

да направятъ кой знай какви голѣми изнамервания! Лапласъ и Дарвинъ не можаха да се явятъ въ 17 вѣкъ и не би никога създали своитѣ теории, ако да бѣха живѣли при други условия и т. н. Когато марксиститѣ говорятъ за материални условия, Прокопиевци разбиратъ, че думата била за хлѣбъ и мѣсо, за стомаха. Очевиденъ вздоръ! Праздниа стомахъ, нѣманието на хлѣбъ и мѣсо туря чловѣка въ такова положение, щото лесно да разбира едно учение, което е лѣкъ за неговитѣ болки, което му показва начина какъ стомахътъ да бѣде всѣкога пъленъ. Но идеята на научния социализмъ или на Марксизма не се яви въ началото на тоя вѣкъ, а къдѣ средата му, защото по-напредъ нѣмаше материални условия. Така щото думата „материални условия“ у марксиститѣ има едно твърдѣ широко значение. За доказателства, че материалнитѣ условия, при които живѣе чловѣкъ, създаватъ въ главата и съотвѣтственни идеи, не трѣбва да отиваме твърдѣ далече. Нека вземемъ единъ по конкретенъ примѣръ. Да вземемъ, напримѣръ, г. П. Габе. Тоя послѣдния, както е извѣстно, е земледѣлецъ. Това занятие кара г. П. Габе първо като земледѣлецъ, да се занимава главно съ земледѣлческитѣ въпроси. Тия въпроси, както се вижда, пълнятъ главата на г. П. Габе. Съ тѣхъ лѣга, съ тѣхъ става. Второ, г. П. Габе, като земледѣлецъ, на шията на когото виси десетъчната система, като „жерновъ камѣкъ“, разрѣшението на социалния въпросъ у насъ едва ли не вижда въ отмахванието на *номонето*. Може ли да бѣде съмнѣние, че *материалнитѣ условия*, при които живѣе чловѣкъ, създаватъ въ главата му и извѣстни господствующи идеи. Да мислимъ другоаче, ще рече да се съгласимъ съ бабитѣ, които казватъ, че така е било писано на г. П. Габе, щото да се вълнува главно отъ земледѣлческитѣ въпроси и да воюва противъ *номонето* въ България.

Г. Прокопиевъ, като *знаменитъ ученъ мжжъ*, които *направилъ велики научни истини*, не признава великата материалистическа система. Та за това той пакъ хвърля клевети върху социалъ-демократитѣ. Споредъ него излиза, че марксиститѣ не даватъ никакво значение на „интелигенцията“. Очевидна клевета. Защото цѣлата дѣятелность на марксиститѣ се състои въ това, щото да направятъ цѣлъ народъ съзнателенъ, да го възпитатъ политически, умствено и нравствен-

но, сир. да го направятъ интеллигентенъ. Г. Прокопиевъ смѣсва това съ другъ въпросъ. Марксъ казва, че само пролетарията може до извърши *радикалната революция*. Марксиститѣ казватъ, че една група идеолози, сир. „интелигенцията“, не може да направи безъ пролетарията никаква радикална революция. Собствено това показва историята, а Марксиститѣ само констатирайтъ тоя фактъ и го втълпяватъ въ умоветѣ на чловѣцитѣ. Марксиститѣ не могатъ да не признаватъ, че значението на интелигенцията е да приготви материалната сила, която ще провъзгласи радикалната революция, но и толкова. „Интелигенцията“ сама по себе си не може да съставлява самостоятелна материална сила. Тя е сила до колкото тя се туря на почвата на классовата борба. И на таа почва тя е силна, тя е плодотворна и революционна. Но вънъ отъ нея тя е една безсилна група отъ идеолози. Така щото марксиститѣ не отричатъ значението на „интелигенцията“, както не отричатъ и влиянието на идеитѣ, на знанията върху чловѣцитѣ и историческия въпросъ. Напротивъ тѣ именно имъ придаватъ голѣмо значение.

Отъ това вавилонско смѣшение на нѣщата въ главата на г. Прокопиева, излиза, че той преписва на социалъ-демократитѣ стремления, които тѣ ги нѣматъ. Така той казва, че социалъ-демократитѣ се стремили да организиратъ едно ядро отъ съзнателното меншенство, което щѣло да вземе властта и да наложи своята воля на множеството. Какво изопачаване на истината! Наистина социалъ-демократитѣ организиратъ съзнателнитѣ работници въ социалъ-демократически партии. Но цѣльта имъ не е да взематъ властта чрезъ една малцина и да наложатъ волята си на множеството. Социалъ-демократитѣ наистина иматъ за цѣль да искубнатъ властта на буржуазията, но не съ грабването ѝ отъ едно организирано меншенство, а чрезъ множеството си въ народнитѣ събрания. Очевидно е, че за това трѣбва множеството да масува за социалъ-демократитѣ. А кога то може да гласува за тѣхъ? Не ще и дума, че когато е съ тѣхъ, сир. когато народа влиза въ състава на социалъ-демократическата партия. Всичкитѣ старания на социалъ-демократическитѣ партии сѣ насочени да привлечатъ на своя страна множеството на народитѣ, да го направятъ съзнателно и то, а не малцината, да вземе властта въ рѣцѣтѣ си. Въ това отношение ад-

рото или организирането на съзнателнитѣ работници въ една социалъ-демократическа партия е първата най-важна задача на всѣки марксистъ. Само съзнателния и организирания пролетариатъ може да повлече подирѣ си, както всички сиромаси, които създава „естествената сиромашия“, така и всички други работници, които създава капиталистическото производство, за освобождение на цѣлото общество отъ злинитѣ, които изъ день въ день го налягатъ. Но за това е необходимо организирането на съзнателно ядро. Колкото е по-голъмо това ядро, толкова по-добрѣ, разбира се. Но очевидно е, че организирането на това ядро не може да се тури въ зависимостъ отъ опредѣлено количество. Въ пѣкои страни това ядро се състои отъ стотини хиляди, а въ други отъ три, десетъ хиляди души. Това зависи отъ числеността на народа и отъ економическото му развитие. Социалъ-демократитѣ, на основание законитѣ на сегашното капиталистическо производство, които предъ очитѣ ни се потвърждаватъ, признаватъ, че богатствата изъ день въ день повече се концентриратъ въ рѣцѣтѣ на една шепа, а сиромашията расте, множеството ставатъ сиромаси. Съ това числото на елементитѣ, които могатъ да влѣзнатъ въ състава на социалната демократия, изъ день въ день расте. У насъ елементитѣ за организиране на ядрото на социалъ-демократическата партия съществуватъ. Такива сж фабричнитѣ работници въ 252 фабрики предилно-тъкарни, брашнарни, спиртни и тютюневи, Такива сж и работницитѣ словослагатели, такива сж и работницитѣ въ 175 чифлика, такива сж и около 20,000 работници въ занаятчийскитѣ работилници. Но тѣ нѣматъ съзнание. И ето тая е, споредъ насъ, задачата на „интелигентнитѣ“, намѣсто да си въображаватъ, че тѣ безъ народа, безъ материална организирана сила могатъ да направятъ нѣкакви преобразования въ полза на народа. А числото на елементитѣ за социалната-демократия ще расте и у насъ изъ день въ день.

Г. Прокопиевъ като възражава върху тоя пунктъ, памира нѣкакви противоречия въ нашия отговоръ. Ние казахме, че дѣто „интелигенцията“ не си е въображавала себе си за сила, която съ собственнитѣ си сили е извършвала социални преврати въ живота; дѣто тя не е сгрѣщала рѣцѣ и не е очаквала да порасте пролетариата до стотини хиляди, а е

пресрѣщала, така да кажемъ, злото и още отъ началото му е дирила средство за отмахването му, — е организирала работническото ядро, — тамъ социалната-демократия е силна. Въ тия ни думи г. Прокопиевъ намира нѣкакви противоречия съ материалистическитѣ принципи. Въ сжщностъ противоречия има, но само въ главата на г. Прокопиева. Както казахме по-горѣ, г. Прокопиевъ смѣсва материалистическото обяснение за происхождението на идеитѣ въ главитѣ на хората, съ причинитѣ, отъ които е зависѣло напредванието въ организацията на пролетарията. Тѣ сж двѣ нѣща съвсѣмъ различни. Но г. Прокопиевъ смѣсва тия двѣ различни нѣща, както той смѣсва и много други.

Така той смѣсваше пролетарията съ „обединеннитѣ работници“ отъ фабрикитѣ. Г. Прокопиевъ въ послѣдното си писмо се извъртва отъ погрѣшното си гледище, като казва, че като говорилъ за „фабричнитѣ работници“, ималъ предъ очи да характеризира производството. Очевидно е, че това е извъртване. Защото, както се каза въ статията — „Марксизмътъ или научния социализмъ“, г. Прокопиевъ ни проповѣдва „теорията“ на своя учител, реакционерътъ г. В. В. А споредъ послѣдния, щомъ капитализмътъ не обединява механически работницитѣ, нѣма почва за него. Г. В. В. много погрѣшно или по-вѣрно много опако тълкува думитѣ на Марксиститѣ, когато казватъ, че капиталистическото производство организира и дисциплинира работницитѣ. Г. В. В. тълкува това не въ общъ смисълъ, а въ частенъ. Споредъ него, щомъ *въ една фабрика* нѣма механически обединени стотини хиляди работници, тогава нѣма капиталистическо производство, нѣма почва за капитализмътъ. Очевидно е, че това е абсурдъ или нарочно изопачаване на работата. Работата е тамъ, че фабричното производство, като туря стотини хиляди работници въ еднакво положение, съ еднакви желання и стремления, съ еднакви страдания и болки, *обединява* ги не механически въ всѣка фабрика, а така да кажемъ морално. Сетнѣ въ една фабрика колкото малко и да сж работницитѣ, тѣ се дисциплиниратъ. Въ фабрикитѣ едни работници влизатъ, други излизатъ, но всички които влизатъ въ фабриката се подлагатъ на една и сжща дисциплина. Така разбиратъ марксиститѣ обединяющето значение на капиталистическото производство. Но не така го разбира г. В.

В., не така го разбира и неговия достоенъ ученикъ г. Прокопиевъ. Естествено подиръ това, че г. Прокопиевъ своето неразбиране преписва на нѣкакви противоречия въ нашитѣ думи.

Като излиза отъ това погрѣшно тълкувание на обединящото и дисциплинирующето значение на капиталистическия начинъ на производството, г. Прокопиевъ, разбира се, не вижда никакво механическо обединение на работниците отъ нашитѣ фабрики. Впрочемъ, той въ послѣдното си писмо вече отрича, че капитализмътъ може да се развие у насъ. Защото споредъ него нѣмало пазари за нашитѣ стоки. Но самитѣ факти опровергаватъ г. Прокопиева. Самия фактъ, че у насъ фабрицитѣ се умножаватъ показва, че има пазари за нашитѣ стоки. Сетнѣ официалната статистика ни показва че нашитѣ стоки намиратъ пазари. Но г. Прокопиевъ не само не знае нашия животъ, но и не се интересува да го изучава, а само проповѣдва готовитѣ и несъстоятелнитѣ мнѣния на г. В. В.

Колко голѣмо ще бѣде развитието на нашата индустрия въ бѣдѣ, не може да се предвиди. Ний констатираме само това, което виждаме. А виждаме, че тя въ послѣдно време напредна доста много. Бѣдѣщото ѝ развитие зависи твърдѣ много отъ държавната економическа политика. Заинтересуванитѣ фабриканти, едритѣ търговци и предприемачитѣ, както показватъ заявленията имъ въ послѣдната сессия на Народното Събрание, вече влияятъ върху направлението на нашата държавна политика. Ний нѣма да се спираме тука върху всички други обстоятелства, които правятъ възможно появяването на нашитѣ стоки на външния пазаръ и за ползата отъ това за социализма. Това би ни завело твърдѣ далечъ и би уголѣмilo размѣритѣ на статията. Но отъ казаното е ясно, че пророкуванията на г. Прокопиева за невъзможността да се развива България индустриално на нищо не се основаватъ.

На свѣршгъкъ да кажемъ нѣколко думи върху писмото на г. П. Габе. Той имà нещастieto да напише нѣщо „по земледѣлческия въпросъ“ и тукъ-тамъ да бѣде цитиранъ. Та отъ това той си въобрази себе си за единъ голѣмъ авторитетъ въ нашата *проста* България. И наистина, съ каква голѣма авторитетность и съ какъвъ покровителствепъ топъ

излѣзе г. П. Габе въ защита на г. Прокопиева! Г. П. Габе покровителствено обявява, че взима подъ своя защита г. Прокопиева и всемилостивѣйше одобрява стореното отъ него. Не можеше ли г. Прокопиевъ да се мине безъ таково всемилостивѣйше одобрение отъ г. П. Габе? Очевидно е, че не можеше, макаръ послѣдния и всемилостивѣйше да похвали ума и полемическитѣ способности на г. Прокопиева.

Но съ какво пъкъ г. П. Габе оборва марксиститѣ? Съ думитѣ на „знаменития социологъ“ г. Тарасовъ и съ едно писмо на Карла Маркса, о което рускитѣ терористи се бѣха уловили, като утопающия за сламката. За знаменитостта на г. Тарасова, като социологъ, прѣвъ пжтъ чуваме отъ г. П. Габе. Той и тука всемилостивѣйше благоизволи да произведе г. Тарасова въ „знаменитъ социологъ“ и, чини ни се, по бѣлѣжкитѣ му къмъ популяризацията на економическитѣ учения на Карла Маркса отъ К. Кауцки и по една или двѣ статии въ „Вѣстникъ Народной Воли“. Както и да било, но тоя „знаменитъ социологъ“ нищо знаменито до сега не е открилъ.

Колкото за писмото на К. Маркса, за което спомѣнува г. П. Габе, може да се каже само слѣдующето. Въ това писмо Марксъ, като прави нѣкакви важни възражения на Н. Михайловски по поводъ на неговата статия: „Карлъ Марксъ передъ судомъ г. Жуковскаго“, съвсѣмъ не отрича приложимостта на законитѣ на капиталистическото производство къмъ всѣка една страна, а напротивъ ги потвърждава. Марксъ и въ това писмо казва, че щомъ едно общество встъпи въ пътя на капиталистическото производство, неизбежно се подчинява то на законитѣ на това производство. Всичката работа е тамъ. И никой отъ марксиститѣ повече не говори, поне ний повече не говорихме. Както и да било, но и руската дѣйствителностъ дойде да потвърди думитѣ на Маркса и Фридриха Енгелса исказани още въ 1847 г. въ „Манифестътъ на комунистическата партия“, че съвременното капиталистическо производство подчинява всички народи, даже най-закжселитѣ, на своитѣ закони. Същото потвърждава и нашата дѣйствителностъ. А съвременната колониална политика на европейскитѣ държави не оставя никакво съмнѣние въ истинността на исказанитѣ отъ Маркса и Фридриха Енгелса взглядове. А едни взглядове, които

се потвърдяватъ отъ дѣйствителността нѣма какво да се претѣлжуватъ и другояче да се обясняватъ, както искатъ г. Прокопиевъ и г. П. Габе.

Още двѣ думи. Редакторитѣ на „Лжча“ не се освѣтлиха отъ писмото на г. Прокопиева. За това, вижда се, тѣ поканиха г. П. Габе да ги освѣтли. И г. П. Габе благоизволи да приеме тѣхната покана. Сега пита се, освѣтлиха ли се г-да редакторитѣ на „Лжча“ и въ каква степенъ? Иматъ думата тѣ.

Д. Братановъ.

ЛИТЕРАТУРНИ БѢЛѢЖКИ.

РАЗЛАГАНІЕ НА СТАРИТѢ ОСНОВИ ВЪ НАРОД- НИЯ НИ ЖИВОТЪ.

Като говорихме за причинитѣ, отъ които се захваща разлаганіето на задружния животъ среди нашето земледѣлческо население, казахме общо, че тѣ лѣжатъ въ влияніето на европейскитѣ економически наредби. Казахме, че подъ влияніето на тия наредби захвана да се вмѣква въ нашия животъ *индивидуализмътъ*. Но какъ?

Първата отъ причинитѣ, които отдавна преди освобождението захващатъ да влияятъ злѣ на задружния животъ срѣди нашето земледѣлческо население е нахлуваніето на външнитѣ ефтини стоки. Но преди освобождението нахлуваніето на външнитѣ стоки не бѣше толкова голѣмо и за това бавно се отразяваше на нашия животъ. Обаче подиръ освобождението, и главно слѣдъ като се направиха желѣзницитѣ, влияніето имъ изведнѣжъ стана неотразимо. Нахлуваніето на външнитѣ ефтини стоки вмѣкна безсѣзнателно въ главитѣ на нашето население понятието, че всичко това, що то добива чрезъ твърдѣ голѣмъ трудъ, може да се добие много по-ефтино и съ по-малкъ трудъ. Да обяснимъ това съ нѣколко примѣра. Преди едно селско домакинство, напримѣръ, боядисваше, каквото му трѣбваше въ къщи, съ много голѣмъ трудъ или занасяще на бояджията въ града да боядиса, какъ-

вото му трѣбваше. Но ето че отъ вѣнъ захвана да иде много ефтина боя, съ която много по-лесно се боядисва. Синилото, кърмѣза, червената боя и т. н. се внасятъ отъ вѣнъ много и ефтино и се предпочитатъ предъ домашнитѣ срѣдства за боядисване. Сжщото стана и въ другитѣ клонове на домашната индустрия. На примѣръ да вземемъ тъканието. Преди едно селско домакинство всичко си истѣкаваше въ къщи отъ нишката до абата или шаека. Но по-сетнѣ ефтинията на готовитѣ нишки, на готовото платно и т. н., вмжгнаха понятието, че тия нѣща могатъ да се добиятъ ефтино и съ по-малко трудъ. Преди едно селско домакинство придобиваше различни женски украшения чрезъ размѣна на различни домашни произведения, съ произведенията на занаятчийтѣ. Но слѣдъ освобождението взеха да нахлуватъ много ефтини обѣци, прѣстенчета и други украшения, които по външна хубостъ не отстъпваха на занаятчийскитѣ. Но за придобиванieto на всички тия нѣща трѣбваха пари. Така се вмжгна понятието, че съ пари много по-лесно и по-ефтино се набавятъ нѣщата, за които една дружина работници трѣбваше *общо* много да работи, много трудъ да харчи и да добие не такива хубави предмети, каквито идѣха готови.

Освѣнъ това, слѣдъ освобождението съобщенията между градоветѣ и селата станаха по-лесни и по-безопасни. Сношенията между градоветѣ и селата станаха по-чести, а това не можеше да остане безъ влияние върху потребитѣ на селенитѣ, особено при ефтинията на външнитѣ стоки. Сетнѣ, слѣдъ освобождението отвори се много нови занятия, неизвѣстни до тогава. Разнообразието на занятията даде възможностъ да се види, че чловѣкъ може да се минава по-лесно, отъ колкото съ чифчилѣка и овчарството.

Има и друго: слѣдъ освобождението нашата държава се нареди споредъ образца на европейскитѣ политически и общественни наредби. А тия послѣднитѣ тъкмо отговарятъ на съвременнитѣ економически наредби, основани на индивидуализма. Тия наредби въ началото съвсѣмъ не отговаряха на нашитѣ економически отношения. За това тѣ и се превръщаха постоянно отъ либерални на деспотически и обратно. Но тѣ, като наредби съответствени на економическитѣ отношения, основани на индивидуализма, сами спомагаха за вмжкването му и въ нашия живогъ. Новитѣ общественни и

политически наредби, като изборитѣ, чиновничеството, войската и други твърдѣ много влияяха въ тая посока. Изборитѣ свикваха селското население въ градоветѣ, чиновничеството откриваше и за селскитѣ младежи ново поприще за живѣние. Но най-много влияе въ това отношение солдатлъка. Солдатлъка искубва селенитѣ отъ тѣсния кръгъ на селския животъ, пренася ги въ града, въ казармата, дѣто бѣ продължение на двѣ години прекарва съвсѣмъ другъ животъ, неприличенъ на селския, който му привива нови привички и потребности, неизвѣстни въ селото. Когато селенина подиръ двѣ години се връща въ село, той занася съ себе си новитѣ привички и новитѣ потребности. Него вече съвсѣмъ стѣснява кръгътъ на задружния животъ. Той иска да живѣе самъ на своя глава.

По тоя начинъ разлаганieto на старитѣ основи на народния ни поминѣкъ и животъ стана неизбежно. Економически и политически причини неразривно отваряха вратата на селския животъ за вмѣкването на индивидуализма. А послѣдния е правопротивоположенъ на задружността, която систематически се истиква отъ него и преобразява коренно народния поминѣкъ и животъ. Подъ влиянието на индивидуализма вече се явява у народа ново понятие за задружността. Старитѣ основи на задружния животъ се виждатъ на младитѣ селени даже нелѣпи и които водятъ къмъ нещастия. На думитѣ на чича Лула Топуза, представителъ на старитѣ понятия за „братската задружностъ“, че нѣма нищо похубаво отъ братската зговоръ и задружностъ, Славчо Налбантина, представителъ вече на понятията на младото поколѣние за братската задружностъ, казва: „Джанъмъ хубаво е това нѣщо — да живѣятъ брате задружно и да се зговарятъ — подзе бае Славчо Налбантина, младъ, юначенъ и доста опитенъ и отвореничекъ мжжъ, — ама по-напрѣдъ нека си раздѣлнатъ бащинията, да си знае сѣки неговото си, па тогава нека са здружаватъ. Здружаването да си имъ е съ смѣтка, да си знае сѣки какъвъ пай има въ общото, и когато поискатъ, да могатъ да си прѣгледатъ смѣткитѣ. Тогава и работата имъ ще е по на редъ, и ще си живѣятъ зговорно, както прилича на брате. Не правятъ ли така, по-добрѣ нищо да не дрѣжатъ, ами да си са дѣлятъ у врѣме. Ангеловци не знаете ли? Сѣки ги сочеше напрѣдъ съ прѣстъ и сѣки са чудеше на тѣхната задружностъ и на тѣхното имотство.

Ама най-послѣ нали си исповадиха очитѣ дордѣ да се раздѣлят! И сега вече нали не искатъ и да се видятъ единъ други, а то нели сговоръ и братска любовъ да има между тѣхъ!....“

И по-надолѣ отъ разговора на събранитѣ въ механата на Цоно Хаджи Стойковъ, тоя новъ типъ народни експлоататори изъ собственната му среда, който така сжщо показва своеобразно влияние за разлаганието на старитѣ основи на поминъка и живота народенъ, се вижда, че раздѣлението „на бащинията“ е общо явление. На всѣкъдѣ сега бързатъ още при-живѣ на бащата да се раздѣлятъ и всѣкой да работи за себе си. Чичо Стайко още се държи и не се рѣшава да раздѣли синоветѣ си. Впрочемъ и послѣднитѣ не сж още поискали отъ баща си да ги раздѣли, макаръ понататѣкъ и чича Стайка постигва общата сждба. Но ако синоветѣ на чича Стайка не подигатъ въпросъ за раздѣление, другитѣ синове, както показва нашата сждебна хроника, и както виждаме отъ сщия расказъ, не само подигатъ тоя въпросъ, но и прибѣгватъ до различни неблагоприятни средства за да ускорятъ раздѣлението на „бащинията“

Интересното е въ расказа на г. Веселина „За чича Стайка“, какъ народътъ обяснява причинитѣ за съсипванието на „братската задружностъ“. По-горѣ видѣхме, какъ обяснява това чичо Стайко. Впрочемъ той само констатира единъ фактъ, че подиръ връщанието на синоветѣ му отъ солдатлъка, всѣкой потѣгли на своя глава. Той вижда само една непосредствена причина за разлаганието на задружността, като тукъ-тамъ ни дава да разберемъ, че има и други подалечни причини за това. Но чичо Стайко не може да ги искаже, пъкъ и ги не вижда. Много по-добрѣ разбира причинитѣ за исчезванието на задружността среди нашето земледѣлческо население помѣнати Славчо Налбантина. Тия причини той ги исказва въ слѣдующитѣ думи: „Та и не могатъ сега вече да сѣдатъ брате не дѣлени и да работятъ нѣщо общо, както е било нѣкога, продължи бае Славчо. — Сегашното врѣме е друго, па и свѣта сега е други. Нѣкога повече земята сж работиле хората, и ако сж гледале и нѣщо овце, добитачецъ, — това имъ е било поминъка. Па и хората сж биле тогава по-добри, биле сж прости и прави, вѣрвале сж са единъ други и слушале сж са. Затова сж и могле то-

гава да живѣятъ по нѣколко души брате въ една къща: стигнатъ имъ синове и унуци, а тие се още сж наедно, не дѣлятъ са. А сега? — Сега само съсъ земята и съ овце не може да са поминува една къща, ами трѣбва и други работи да са закачатъ, та така да се излѣзе на срѣща. На и хората сега сж по-отворени, по-извадени и по са не вѣрватъ вече единъ други. Не сж вече сега прости като нѣкога и не могатъ да останатъ такива. Не могатъ сега хората да останатъ тѣй затворени се на едно мѣсто, като нѣкога и да не знаятъ подъ носа имъ таме какво става и какъ живѣятъ другитѣ. Сега вече сѣки, ако не за друго, баремъ войникъ като го зематъ, ще отстѣпи се и на вѣнка и се ще види и другитѣ какъ живѣятъ, ще си поотвори очитѣ, и прибере ли са — той е вече други, той не склани вратъ да са впрегне въ общия еремъ, ами иска самичекъ на своя глава да си е и както му са ще, така да си нареди живота. За това и нѣма вече сега нѣкогашния задруженъ и не раздѣленъ животъ мѣжду брате. А дѣто го има, той са е вече раскапалъ или са раскапва. На, кога у чичови Стайкови таме, дѣто и момчетата сж съ рѣдка добрина и послушность, и чичо Стайко — такъвъ харенъ, правъ и работенъ човѣкъ — се е на възъ тѣхъ, кога тамъ не може да се задържи зговоръта и общата задружность мѣжду братето, дѣка ще на друго мѣсто?“

Въ тия думи на бае Славча намираме съединенни всички причини, които разлагатъ задружността. Но между тѣхъ има и не естествени обяснения. Една отъ причинитѣ отъ които отпада задружността въ нашето земледѣлческо население бае Славчо търси въ природата човѣческа. Той мисли, че човѣцитѣ сж станали по-зли, по-жестоки и по-егоистични. Такова обяснение на причинитѣ не е съгласно съ истината. Наистина индивидуализмътъ прави хората егоистични, жедни, жестоки, — съ една дума, прави ги повече да приличатъ на хищни звѣрове, отъ колкото на човѣци. Но всички тия свойства сж плодъ отъ индивидуализмътъ, а не сж причина за вмжкванието на послѣдния въ живота, който само чрезъ пълното потопване въ него (индивидуализма) ще се повърне най-сетнѣ пакъ къмъ началото си, къмъ задружността, но въ по-високи форми. Така щото, исчезванието на задружността зависи отъ опия съединени причини, които изброихме

въ началото на тая статия и които бае Славчо Налбантина изброява въ приведенитѣ му думи.

Както и да било, обаче, исчезванието на задружността създава голѣми измѣнения въ поминѣка и живота на нашето земледѣлческо население. При задружния животъ едно земледѣлческо домакинство можеше всичко да си приготви въ къщи. При него бѣше възможно да се прилага великия принципъ на Политическата Економия — раздѣлението на труда. Освѣнъ това при задружния животъ едно земледѣлческо домакинство можеше да държи повече добитѣтъ и подобръ да наторява земята. Отъ туй при задружния животъ едно земледѣлческо домакинство и сравнително съ числото на членовѣтъ съ по-малко земя можеше да се минава подобръ, да бжде по-заможнo и по-лесно да носи тегобитѣ и т. н. Съ раздѣлението на „бацинѣята“ или съ живѣнието всѣки за себе си всички тия преимущества на задружния животъ исчезватъ. Ако задружния животъ правеше цѣлата задруга силна и всѣкиго отъ задругата заможенъ, живѣнието всѣки за себе си прави всѣкиго отдѣлно слабъ въ всѣко отношение. Съ раздѣлението на „бацинѣята“, раздѣля се и имота на нѣколко късове. Отъ това земледѣлческитѣ домакинства ставатъ дребни и принципътъ на раздѣлението на труда въ такива домакинства не намира такова широко прилагание. За туй много потрѣби, които лесно се задоволяваха при задружния животъ, подиръ раздѣлението на дребни отдѣлни домакинства не можеха да бждатъ задоволени отъ труда на домакинството. Първобитната обработка на земята, малкото ѣ количество, уголѣмението на държавнитѣ тегоби постоянно отслабватъ отдѣлнитѣ дребни домакинства. Общата сѣспия на дребнитѣ земледѣлци е естествения плодъ отъ исчезванието на задружността въ земледѣлческото население. Исчезванието на задружния животъ и вмѣжванието на индивидуализма направи, щото *паритѣ* да играятъ първа роля и въ селския животъ. Днесъ селенина безъ пари нито една крачка не може да направи; на всѣка крачка и пари му трѣбватъ, пари му искатъ. Нуждата за пари и невъзможността да ги добие отъ земледѣлието каратъ го да прибѣгва до лихваритѣ, — до залагание и продаване на земитѣ. Земята се събира малко по-малко въ рѣцѣтъ на земледѣлцитѣ или въ рѣцѣтъ на по-богатитѣ. За това числото на земе-

дѣлческия пролетариатъ слѣдъ освобождението захваща да расте. Че земледѣлческия пролетариатъ порастна слѣдъ освобождението, виждаме отъ другия расказъ на г. Веселина — „Ратай“.

Въ тоя расказъ г. Веселинъ ни запознава съ злочестата сѣдба на ратаитѣ слѣдъ освобождението. Преди сѣ ратайлжкѣ се минаваха ония земледѣлци, които нѣмаха никаква собственостъ, сир. земледѣлческитѣ пролетарии и испадналиѣ земледѣлци. Но тѣй като числото имъ преди бѣше малко, за това и ратайлжка преди се цѣнеше доста високо. Преди бѣха малко чести явления, щото ратаитѣ слѣдъ нѣколко години наемание при заможнитѣ чифчии да ставатъ самостоятелни домакини. Наемнитѣ цѣни на ратаитѣ всѣка година се качваха. Преди още не дошелъ Димитровденъ господаритѣ на ратаитѣ ги условияха и за идущата година като уголѣмяваха наемната имъ плата или съ пара или въ натура. Но слѣдъ освобождението и главно въ послѣднитѣ години виждаме тъмно обратното. Преди не ратаитѣ молѣха господаря, а господарѣтъ ги молѣше. Сега господаритѣ не само не молятъ своитѣ ратаи, но и никакъ не цѣнятъ тѣхнитѣ старания; всѣкога сж готови да имъ дадатъ да знаятъ, че тѣ зависятъ напълно отъ волята имъ. При това наемната цѣна на ратаитѣ отъ отъ година на година пада. Отъ това ратаитѣ не само не могатъ да мислятъ сега за избавението имъ отъ ратайлжка и да станатъ самостоятелни домакини, но отъ година на година тѣхното положение става по-тѣжко и по-злостанно.

Историята на ратая Панчу и „на цѣлото това ратайско семейство, осждено на единъ нечовѣшки животъ“, е история на цѣла една категория земледѣлчески работници, на които положението имъ отъ година на година се влошава, става по-мизерно. Въ историята на ратая Панчу важно е за насъ обстоятелството, че въ послѣднитѣ години наемната плата на ратаитѣ пада твърдѣ ниско. Панчо послѣднитѣ четири години е билъ ратай у дѣда Мита. Първата година дѣдо Мито му плаща 1030 гроша, двѣ кола дърва и три чифта царвули. Втората година дѣдо Мито му надкачилъ платата съ 36 гроша и единъ чифтъ царвули. И заслужаваше ратая Панчо такова надкачване. Той е работливъ, добъръ, послушенъ и трезвенъ ратай. Дѣдо Мито всѣка година предъ Димитровденъ го главяваше пакъ и за идущата, безъ да чака Панчо до го викатъ други. Пан-

чо съ своята спестовна жена захващатъ да мечтаятъ за избавението имъ отъ ратайлѣка и Панчо да стане самостоятеленъ домакинъ — да си купятъ своя къщичка, свои ниви и добитѣкъ. Но отъ третата година на измежяруванието на ратая Панчо у дѣдови Митови сѣдбата имъ се измѣнява. На третата година дѣдо Мито свали отъ платата на Панча 50 гроша и двѣтѣ кола дърва. Панчо не се рѣши да остави дѣда Мита и приглътна това намаление на платата. На края на четвъртата година дѣдо Мито даже и не каза на Панчо да остане пакъ за до година при него. Както се вижда отъ по нататашния разказъ, излиза че дѣдо Мито не кани Панчо да остане при него, като имаше предъ очи да му снесе платата още повече. При това дѣдо Мито захвана всѣкакъ да притеснява ратая си Панчо, да го осѣрбява и съ това да му дава да сѣща, че той вѣче не се бои да остане безъ ратай. Панчо отъ своя страна докаченъ отъ тия отношения на своя господаринъ дѣда Мита рѣшава се да го напустне или да остане при него само при първия „хакъ“.

Дойде Димитровденъ. Панчо споредъ обичая се е прибралъ у дома си вече свободенъ чловѣкъ поне на единъ два дена. Когато на края на четвъртата година отъ ратайлѣка си у дѣда Мита се върна у дома си двѣ осѣщания се явиха у Панча: „Нѣкаква лѣккость усѣщаше той на душата си, когато оставаше дѣдови Митови, като си мислѣше, че се избавя вече отъ досегашно черно тегло, отъ досегашнитѣ мъжки. Ала въ сѣщото врѣме и пѣкаква неопрѣдѣленна тегота го мачкаше, нѣкакъвъ неясенъ страхъ го плашеше прѣдъ тази неизвѣстность, въ която нагазваше, като напущаше своето насѣдѣно мѣсто“ Имаше отъ какво да се страхува злочестото Панчово семейство. Наистина, Панчо знаеше, че други години „дойде ли тоя день, заранѣта отъ рано ще захванатъ да го дирятъ“. Но едно че послѣднитѣ години дѣдо Мито му намаляваше платата и послѣдната не го увърза даже нито съ една дума, друго „сега цѣлъ день се май измина и никой нѣма да го потърси“. Но злочеститѣ сърузи не губѣли още надѣжда. Лѣгнаха си да спятъ съ надѣжда, че дано утрѣшния день го потърси пѣкой. Но и на утрѣшния день никой го не потърси. Минаха два дена, пакъ нѣма кой да го дири. Панчо даже ходи въ механата, та дано тамъ го види нѣкой и го глави. Но въ механата той узна най-неприятни нѣща: всички, на които се

надѣваше Панчо да го подирятъ за ратай, си главили вече и много ефтини. Тия извѣстия съвсѣмъ убиха Панча; той при-
блѣднѣ. Тѣкмо когато Панчо убить духомъ слушаше събрапитѣ
въ механата заможни чифчии и овчаре, които приказватъ, че
сега ратайтѣ станали ефтини, както и всичко друго станало
ефтино, влиза Стойно Яловара, сжщо пролетарии и ратай като
Панчо, но само съ тая разлика, че той вече отдавна мина
презъ горчивинитѣ на Панчовата сѣдба и цѣреше душевнитѣ
си болки съ ракия. На чорбаджийскитѣ поучения, той се
разрази съ цѣла протестующа речъ: „Ами хлѣба ефтинъ ли
е, Груйо? подхванѣ Стойно Яловара, който токо що бѣше
влѣлъ въ механата. — Едно съ друго си върви а? — така
ви поноси вамъ! Оня день на пазара отидохъ да купувамъ
жито отъ Хаджи Стамена — отъ 35 пари долѣ не дава да го
бутнешъ. Напреди пакъ зехъ едни кола сѣно за нашия дръ-
гелъ отъ Цѣна Петлето, та едва пристанѣ за 85 гроша. А
иди та са главявай ратай у Хаджи Стамена или у Петлето,
— отъ 800 гр. не ти дава пара повече. И земи ти 800 гр.
па да та видѣж какво ще сторишъ съ тѣхъ — жито ли ще
зимашъ, дърва ли ще купувашъ, дрѣхи ли ще правишъ, или
ще има да пиешъ! Такива сте вие, дѣто ви е широко прѣдъ
очитѣ и дѣто ви е пълна кесията. Доде ли при васъ сиромашъ
човѣкъ нѣщо да му продадете, ще му земете и праха отъ
царвулитѣ; доде ли нѣщо да ви работи — обръщате колата:
„сичко е евтино“, казвате и искате да ви работи баднава.
Тежко ти ако си сиромашъ и голъ като насъ, нали Панчо?“

Панчо слушаше тоя протестъ на Стойно съ запнали уста
и всѣка дума му идеше като мехлемъ. Стойно свърши свои
протестъ като зарѣча петдесетъ драма ракия. Панчо. пито
веднѣжъ до сега не се напивалъ. Но тука прѣвъ пътъ въ
живота си се напи. Пиянъ той стана по-веселъ, забрави ядо-
ветѣ и даже стана по-рѣшителенъ. До сега той не знаеше
другъ цѣръ противъ душевнитѣ си болки освѣнъ търпѣнието
и пашканието. Но сега узнаа общепотрѣбителното отъ сиро-
машьта средство за лѣкувание на душевнитѣ страдания —
пиението. Слѣдъ първото напивание Панчо захвана по-често
и по-често да се напива. Пѣкъ и по-нататашния му животъ,
пѣленъ съ мъжки и безнадѣжностъ, не можеше да го накара
да налустане това обоюдоостро лѣкувание на болкитѣ. Панчо
остана не главенъ, безъ работа. Седемтѣ жълтици, които

бѣха съ голѣми мѣки спечелени отъ день на день и сфирясаха. Опитана се Панчо да подира работа въ София. Но като погледна на Софийската пияца, колко души работници чакатъ да на-мѣрятъ работа, оплаши се и скоро се върна безъ нищо. Положението на Панчовото семейство ставаше отъ день въ день по-злочесто. Панчо пиеше и буйствуваше въ кѣщи. Сиромашията отъ всѣкъждѣ. Челядта се уголѣмняваше. Панчовица се убиваше отъ работа, която вече ѝ не спореше. Всички мечти и предишни надѣжди и сфирясаха и за напредъ ги очакваше само страдания и злочастия. Наистина „една недѣля слѣдъ Гергѣовденъ, слѣдъ ланшния Гергѣовденъ, Панчо се глави ратай у Златанъ Крушума — единъ испадналъ търговецъ. Глави се за 730 гроша пари и два чивта царвули за цѣла година“. Но той продължава да пие и положението на ратайското семейство не се подобрява отъ това, а още по-се влошава. Такава е сѣдбата днесъ на всички ратаи и ратайски семейства. Колкото по-нататѣкъ отиваме, толкова по-лошо ще става тѣхното положение.

Кои сѣ причинитѣ на това? Сѣщото питанье си задава и авторътъ на тоя расказъ, безъ, разбира се, да го разрѣшава. Но причината за влошаванье положението на ратаитѣ е ясна. Тая причина, споредъ насъ, е уголѣмняването числото на ратаитѣ, на *земледѣлския пролетариатъ*. Отпаданieto на дребното земледѣлие, съсипването на дребнитѣ самостоятелни земледѣлчески домакинства отъ причинитѣ, които изброихме въ тия бѣлѣжки, уголѣмнява числото на земледѣлцитѣ работници, които живѣятъ съ наемна плата. Уголѣмняването пъкъ на надничаритѣ земледѣлци намалява наемната плата до единъ минимумъ, който не стига за удовлетворение на първитѣ необходими потрѣби на едно семейство. Сиромашията, невѣжеството, пиянството и т. н. сѣ естественъ плодъ отъ такова положение на работитѣ. И всички тия злини ще се уголѣмняватъ отъ година на година. За това по право ще бѣде да се питаеме, какво трѣбва да се прави, за да се спаси множеството отъ народа отъ тая злочастна сѣдба.

На свършване ще си позволимъ да направимъ нѣколко общи бѣлѣжки по-поводъ на тия два расказа. До колкото помнимъ, г. Д-ръ Кръстевъ каза по поводъ на расказа на г. Веселина, че послѣдния много обективно пишелъ. И това е

право. Въ разказитѣ на г. Веселина не можете да забѣлѣжите нийдѣ неговитѣ отношения, неговитѣ чувства къмъ описваннитѣ факти и лица. Поне двата расказа, за които ни е думата, такова впечатление оставатъ на читателя. За това, струва ни се, неговитѣ раскази излизатъ въ много отношения сухи. Г. Веселинъ въ двата му расказа, които разгледваме, се касае, както спомѣнахме, до двѣ извънредно важни явления въ поминѣка и живота на земледѣлческото население. Въ послѣдния расказъ има прекрасни мѣста; описанието на противоположнитѣ осѣщания на двамата нещастни съпруга въ расказа „Ратай“ е превъсходно. Но и въ двата расказа авторътъ остава на читателитѣ да си правятъ заключения, каквито искатъ и да разрѣшаватъ подигнатитѣ отъ него въпроси, както могатъ. Но какъ авторътъ се отнася къмъ такива важни явления въ живота, не може да се забѣлѣжи нийдѣ въ двата расказа. Въ първия расказъ г. Веселинъ на края само спомѣнува, че исчезванието на братската задружностъ среди нашето земледѣлческо население предизвикало въ главата му разни мисли. Втория расказъ свършва съ питанието „кои сж червето, които сж прогризли коренитѣ на Панчовичиния младъ организмъ, както и на цѣлото това ратайско семейство, осмѣдено на единъ не човѣшки животъ?“ Но отговоръ не дава. Ще ни се възрази, може би, че това е работа на читателя, по не и на белетриста. Работата на белетриста е да предаде вѣрно дѣйствителнитѣ факти, а заключенията е работа на публицистиката. Не може да се съединява белетристиката съ публицистиката въ едно и т. н. Споредъ насъ въ такива важни въпроси, въ разрѣшението на които може и е длъженъ да взема участие не само публициста, но и всѣки свѣстенъ човѣкъ, може смѣло да се съединятъ тия двѣ литературни области. Такова, впрочемъ, съединение на белетристиката съ публицистиката виждаме въ руската литература и главно въ тоя родъ литература, къмъ които могатъ да бждатъ отнесени и двата расказа на г. Веселина — въ „народническата“. Забѣлѣжителенъ примѣръ на такова съединение ни представяватъ произведенията на извѣстния руски писателъ Глѣбъ И. Успенски. Това бѣше отъ страна на Успенски една голѣма дързостъ, голѣмо литературно свѣтотатство, както казва руския знаменитъ критикъ Н. Михайловски. Но грамадната полза, която принася на читателя това съединение на двѣ и така

близки литературни области, напълно се оправдава. Глѣбъ И. Успенски е най-любимия писателъ въ Русия и неговитѣ произведения всѣкога сѣ пълни съ интересъ, съ бодростъ и увлекателностъ и никога нѣма да изгубятъ тия качества.

Така щото съединението на беллетристиката съ публицистиката е възможно и може да бѣде извънредно полезно дѣло и особено въ такива важни въпроси, каквито закача той въ разказитѣ си „За чича Стайка“ и „Ратай“. Както ни се струва, г. Веселинъ съ двата си тия разказа взе посоката на рускитѣ беллетристи народници и въ тѣхъ (разказитѣ) се забѣлѣзва влиянието на послѣднитѣ и главно на Глѣба И. Успенски. Това е прекрасно. Но той не се рѣшава да прескочи общеприетитѣ литературни форми и правила. Та за това свърши ли се задачата на беллетриста, г. Веселинъ се спира и не смѣе да прескочи въ публицистиката. Отъ това неговитѣ произведения губятъ много. Впрочемъ нека не бързаме да се произнасяме окончателно. Както се каза въ пачалото на бѣлѣжкитѣ ни, г. Веселинъ сега встъпва въ тая литературна посока и рано е да сѣдимъ за голѣмината на неговитѣ писателски способности. Остава да очакваме нови произведения отъ него и тогава ще можемъ да се повърнемъ пакъ къмъ нашия младъ писателъ който обѣщава много нѣщо. . . .

Д. Благоевъ

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Въ майската книжка на „День“ ний се обѣцахме да се повърнемъ къмъ въпроса за малтретиранията (побойтѣ и насилията) на войницитѣ въ германската войска, въпросъ повдигнатъ отъ германската социалъ-демократическа партия. При всичко че разискванията въ печата и въ Рейхстага отдавна сѣ сключени, ний сме на мнѣние че разгледванието на такъвъ въпросъ може да има винаги значение, защото причинитѣ които изваждатъ найвѣ такива болѣстни явления на дпешната войнска управия иматъ и хващатъ все по-дълбоки и по-дълбоки корени въ съвременнитѣ държави и държавици,

които сж подпаднали подъ влиянието на европейската военна система — милитаризмътъ.

Нередко въ печата се е повдигалъ въпроса за разни малтретирания на войниците, нередко и въ самия парламентъ този въпросъ е билъ на дневенъ редъ, но случаитъ за такива малтретирания сж бивали събирани отъ частни лица и като такива бивали сж оспорявани отъ защитниците на днешната войнска управия. Правителствата и военнитъ винаги сж по-прѣчвали за избиранieto на анкетни комиссии, които да провѣрятъ изваденитъ наявѣ факти, отъ страхъ, да не би публичното имъ разискване да накърняло военната дисциплина или пъкъ да хвърляло мрачина върху положението на германския войникъ. Прочутия германски социалъ-демократъ Бебелъ още миналата година бѣ поднесалъ въ Рейхстага оплаквания за малтретирания на войниците, обаче военния министръ тури въ съмнѣние истинността на сообщенитъ факти и ги отнесе къмъ твърдѣ редкитъ явления. Въ тая си защита на войнщината, министрътъ биде поддържанъ отъ консерваторитъ и отъ партията на католицитъ. Всички се надпреварваха тогава да оградятъ „славната германска войска“ отъ клеветитъ на „нѣкои злонамѣрени личности“. Необходимо, значи, бѣше провѣрвяването на тѣзи случаи отъ една анкетна комиссия или пъкъ изважданието наявѣ необорими официални документи

Тази година, една-двѣ недѣли преди разискванията въ Рейхстага по военния бюджетъ, централния органъ на германската социалистическа партия, „Vorwärts“ (Напредъ), обнародва единъ приказъ на Принца Георгий, главно-командующъ на саксонската армия, по поводъ малтретиранията на солдатитъ. Въ този конфиденциаленъ приказъ, издаденъ по изричната воля на саксонския кралъ, обръщаше се строгото внимание на командиритъ върху нѣколко извънредно жестоки случаи на обръщание къмъ солдатитъ отстрана на тѣхнитъ начальници. „Отъ цѣлъ редъ военно-полеви сѣдебни изсѣждания — говори се въ този приказъ, — които напоследѣтъ се повдигнаха поради тѣлесни истязания, излѣзоха наявѣ такива състояния въ нашата войска, които сж въ висока стѣпень възмутителни... Отъ представенитъ менъ дѣла, азъ забѣлѣзвамъ, че станалитъ насилия и тѣлесни истязания не сж слѣдствие на минутно раздразнение; такивато, безъ съмнѣние, сж сжщо на-

казуеми и не трѣбва въ никѣкъвъ случай да се търпятъ... Обаче голѣма частъ отъ безбройнитѣ истязания и насилия излиза като нѣщо много по-лошо: *като истъгнена жестокостъ, като измѣняне на една грубостъ и диващина*, каквито на-дали чловѣкъ би смѣталъ за възможни, като има предъ очи материалътъ отдѣто се набира нашия горенъ и доленъ инструкторски персоналъ... и които чловѣкъ би смѣтналъ за немислими, предъ видъ на контроля, упражняванъ при нашитѣ служебни отношения. Такива обръщания дѣйствуватъ разрушително върху духътъ и дисциплината въ войската и подкопаватъ всѣкакво другарство. Тѣзи често предъ свидѣтели извършвани насилия не се донасятъ на началството отъ страхъ на по-жестоки истязания и сѣщитѣ войници, които преди малко сж били измѣчвани, явяватъ се подиръ нѣкое време като обвиняеми предъ съдътъ. И подобни жестокости сж предизвиквани не поради нѣкои дисциплинарни нередовности. Отъ дѣлата ясно се види, че съ недѣли и даже съ мѣсеци новобранци и стари войници сж бивали, съ извѣстна правилностъ, бити по 50 сопи на недѣлата, а често и всѣки день и бивали сж принуждавани да извършватъ разни военни упражнения. При това, рѣченитѣ унтеръ-офицери и ефрейтори, до толкова сж се забравили щото сж извършвали въпроснитѣ истязания заедно съ подчиненитѣ или пъкъ, по свое усмотрѣние, сж заповѣждали на подчиненитѣ си да извършватъ извѣстни тѣлесни наказания“.

До каква грубостъ на нравитѣ и до каква безжалостностъ сж до стигнали отношенията въ войската, показватъ слѣдующитѣ случаи:

Унтеръ-офицеринътъ Цваръ, който вече по това се е провирилъ, че е каралъ подчиненитѣ си въ време на закуска да извършватъ разни упражнения и вечеръ, кога си лѣгналъ, заповѣдвалъ имъ да правятъ до 500 пжти упражнения съ пушка, турилъ единъ день една паница пълна съ врѣло кафе върху единъ столъ и накаралъ резервиста Хунгеръ да дига и слага на въздухъ тѣй дълго време стола, че паницата напоследъкъ пада и врѣлото кафе се разлива върху лицето и голото тѣло на войника.

Унтеръ-офицеринътъ Хофманъ е билъ войника Добертъ съ токутъ на ботушитѣ си и каралъ го е да прави дълговременни упражнения. Еднѣжъ, когато тѣзи упражнения достигнали до 1889 войника падналъ въ несвѣстъ и принудили сж да повикатъ болничнитѣ служители да го прибератъ.

Унтеръ-офицеринътъ Вайзе заповѣдалъ еднажъ на войника Лоренцъ да лѣгне врѣхъ едно сѣдло за да бѣде битъ. Войникътъ поискалъ да излѣзе първо по нужда, но унтеръ-офицеринътъ му отговорилъ, че „първо той да си получи ударитѣ“ и заповѣдалъ да го биятъ съ коланъ по дирницата. Тѣй като войникътъ отъ болѣжки не можалъ вече да лѣжи върху сѣдлото, унт.-офиц. накаралъ другитѣ да го държатъ, като му запушватъ устата, ритва го съ кракъ защото не лѣжалъ добръ и продължилъ биението. Вслѣдствие на този побой, войникътъ заболѣлъ отъ въспаление въ мѣхура и билъ испратенъ въ болницата.

Унтеръ-офицеринътъ Цеме презъ Януарий 1890 г. е накарвалъ подчиненитѣ си войници да ставатъ нощѣ, по риза, съ каска на глава и сабя въ ржцѣ и да се упражняватъ бѣгомъ. Освѣтъ това, накарвалъ е новобранцитѣ да запушватъ цигари и така бѣгомъ да се упражняватъ, като ги заплашвалъ да не оставятъ цигаритѣ да огасватъ; отпослѣ заморени и запѣхтени, той ги каралъ да си испушватъ цигаритѣ. Единъ вечеръ, кога се хранилъ, заповѣдалъ на всичкитѣ войници да направятъ 1800 свивания на колѣнѣ, същевременно като дигатъ и слагатъ съ ржцѣ по едно сѣдло.

Ефрейтора Либингъ, една сутринъ до като лѣжи въ лѣглото си, заповѣдалъ на войника Бишофъ да дига и слага едно сѣдло и понеже това упражнение не ставало достатъчно бързо, ударилъ му нѣколко силни плѣсници; слѣдъ като упражнението траяло цѣлъ часъ и войника билъ съвсѣмъ отпадналъ, заповѣдалъ да турятъ друго сѣдло върху първото и да се упражнява така съ двѣтъ. Понеже войникътъ отъ изморяване не можалъ вече физически да изпълнява заповѣдта му и цѣлъ ручей потъ течялъ отъ него, ефрейторътъ го залѣлъ съ една кофа студена вода, удрялъ го съ коланъ въ главата до като започнало крѣвъ да тече отъ него; не стига това, но взелъ единъ камшикъ и до толкова силно блѣскалъ войника, щоло камшикътъ се счупилъ и краката на войника се подули и попѣстрили отъ мѣхури. Подиръ такова безжалостно обръщание войникътъ изгубилъ свѣсть и трескавъ билъ отведенъ въ болницата.

Унтеръ-офицеринътъ Лоелъ тѣй силно е удрялъ при обучението пушката на войника Нойбертъ о рамото му, щото лѣвата ключица се пречупила и костъта на лѣвото рамо се подула и причинявала му ужасни болки. Нѣколко дена Лоелъ не позволилъ на войника да се каже боленъ и за да избѣгне предстоящото наказание, опиталъ се да се самоубие. Макаръ че билъ тѣжко раненъ, той ударилъ нѣ-

колко пѣти съ юмрукъ въ лицето болничния помощникъ, който от-крилъ на началството истязанието на войника.

Сержантътъ Пфлугъ е единъ отъ тѣзи унтеръ-офицери, които по единъ най недостоеенъ и безчеловѣченъ начинъ сж истязавали подчиненитѣ си. Новобранцитѣ презъ всичкото време на обучаванieto си, почти всѣки день, въ време на служба и вънъ отъ служба сж били най злѣ истязавани, било отъ самия него, било по негова заповѣдъ, отъ другитѣ подчинени. Удари отъ плѣсници, отъ сабия, съ дървета, съ столове, съ колани, съ нарочно за тая цѣль приготвени камшици — сипяли сж се по всички части на тѣлото, по глава, гърбъ, дирница, колѣне; по нѣкой пѣтъ улавялъ е войника за гърдитѣ и блѣскалъ му е главата о стѣната. Въ други случаи, принуждавалъ е войницитѣ да се катерятъ на гимнастикитѣ и да правятъ тамъ свивание на колѣнитѣ, и ако недостаточно бързо се въсклчвали удрялъ ги е съ каквото му паднало въ рѣка. При една тревога, намазанитѣ съ гѣсто масло ботуши били истривани о лицата на войницитѣ. Други пѣтъ, тѣ били принуждавани да смучатъ по 4-5 минути кирливитѣ си чорапи отъ краищата на прѣстиятѣ. Най безчеловѣчното обаче той направилъ, кога накаралъ ония новобранци, колѣнетѣ на които не особенно правилно сж прегъвали, да лѣгнатъ върху два стола така, щото колѣнитѣ имъ да останатъ напраздно и тогава сѣдалъ е върху колѣнетѣ имъ въ продължение на 10 минути и ги е истязавалъ. Кога войницитѣ отъ болки високо крѣпѣли, Пфлугъ имъ запушвалъ устата съ една рѣка, а съ друга ги е удрялъ силно по лицето.

Унтеръ-офицеринтъ Гайлсдорфъ, сжщо като горѣ-казания Пфлугъ, редовно е малтретиралъ подчиненитѣ си. Неговото обрѣщане съ тѣхъ е било до толкова правилно уредено, щото 4 удара, той наричалъ единъ фунтъ надѣнци и по такъвъ начинъ „подарявалъ“ ги е съ половинъ, цѣлъ, даже и съ по 5 фунта надѣнци, които новобранцитѣ били длъжни да записватъ въ отдѣлна книга, че сж ги получили съ благодарностъ. Новобранцитѣ, които не смогвали така скоро, както тѣхния началникъ искалъ, да донесатъ вода, кибритъ, принуждавани сж били да правятъ свивание наколѣнитѣ до изнемоощавание, нѣкой пѣтъ до 900 пѣти, така щото подѣтъ е ствалъ мокъръ отъ истеклия потъ и новобранцитѣ едвамъ сжможели да се домъкнатъ до лѣглото си. — Твърдѣ често, кога отъ продължителното свивание на колѣнеѣ тѣ се изморявали, Гайлсдорфъ ги е удрялъ по рѣцѣтъ, краката и гърбътъ. При това той не се срамувалъ да приема рѣзени отъ хлѣбътъ на войницитѣ, коладни

подарки, една ламба, заемалъ е пари отъ тѣхъ и еднѣжъ отъ денитѣ му отъ единъ войникъ 30 лева за пазение, той задържалъ 15 л. за свое употрѣбление.

Унтеръ-офицеринтъ Кужанъ ималъ между войницитѣ си единъ много ограниченъ, тѣлесно неповратливъ чловѣкъ, на име Швабе. Кужанъ е билъ всѣкидневно този войникъ не само самичакъ съ ботушитѣ си, съ коланъ и други предмети по главата, но каралъ е и другитѣ да го наказватъ. Еднѣжъ когато Швабе, вѣроятно отъ страхъ, истървалъ голѣмата си нужда въ гацитѣ си, Кужанъ принудилъ бѣдния войникъ да ѣде собственитѣ си испражнения и за да му се „сладчяло“ по-добрѣ, накаралъ другъ войникъ да ги посипе съ соль. Кога напоследѣкъ началството се извѣстило за дѣйствиата на Кужана, той заплашвалъ подчиненитѣ си, че тѣ щѣли да подпишатъ смъртната си присѣда, ако искажатъ нѣщо за станалитѣ истязания.

Обнародванието на този приказъ произведе впечатление кото силенъ грѣмъ срѣдъ ясенъ, слънченъ день. Военното производство се е извършвало въ много държави на германската империя тайно, при закрити врата. Нищо отъ изслѣдванията по военнитѣ дѣла не е излизало наявѣ предъ публичното мнѣние. Въ тая скритостъ на военното сѣдопроизводство, защитницитѣ на милитаризма намираха куражътъ да отричатъ съществуването на подобни ужаси въ войската и да обвиняватъ напредналитѣ елементи на нѣмското общество, които сегизъ-тогизъ раскриваха подобни факти, въ стремление да подкопаватъ военната дисциплина, да намалятъ престижътъ на германската войска, и да ги обвиняватъ въ стремление да разрушатъ „основитѣ върху които се градяла германската слава“. Съ обнародванието на горния официаленъ документъ настана гробно мълчание въ тѣхната срѣда, а по-нахалнитѣ отъ тѣхъ заподозриха автентичността (истинността) на документа, при всичко че „Vorwärts“ заяви, че преди редакцията му да се рѣши да публикува приказа направила е широки изслѣдвания, които турятъ истинността на документа по-горѣ отъ всѣкакво съмнѣние. Обаче ония органи, които уважаваха себе си и читающата публика и у които чувството на справедливостъ не бѣ пресѣхнало, повдигнаха цѣль вѣкъ отъ негодование противъ горѣописанитѣ ужаси и не намираха думи да изразятъ протеститѣ на възмутеното чловѣческо и общественно чувство.

Всички свѣстни органи препечатаха цѣлия приказъ и

по нѣколко пѣти се повръщаха къмъ описванитѣ въ него истязания. На нѣкои вѣстници тѣзи ужаси се виждаха до толкова немислими и невъзможни, щото желаяха, както казваха, обнародвания документъ да излѣзе невѣренъ. Присждитѣ на всички бѣха едногласни: *край, единъ край трѣбва да се тури на тѣзи истязания!* „Berliner Zeitung“, единъ отъ либералнитѣ вѣстници, сключва уводната си статия по този документъ съ слѣдующитѣ изражения: „Картината, която този документъ рисува за опасноститѣ, на които се излагатъ синоветѣ на нашето отечество съ влизанieto си на служба въ войската, ще истрѣгне общъ викъ на възмущение изъ всичкитѣ слоеве на нѣмския народъ. Предъ освѣтлението, което този приказъ хвърля върху положението на войницитѣ, казармата се явява не като задружна, братска колония, а като джелатска камара. Ний не вѣрваме, че ще се намѣри такъвъ нѣмски Рейхстагъ, който да смѣе, предъ видъ на тѣзи ужасни раскрытия, да си даде съгласието за едно военно сждопроизводство, което да прикрива такива жестокости, а ще иска пълната му публичность, явность.“

Не само столичнитѣ и ржководящитѣ провинциални вѣстници препечатаха приказътъ и заговориха за ужаситѣ. Навсѣгдѣ изъ провинцията, изъ глухитѣ и затѣнени мѣста, заговориха за онова, което всички почти отъ малко-малко знаяха, но за което не бѣха още чували явно да се говори и разисква. Въ самата Саксония, общественото мнѣние бѣше най силно възбудено. „До най затѣнениитѣ селца, говори единъ либераленъ вѣстникъ, се простиратъ вълнитѣ на възмутеното общественно чувство и разискванията върху излѣзлитѣ наявѣ ужаси се водятъ съ такъвъ ядъ, който инакъ съвсѣмъ не съотвѣтствува на саксонския характеръ“.

Кога единъ въпросъ обвземе общественото внимание на една страна, кога отъ благоприятното разрѣшаване на този въпросъ зависи оталожванието на обществото, тогава и най реакционнитѣ елементи на тая страна се прегъватъ и не посмѣйватъ да вървятъ срѣщо течението. И най горѣщитѣ защитници на милитаризма се явиха доброжелателни и настояваха за едно промѣнение на досегашната войнска упразия. Опиращецъ се на доказанната истинность на обнародвания приказъ, тѣ заговориха, че ржководящитѣ военни сфери винаги сж се грижали за отмахването на лошето положение на

войникътъ и показваха на хуманното чувство, което е диктувало съображенията и предписанията, исказани въ приказътъ на саксонския главно-командующъ. Тѣзи предписания дѣйстви-телно правятъ честъ на автора имъ заслужаватъ вниманието на нашия читателъ. Ний правимъ слѣдующитѣ извлѣчения:

Такова недостойно и служащо за присмѣхъ, както на всѣки законъ и предписание, така и на всѣка челоуѣщина, обръщение, каквото се види ясно отъ описанитѣ жестокости, такъвъ терроризмъ, който хвърля позоръ върху униформата и съсловното съзнание, не могатъ по никой начинъ да принесатъ плодетѣ които се очакватъ отъ възпитанието на войникътъ; такива ужасни относи не сж въ състояние да пробудятъ духъ на довѣрчиво и преданно изпълнение на длъжността, какъвто е необходимъ въ сериозни, мъчни времена. Началницитѣ, които сж оставени на себе си и които така злоупотрѣбаватъ съ дадената тѣмъ власть, ще бждатъ винаги склонни къмъ превишавание на тази си власть. Има ли надѣжда, че подчиненитѣ съ които така жестоко е било постѣпвано ще послѣдватъ съ любовь и довѣрие своитѣ началници? Нима тѣ ще зачитатъ такива началствущи?

Горнитѣ случаи доказватъ, че при избора на инструкторския персоналъ, а особенно при негова надзоръ не е имало необходимата сериозностъ и ревностъ къмъ работата... Истинска дисциплина и истинско войнишко възпитание не сж едно и сѣщо нѣщо, като изпълнението на заповѣдитѣ и службата, мотивитѣ на които излизатъ отъ страхъ на наказание или побои. Истинската дисциплина и истинското войнишко възпитание, при всичката си строгостъ и енергия, трѣбва да се основаватъ на възпитанието, на поучаванието, на индивидуализиранieto и развитието понятието за честта. *Постояннитѣ изтязания и влзлитѣ въ обикновение жестокости* възбуждатъ у войника отврѣщение къмъ съблюдаванието на горнитѣ основи на военния животъ. Това съблюдавание трѣбва да му бжде олеснено чрезъ пробуденото разбиране сѣществото на службата, чрезъ драгостта и любовта къмъ военния животъ и неговитѣ дисциплини-рующи изисквания и, преди всичко, чрезъ уважение къмъ личноститѣ на началницитѣ; то трѣбва да се развива чрезъ примѣра, който на пръвъ планъ офицеритѣ трѣбва да даватъ. А че и въ това послѣдно отношение сѣществуватъ тѣжки незаконности, доказватъ *наказанията*, които е трѣбвало да се наложатъ на *офицеритѣ*. Когато между офицеритѣ, *даже и между рѣтнитѣ командири* се намиратъ хора у които основата, върху която само може да се гради

истинската дисциплина и войнишко възпитание, така печално се извъртва, тогава съвсѣмъ не трѣбва да ни очудватъ постѣпкитѣ извършвани отъ стоящитѣ на долна стѣпенъ развитие и възпитание унтеръ-офицери.

Едно измѣнение на това положение трѣбва въ всѣки случай да стане. Лоши унтеръ-офицери трѣбва безъ повече да бѣдатъ отстрапени и никаква пощада не трѣбва да има за такива, които единъжъ сѣ си позволили да истязаватъ войницитѣ. Наказанията наложени за нѣкои истязания, трѣбва да се обявяватъ за всеобщо знание...

На край, обръщамъ вниманието на командиритѣ още върху едно обстоятелство. *Често се забѣлзва че висшето начальство взема страната на обвиняемия срѣщу истязавания войникъ...* Обвиняемия началникъ не трѣбва да стои по-близо до висшето начальство отколкото войника, който се оплаква отъ едно претърпяло истязание... Най строгата справедливостъ си остава главната основа за едно правдиво и трайно поддържане на дисциплината...

Ако нѣкой началници, безразлично отъ каквѣто чинъ и да бѣдатъ, напротивъ всѣкакво очаквание, не се застъпятъ съ всичката си властъ за достигнатието на казаната цѣль, а може би даже се опитатъ, подъ каквѣто и да е предлогъ, да прикриятъ нѣкои извършени истязания, азъ най сериозно напомнямъ, че такива началници ще бѣдатъ безжалостно привлѣчени подъ най строга отговорностъ.

Примѣра на „Vorwärts“, който съ обнародванието на приказа заслужи благодарността къмъ социалъ-демократическата партия на всички нѣмски сѣмейства, които се страхуваха отъ участието на синоветѣ си войници, подѣйствува заразително върху другитѣ партии и тѣхнитѣ печатни органи. Раскрития за истязания на войници се посипаха отъ всѣкъдѣ. Консервативния „Държавенъ вѣстникъ“ публикува писмото на единъ консерваторъ, който е билъ очевидецъ на „много случаи отъ жестокости и истязания на войници, които въ нищо не отстъпватъ на ония обнародвани въ приказа на принца Георгий. Тѣ сѣ до толкова ужасающи, че намъ е отвратително — говори сѣщия вѣстникъ — да ги обнародваме. Само за единъ случай ще споменемъ. Братътъ на нашия дописникъ, единъ студентъ, постѣпилъ въ войската като волно-опредѣляющъ, му казвалъ: Всички безспокойства, извѣнмѣрни усилия и опасности на които се подлага войникътъ, могатъ какъ

и какъ да се претърпятъ, но най мжчителното е, че тукъ се отнасятъ съ челоуѣка като съ псе. При прощаванieto си той му казалъ: *Яви на родителитѣ ми, че азъ не съмъ вече челоуѣкъ тука, а псе.* Въодушевлението съ което той постѣпалъ въ „служба на отечеството“, скоро истинало отъ тирапскитѣ относи на единъ офицеринъ, който постоянно псувалъ войницитѣ „свини“ „псета“ и ужасно ги малтретиралъ. Войницитѣ не смѣятъ да се оплачатъ на по-горнето началство, *защото се боятъ отъ по-лоши истязания и често при това биватъ още и наказвани.*“ На друго мѣсто сѣщия вѣстникъ казва: раскрытията за истинското положение на войника ще произведатъ голѣмо и мжчително виечатление... Ний се надѣваме, че тѣ ще иматъ за слѣдствие, щото подобни *ужаси* да се не срѣщатъ въ образованата нѣмска войска. Подиръ това послѣдва обнародванието съ официално разрѣшение на другъ единъ приказъ отстрана на баварския воененъ министръ. Въ него се привеждаха до десетина особено жестоки случаи на истязания войницитѣ и на дълго и широко се даваха наставления, като какъ да се избѣгватъ подобни разрушающа военната дисциплина относи на началницитѣ. Официозния органъ на германското правилство, „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“, който всѣкакъ се мжчеше да оталожи възбуденитѣ умове, като намаляваше значението на направенитѣ раскрытия, заявяваше, че публикуванитѣ прикази не представляватъ нищо извънредно, и че още преди двѣ години Германския императоръ е издалъ приказъ по цѣлата армия съ почти еднакво съдържание. „Въ моята войска, казва се между другото въ този приказъ, всѣки войникъ трѣбва да е сигуренъ че ще срѣщне законно, справедливо и достойно отнасяние, защото тая сигурность е която може да му вдѣхне радость къмъ службата, преданность къмъ обучението, любовь и довѣрие къмъ началницитѣ. Ако се повтарятъ случаи отъ по-нататъшни систематически истязания на войницитѣ, пряма длъжность на командующигѣ генерали да ми явяватъ това съ обозначение, кои началници не сж обърнали потребния надзоръ за сигурността на войницитѣ и какъ е било постѣпано спрямо такива началници.“

Дълго би било да изреждаме и десетата часть на това що излѣзе въ печата. Все по-новитѣ и по-новитѣ раскрытия подѣйствуваха угнетително върху умоветѣ. Общество, печатъ,

парламентъ и правителство взеха живо участие въ повдигнатия въпросъ и поддиряха срѣдства за отмахванието на причинитѣ, които пораждатъ такива недостойни, груби и жестоки явления на военния животъ. Испърво защитницитѣ на милитаризма се съмнѣваха въ възможността да се внесе въпроса въ парламента, като казваха, че не ще да има удобенъ случай, по който да се повдигне въпросъ. Но единъжъ общество и печатъ заинтересувани, вратитѣ на парламента, — храмътъ, гдѣто народната воля намира изражението си, — не могатъ да останатъ закрити. Още въ бюджетната комисиия се появиха двѣ предложения за измѣнението на военното съдопроизводство и денътъ за разискванията въ парламента бѣше определенъ. Въ него день галеритѣ, гдѣто обикновенно стои публиката, бѣха пълно-препълнени и съ стотини любопитни се връщаха по пѣмание мѣсто. Особенно голѣмо бѣше числото на любопитнитѣ офицери и по всички галери чловѣкъ можеше да забѣлѣжи блѣстящи униформи. На массата на съюзний съвѣтъ се намиралъ цѣлъ генераленъ щабъ отъ висши офицери, между които завземалъ мѣсто и Рейхсъ-канцлера Графъ Каприви, който бѣ си явилъ — както самъ каза въ рѣчьта си — да замѣсти болния воененъ министръ.

Консерватори, католици, прогрессисти, социалъ-демократи — почти всички партии взеха участие въ разискванието на въпроса за истязаванията на войницитѣ. Всички почти осждаха лошото управление въ войската, привеждаха нови случаи на истязаване и изискваха публичността на военното производство и обязательното научване на войницитѣ начина, по който могатъ да се оплакватъ. „Явното разгледване на военнитѣ дѣла — говореше се въ парламента — не може да повреди на дисциплината и народътъ ще има по-голѣмо довѣрие въ военнитѣ сѣдилища. Баварското военно съдопроизводство, което е публично, получило е подобрението на баварския военни министръ и на министръ-президента. Ако явността разваляше дисциплината, толкова генерали не биха си дали съгласието въ камарата на държавнитѣ съвѣтници“. . . — Особенно забѣлѣжителна бѣше рѣчьта на Бебеля, прочутия германски социалъ-демократъ. Той обърна вниманието на Рейхстага върху обстоятелството, че обнародванитѣ истязания не сѣ единични случаи; такива се срѣщатъ въ всичкитѣ части на Германската армия...

„Тѣ ставатъ и тукъ въ Берлинъ, каза Бебелъ, предъ очитѣ на

най горнитѣ военни власти, предѣ върховния началникѣ на армията... Рейхсъ-канцлера ни увѣрява, че броятъ на истязанията се намаляватъ отъ година на година — ако това е истина, тогава страшно нѣщо трѣбва да е било преди. Тѣзи истязания се извършватъ не само отъ долнитѣ чинове, но и отъ офицеритѣ, които по происхождение, възпитание и образование стоятъ несъмнено по-горѣ отъ унтеръ-офицеритѣ. Вината, значи не е въ личноститѣ, а въ самата система, която трѣбва да се премахне. Азъ вѣрвамъ, че висшето началство се старае, до колкото може, да премахне тѣзи истязания но съществуващитѣ случаи доказватъ, че тѣхнитѣ старания оставатъ напразни... Рейхсъ-канцлера мисли, че строгитѣ наказания можаха да сплашатъ истязателитѣ... Който знае военнитѣ отношения, добръ разбира, че едвали и стотната частъ отъ истязанията достига до ушитѣ на висшето началство. Обнародванието на подобни истязания отъ пресата не може да наруши дисциплината; пресата десетъ пжти си помислюва преди да обнародва единъ такъвъ случай, защото ако не може точно доказа вѣрността на съобщенитѣ факти и да приведе за това свидѣтели, редактора ще бѣде тѣжко наказанъ за докачение на извѣстна войскова частъ... Военнитѣ власти трѣбва да бждатъ благодарни на пресата за такива обнародвания, защото само по този начинъ началството узнава за съществуването имъ... Въ единъ отъ императорскитѣ прикази се говори не само за тѣлеснитѣ малтретирания, но и за грубитѣ псувни. Ако пий вземехме да се оплакваме, че офицеритѣ страшно грубо псували, ний ще трѣбва да хвърлимъ обвинението си върху голѣма частъ отъ офицерското тѣло. Това още единъ пжтъ доказва, че вината не е въ личноститѣ, а въ системата... Особенно псуването! Удивително е въобще, че съжитѣ хора, които въ обикновенния животъ, въ обществото и въ салонитѣ служатъ като примѣри на свѣтски, образовани личности, и поради това се предпочитатъ отъ дамитѣ, ставатъ съвѣтъ другѣ въ казармата или на военната площадка; тѣ употребяватъ тамъ думи, каквито не смѣятъ да произнесатъ предъ обществото на дами. Съжитѣ хора, които се кичатъ съ извънредната си чувствителностъ къмъ „честта“ и, за най нищожното докачение вадятъ сабия или извикватъ на дуелъ, отнасятъ се въ казарменния дворъ като варвари и не като културни хора. Азъ ви напомнямъ обръщението, което миналото лѣто претърпя единъ тюрингенскій батальонъ. Виновния офицеръ не се чува да е даденъ подъ съдъ, а вий знаете, че публиката насмалко щѣше да раскъса капитанина. Вий си спомняте и за яростния ударъ, който аристократа Генералъ Фонъ Алвенсле-

бентъ нанесе съ юмрука си въ лицето на единъ обикновенъ рядовой. Рейхсъ-канцлера се помъчи да ни докаже, че правото за оплакване било достатъчно широко и че оплакването на невинния можало да отиде чакъ до императора... Това звучи много приятно на ухото, но пълното екземпляра правилници за оплаквания се намиратъ въ ръцѣтъ на ротния командиръ или фелдфебеля, отгдѣто войникътъ трѣбва да ги вземе за да напише оплакването си точно по предписаната форма. Известно ви е, че грѣшките или опущенията по формата водятъ подирѣ си строги наказания... Напласенъ влиза повобранецътъ въ войската за да бѣде тамъ още повече напласенъ. Ако нѣкой войникъ има смѣлостта да се оплаче, често бива той напушанъ отъ свидѣлитѣ и тогава тѣжителя се явява като обвиняемъ въ „набѣдяване началството си“. Свидѣлитѣ сж войници и не смѣятъ да свидѣлствуватъ противъ началството...“

Предъ такива и подобни обвинения, хвърлени срѣщу самата система на милитаризма, неговитѣ представители, цѣлия генераленъ щабъ отъ висши офицери, които сѣдѣха около масата на съюзния съвѣтъ, не намираха какво да отговарятъ. Сжщността на тѣхнитѣ възражения сж свеждатъ къмъ думитѣ: ще се стараемъ, ще направимъ, каквото можемъ. „Не като триумфаторъ, както до сега бѣ навикналъ — въсклицаваше „Vorwärts“ — гледа милитаризма днесъ отъ олимпийската височина на съюзний съвѣтъ върху парламентското поле, не като създателя и носителя на нѣмската слава, който изисква поклонение и обожание, гледа той съ презрение на „бѣблението на невѣжкия народъ“. Не! милитаризмътъ стой днесъ на скамейката на подсѣдимитѣ. Не доброволно се яви той, а домъкнатъ съ силата на общественното мнѣние. Щастливъ единъ случай, или спасителното дѣло на една отъ жертвитѣ — смѣкна покрива на мрачния желѣзенъ палатъ на милитаризма и показа предъ цѣлъ народъ нѣговитѣ, на нѣколцина само познати, а отъ други настоятелно отричани, ужаси. Тайнитѣ на казармата бидоха открити, приказката за прославения, братски задруженъ животъ на войницитѣ, оставена за дѣцата... Сѣди сега войницината на скамейката на подсѣдимитѣ и осѣща се подсѣдима. Буйно и съсипително плюцятъ върху му обвиненията... Нѣма вече какво да се отрича — подсѣдимия е уловенъ при самото престѣпление; осязателни доказателства за виновността му лѣжатъ предъ него. Нѣма вече какво да се отрича, той проси за милость, за смекчение... Той ще се продържи още нѣкое

друго време, но днитѣ му сж преброени“...

На третия день на дебатитѣ, Рейхстага прие слѣдующата резолюция:

Народното Събрание рѣшава да поиска отъ съюзнитѣ правителства:

1. Военното углавно сждопроизводство да се подхвърли въ най скоро време на една реформа, въ смисълъ на една по-голѣма явность въ разгледванието на дѣлата.

2. Правилникътъ за оплакванието на военнитѣ лица да се подхвърли на едно разгледване, въ смисълъ на олеснение начина за оплакване.

3. Въ предстоящата реформа на военното сждоустройство и военното углавно сждопроизводство да се положатъ основитѣ на постоянността и независимостта на сѣдилищата, както и публичността и устното разискване на главната процедура.

Това можѣ да даде Рейхстагътъ. Явно е, че такива мѣрки не сж въ състояние да искоренятъ истязанията въ войската, защото тѣ не закачатъ сжщността на днешната военна система. Отъ войника днесъ се изисква слѣпо подчинение на заповѣдитѣ на началника, воиникътъ е обязанъ да изпълнява безъ разсждение, безъ да мигне съ окото си, всѣка заповѣдь на началника си, колкото тази заповѣдь и да бжде престѣпна, жестока, позорна или безсмысленна. Коренътъ на всички истязания, на всички злоупотрѣбления съ властта се крие въ *абсолютното подчинение* волята на мнозина на волята на одного. „Въ днешнитѣ армии царува най неограничения, най безжалостния *абсолютизмъ*. Всѣки унтеръ-офицеръ е за подчиненитѣ си *самодържецъ*, който налага своето *така го искамъ, така го заповѣдвамъ*“ и поставя *своята воля, като върховенъ законъ*, като изисква слѣпо подчинение. Ако деспотътъ е добродушенъ и въ случай, че не е въ лошо расположение, той ще се отнася добръ съ подчиненитѣ си; ако ли пъкъ той е опѣкъ, зълъ, той ще ги истязавя. Въ природата на абсолютизма, на безпрекословното подчинение, лѣжи кореня на всѣко злоупотрѣбление съ властта.“ Тука вече не помогатъ никакви свѣти, никакво четение добродравни лекции, както иска г. А. Д. Хлѣбаровъ въ III и IV кн. на сп. „Дума.“ На деспота, на монарха, на оня, комуто е дадено неограничена власть, не дѣйствуватъ никакви молитви, никакви свѣти. Въ една страна, която се нарича

демократическа и въ която волята народна, божемъ, е върховний законъ, въ такава страна не трѣбва да се допуска подобенъ абсолютизмъ. Този абсолютизмъ въ войската стои въ рѣзко противорѣчие съ демократичнитѣ учреждения на модернитѣ държави и той е който поражда и ще поражда жестокоститѣ въ войската. За да се отмахне той, недостатъчни сж дребнитѣ реформи по военното сѣдоустройство и сѣдопроизводство. Той ще исчезне, кога се *отмахнатъ постояннитѣ войски* и на тѣхно мѣсто се постави *всеобщо народно въоружение*. Ако изрѣчението на Молтке: армията е една прекрасна образователна школа, е вѣрно, ако условията, въ които сж поставени днесъ повечето европейски държави, изискватъ и готовността на народитѣ да закрилятъ собствепното си сѣществуване, тогава необходимо е, щото военното обучение да се начева още отъ училището, а не отъ двадесетата година. „Да сипомнимъ само при какви условия се случватъ жестокоститѣ въ войската. Исклучително при обучаванието на новобранцитѣ, повечето отъ които се оказватъ „непохватни“, и „неповратливи.“ Но защо сж тѣ непохватни и неповратливи? Защото тѣмъ се пада на двадесета или двадесетъ и първа година, сирѣчь, въ такава възраст, когато кости и хрущели сж заякнали, да учатъ работи, които тѣ десетъ или шестъ години по-рано играещецъ би научили. Въ системата на всѣобщото народно въоружение, каквато се предвижда въ программата на социалъ-демокрацията, обучаванието съ оржие прави частъ отъ въспитанието на младежъта и всички упражнения и похвати, които даватъ днесъ поводъ за жестокости, ще бждатъ отдавна извѣстни и леки за извършване на новобранцитѣ, щомъ ги свикатъ подъ знамената — и даже много по-лесни за извършване, отколкото тѣ сж, при днешната система, за старитѣ изслужили вече войници. Така исчезва причината или повода за истязанията на войниците. А съ исчезванието на причината исчезва, безъ съмнение, и слѣдствието.

Така погледна нѣмската социалъ-демокрация на въпроса, така трѣбва да погледнатъ и всички, които *наистина искатъ да турятъ край* на безобразията извършвани въ войската, до когато тя сѣществува. Премахванието на самата войска, избѣгванието на самитѣ ужаси на войната, която застрашава цѣла Европа, ще стане когато се премахне днеш-

ния капиталистически строй. Миллионитѣ щикове, вулканитѣ отъ желѣзо и огънь, които всѣки день сж готови да бликнатъ върху работното челоуѣчество, сж нужни за капиталистическата класа, а не за мирния работникъ. Адскитѣ разрушителни орждия на днешното въоружение сж нужни за капиталиститѣ, за да отварятъ и запазватъ нови пазари на ненаситната имъ жажда за печалба, за да ги закрилятъ отъ напливѣтъ на социалъ-демократията, за да запазватъ тѣхнитѣ експлоататорски привилегии, тѣхното грабителство. Затова буржуазнитѣ партии не можаха да простятъ на нѣмската социалъ-демократия *триумфътъ*, който тя си спечели съ обнародванието ужаситѣ, които ставатъ въ срѣдата на любимото и обожаваното чедо на капиталистическия економически строй — постоянната войска. Единъ отъ главнитѣ буржуазни прогресивни вѣстници така оплаква успѣхѣтъ на нѣмската социалъ-демократия:

Рейхсъ-канцлерътъ графъ Каприви забѣлѣза въ рѣчта си, че ревностното разискване на националъ-либералитѣ и прогресиститѣ по въпроса за истязанията служало за въ полза на социалъ-демократитѣ. Безспорно е, че съ обнародванието тайния приказъ на принца Георгий социалъ-демократията е спечелила блѣстищъ триумфъ. Приказътъ е билъ испратенъ (вѣроятно отъ неизвѣстно мѣсто) на социалъ-демократията, като на оная партия, която най енергично и най безстрашно се бори противъ такива злини, като истязанията на войницитѣ. Тя имъ съмълостъта да обнародва този приказъ и сръцо първитѣ съмнѣния побѣдоносно утверди истинността му. Нейния ораторъ Бебслъ съ неоспоримо искусство защитава въ Рейхстага сжщото дѣло. А това дѣло е страшно популярно. Миллиони семейства се развълнуваха отъ това раскрытие и отъ всичкитѣ словеса на народа се искаваше дълбока благодарноснъ къмъ ония, които по такъвъ енергиченъ начинъ прогласиха тѣжкитѣ престѣпления и съумѣха да запустятъ устата на отрицателитѣ. Ний съжеляваме, че този великъ успѣхъ се падна на социалъ-демократията; ний не ѝ го прощаваме. Повдиганieto противъ неоспоримитѣ злини — въ това се състои успѣхѣтъ на социалъ-демократията.

Оше единъ пътъ ний искаваме съжалението си, че на социалъ-демократията именно се падна великата благодарноснъ на цялото население. Буржуазнитѣ партии не трѣбваше да оставятъ до тамъ занемарването на длъжността си.“

Но тѣ оставиха — забѣлѣзва „Vorwärts“ на тая печална буржуазна исповѣдь — да отиде до тамъ немарливостѣта, и не можаха да не оставятъ, защото тѣмъ липсва орждието, което разрушава общественитѣ злини. Нашата буржуазия отдавна се е отказала отъ ролята на политическата инициатива; въ безумния си страхъ отъ просвѣтеното работно население, тя търси закрила въ духовната, полицейската и военната държава, едновременно нейна смъртна неприятелка. *Гражданската свобода*, напустната отъ либерали и прогресисти, нѣма днесъ фактически по-други застъпници и борци отъ *социалъ-демократитѣ*. Тѣ сж които водятъ днесъ страж-душето чловѣчество къмъ неговото окончателно освобождение.

изъ общественната хроника.

Страхътъ отъ идеалитѣ и преслѣдванитѣ на социализма у насъ. — Отношенията къмъ младежѣта у насъ и въ Европа — Министертвото на Просвѣщението предъ Шумненския Окр. Сѣдъ. — Социализмътъ въ нашитѣ средне-учебни заведения и мѣрkitѣ на учителскитѣ съвѣти. — Ордениитѣ и гибелното имъ влияние върху нашето просвѣтително дѣло. — В. „Свобода“ и нашето социалъ-демократическо движение. — Цензурата и в. „Свобода.“

Ний съвсѣмъ не се чудимъ, че нашето правителство гони социалиститѣ отъ служби. Нашето правителство, както и мнозина отъ нашето общество, подъ влиянието на подѣлнитѣ на нѣкои наши „социалисти“ въ периода отъ 1887 до 1891 година, продължава да гони социалиститѣ безъ разборъ. Нашето правителство въ това отношение иска, както се вижда, да повтори отдавна забравенитѣ грѣшки на другитѣ правителства. Нашето правителство, както и изпълнителитѣ на неговитѣ желанія, не правятъ разлика между съчувствието на извѣстни идеи и между дѣйствието за обждванието на сжщитѣ идеи. Чловѣкъ може да съчувствува на извѣстни идеи; може да се интересува да ги изучи, да чете и да получава книги, които расправятъ за тия идеи; но безъ самъ активно да ги прокарва въ живота. За просто съчувствие, както и за

това, че чловѣкъ се интересува да чете извѣстни книги и да изучава извѣстно идейно движение нийде въ Европа днесъ не испжждатъ отъ служба и не го гонятъ, като вреденъ за обществото елементъ.

Ний българитѣ, а най-много опия, които искатъ върли преслѣдвания противъ социализма и които гонятъ безъ разборъ социалиститѣ, обичаме да ни турятъ на редъ съ европейскитѣ културни народи, гордѣме се, когато ни хвалитъ, че сме свободолюбиви, че се стремимъ къмъ усвѣршенствование. А въ сжщностъ у насъ се вършатъ работи, които говорятъ тъкмо обратното, които свидѣтелствуватъ за отсъствието на най елементарнитѣ качества на културенъ народъ. За примѣръ да вземемъ социализма. Въ Европа мнозина професори вече отъ катедритѣ проповѣдватъ съвременния социализмъ, както професоръ Летурно, професоръ Дени, Легренъ и т. н., но буржуазнитѣ правительства не ги гонятъ отъ катедритѣ. Даже въ деспотическа Руссия професоръ Иванюковъ чете отъ катедрата социалистическитѣ учения на Маркса и Лассали. Освѣнъ това, студентитѣ на университетитѣ въ Европа подържководството даже на своитѣ професори организуватъ социалистически дружества и издаватъ вѣстници и никой въ Европа не е подигналъ до сега даже въпросъ за преслѣдвания и гонения.

Тъкмо обратното се върши у насъ. Социализмътъ, у насъ днесъ се явява за вѣрно средство въ ржцѣтѣ на низкитѣ интригани и чловѣконенавистни души, които дирятъ лесни начини за повишение въ чиновническо-служебната стълба. Днесъ у насъ за единъ доносъ, че нѣкой си е социалистъ, че нѣкой си получава и чете социалистически книги, даже че нѣкои си се познавалъ съ нѣкой социалистъ, чловѣка гонятъ отъ училищата, гонятъ отъ служба и го преслѣдватъ по всѣкой начинъ.

Въ началото на миналата година само за това, че въ книжата на нѣкои отъ обискиранитѣ се памѣри единъ списъкъ на имената на нѣколко студенти отъ нашето Висше училище, Министерството на Народното Просвѣщение исклучи за социализмъ 13 души студенти, които, за наказание, прати ха въ полковетѣ, — мѣрка, която нийдѣ другадѣ не се практикува спрямо учащитѣ се освѣнъ въ Руссия — и по-сетнѣ нѣкои отъ тѣхъ бѣха арестувани и... подиръ една година освободени отъ солдатж-

ка, безъ право да слѣдватъ въ Висшето Училище. Въ началото на миналата учебна година Министерството на Просвѣщеніето исклучи за сжщата причина нѣколко държавни учители, и двама условени отъ Шумненската Постоянна Комисія за мажкото педагогическо училище. Тая година преди нѣколко мѣсѣца по донесения отъ мѣстнитѣ власти въ Казанлъкъ, че нѣколко чиновници се събирали да четатъ „най опасната“ книга, съчинението на Аржириадисъ -- „Опитъ върху научния социализмъ“, която въ сжщностъ нищо опасно не представлява, бидоха уволнени само за това. Възможни ли сж такива нѣща въ една културна държава?

Но най-много Министерството на нашето Народно Просвѣщение се е завзело да гони социализма отъ училищата съ една рѣшителностъ достойна за подражание. За просто подозрание, че учителъ или ученикъ съчувствува на социалистичтѣ, че получава и чете социалистически книги; за това, че се познавалъ съ нѣкои социалисти, по доносъ отъ нѣкого и т. н., Министерството на Просвѣщеніето исклучва и преслѣдва такива учители и ученици. Какъвъ контрастъ въ това отношение между насъ и Европа! Въ Европа, въ това сжщото току рѣчи време, Министра на просвѣщеніето на една велика нация, обръща се къмъ младежта съ едно слово, достойно за единъ Министръ истински свободолюбивъ и истински образованъ. Думата ни е за словото на Министра на Народното Просвѣщение въ Франция, казано въ Парижската Сорбонна при раздаването награди на ученицитѣ и помѣстено въ шеста книга на миналогодичното течение на нашето списание. Това слово Министра на Народното Просвѣщение въ Франция захваща съ такива заблѣжителни думи: „Имайте единъ идеалъ!“ Той това казва на младежта, на учащата се младежъ, а по-нататкъ той ѝ опредѣля идеала съ слѣдующитѣ думи: „Да има чловѣкъ единъ идеалъ, значи, каквото и да прави чловѣкъ, да стори по горѣ отъ това, което прави. . . . за общественния дѣятель това значи да си изработи убѣждения и да се стреми да докара такова състояние на обществото, гдѣто ще царува правдата и мирътъ, всѣко испытание, всѣка жертва на което е необходимото приготвление. Идеалъ, това не е само, посредеду задушливата атмосфера на чловѣческии егоизмъ, едно дихание на чистъ и прохладенъ въздухъ, който ободрява и съживява, това не е само, отгоръ тъмнинитѣ и съмнѣнията на

всѣкидневното съществуване една свѣтлина, която ръководи и спасява, това е нѣщо повече, което азъ бихъ казалъ съ една дума: да има челоуѣкъ идеалъ, значи, да има за какво да живѣе. Господа, ний приготвяме тая младежъ, не за такава или онакава карриера, но за живота. Ако да породимъ у челоуѣка единъ идеалъ, значи, да му дадемъ едно ориентирване за цѣль животъ, едно основание и единъ потикъ за всичкитѣ му дѣйствия, тогава ний признаваме въ това крайната цѣль на възпитанието, най-високата длѣжностъ на учителя. . . . Но каквото мнѣние и да има челоуѣкъ върху задачитѣ вѣчно поставени предъ ограничениия челоуѣчески умъ, идеята за доброто съществува, и както е казалъ единъ великъ французски философъ, тази идея е фактъ, а този фактъ е сила. И отъ когато челоуѣцитѣ живѣятъ въ общество тази сила не е престава да дѣйствува върху свѣтътъ за да умѣкчи насието, да намали неравенствата, да замѣсти своеволието съ справедливостта, принуждението съ свободата, неприятелството съ солидарността, непрестанно като разширява сферата на длѣжноститѣ на всѣко едно отъ съзнателнитѣ същества къмъ всички, и, въпреки възвръщанията назадъ, въпреки временнитѣ възхваления на силата, като приближава всѣки день челоуѣчеството до едно върховно състояние на миръ, равновѣсие и примирение“. Съ такива думи се обръща Министра на Просвѣщеніето въ Франция къмъ французската учаща се младежъ. „Имайте единъ идеалъ!“ — имъ казва той; имайте една цѣль по висока отъ всѣкидневнитѣ си занятия, работете всѣки споредъ силитѣ си за сбѣдванието на равенството, на свободата, на международната солидарностъ, работете за отмахването на неравенството, на насието, на произвола, на робството и на международната вражда. Това е идеалътъ, който трѣбва да има всѣки челоуѣкъ, всѣко съзнателно същество, всѣки общественъ дѣятел. Въ този идеалъ трѣбва да се възпитава младежъта, казва той.

Въ това сѣщото време единъ знаменитъ и най-любимъ писателъ въ Италия, даровития *Де Амичи*, въ голѣмия салонъ на „Университетското дружество“, се обръща къмъ учащата се младежъ, съ една рѣчь още по-знаменателна отъ словото на французския министръ. Изводъ отъ нея читателя ще намѣри въ кн. IX—X на нашето списание отъ минало-годишното му течение. Той въ присѣствието на голѣмо

число професори, на представителитѣ на Туринската преса и мнозина писатели, като говори за социализма се обръща къмъ италианската младежъ така: „Драги Приятели! Не бѣгайте, ако отъ само себе си вашето сърдце, вашето младо осѣщание ви подбутва да вземете участие да се запознаете отблизо съ тоя важенъ въпросъ; не се плашете отъ тѣзи, които ви хвърлятъ лѣнливитѣ думи: „Глупци! Бѣдността не може се намали, а камо ли да се искорени. Това движение — социалистическото — ще мине-замине, както много такива сж заминали безслѣдно. Вѣчно е било така и вѣчно така ще бѣде!“ — Не, Приятели! Това възражение заключава въ себе си една неистина. Не е било винаги така и затова не ще бѣде винаги това. Хвърлете единъ ясенъ погледъ около си и вий ще се убѣдите въ неистинността на това възражение.... Нали още миналата година единъ извѣстенъ ораторъ въ парламента можѣ да каже, че въ Италия нѣмало почва за социализмътъ, че за Италия не сжществувалъ социалния въпросъ! Драги приятели! Тъкмо обратното е истина! Нека индустрията да е развита, както казватъ, само въ една частъ на нашата страна; въ Италия се испрѣчва напредѣ ни *въпросътъ за работното земеделъско население*, и този въпросъ въ нищо не може да се отдѣли отъ общото социално движение, отъ общия работнически въпросъ.... Не се плашете и отъ често повтаряната, любима дума: утопия! Колко е удобна тази дума! Колко уйдисва ти да подкрѣпи умствения мързель, да го окурожава, колко е полезна ти за всички, които се виждатъ заплашени въ своето користолюбие и благосъстояние спечелено на гърбътъ на другитѣ; колко невѣжеството е злоупотрѣблявало съ тая дума, колко е била противопоставяна тя на най-благороднитѣ мисли, които сж послужили за напредѣкътъ на човѣчеството и които сега отъ всички се смѣтатъ за истина!... Колкото и да бждатъ ужасни тѣзи впечатления, тѣ намиратъ изходъ въ пламенното желание да спомага човѣкъ на едно подобрене, тѣ се уясняватъ отъ пробуденото съзнание, че възможно е едно подобрене, но то може да стане само съ едно дълбоко измѣнение на днешния редъ. Всичко своекористно, себелюбиво, дребнаво, което се е гнѣздило въ човѣческата душа, изчезва предъ това съзнание, предъ вдаванието на цѣлия човѣкъ на тая велика цѣль, за достиганieto на която той се усѣща

принуденъ да работи. Този път бихъ искалъ да посоча на васъ, дради приятели! Колкото и да е той суровъ, но вий притежавате щастливитѣ дарби на младостта, гъвкавость, свѣжестъ на тѣлото и духътъ; — какъ можете вий по добръ да ги употребите, ако не да падвиете трудоветѣ и мжкитѣ за една велика цѣль!....“

Съ такива думи и насърдения се обръщатъ въ Европа къмъ учащата се младежъ Министри и знаменити писатели. Профессорътъ по литературата и философията въ Туринския Университетъ, *Артуро Графъ*, се присъединява открито, публично къмъ насърченията отправени отъ Де Амичи къмъ младежта. Тѣ казватъ на младежта: „именно защото сте италиянци, запимавайте се съ този въпросъ, вземайте участие съ всички сили за разрѣшението му....“ „Имайте единъ идеалъ!“ Той великъ идеалъ е „разрѣшението на великия социаленъ въпросъ, който съ живото биение на пулсътъ на времето движи съвременното човѣчество и който ще владѣе неограничено въ бъдѣщето....“, казватъ тѣ на младежта.

Какво се проповѣдва на нашата младежъ? Тъкмо обратното. Нѣмайте никакъвъ идеалъ, казватъ ѝ нашитѣ просвѣтители. Или: имайте единъ идеалъ, който да не се различава отъ нашитѣ всѣкидневни егоистични занятия, ний чуваме отъ нашитѣ ръководители на младежта. Не правете нѣщо погорѣ отъ това що правимъ ний, казватъ ни нашитѣ обществени дѣйци и ръководители на нашия народъ. И когато въ Европа младежта въодушевявана отъ такива високоблагородни слова свободно си изработва и даже се бори за сбждванието на съвременнитѣ общечовѣчески идеали, у насъ се преслѣдва всѣко стремление да си изработи човѣкъ единъ достоенъ съвремененъ идеалъ. У насъ младежта се пази отъ всѣкакво съприкосновение съ идеала. Всѣкой, който има единъ идеалъ по-високъ отъ личния егоизмъ и отъ всѣкидневнитѣ грубо-егоистични цѣли, се прогласява за „лудъ“, за вреденъ елементъ, Който проповѣдва и се бори за единъ високъ съвремененъ идеалъ се преслѣдва и гони, като опасенъ човѣкъ. Въ Европа днесъ се признава за крайна цѣль на възпитанието, за най-висока длъжностъ на учителя да даде на младежта единъ високъ идеалъ, една цѣль въ живота по-висока отъ всѣкидневнитѣ занятия. У насъ се признава и се иска тъкмо обратното: да се приготвяватъ бездушни, егоистични и студени карриес-

ристи. Възможно ли е това въ една държава, която има какви-годи претенции на културностъ?

Между това у насъ ония, които трѣбзаше да насържаватъ най-много нашата младежъ въ стремлението ѝ къмъ единъ съвремененъ идеалъ, гонятъ ония, които искатъ да спомогнатъ за изработването на такива идеали. Даже нѣщо повече: мотивитѣ, отъ които се ръководятъ гонителитѣ на високитѣ идеали, сж толкова нелѣпи, щото могатъ да се изваждатъ само гъ една страна, която много низко трѣбва да стои въ всѣко едно отношение. Когато миналата година единъ отъ исключенитѣ, по настояванието на Министерството на нашето Народно Просвѣщение, учители въ Шуменъ, заяви искъ срѣщу Шумненската Постоянна Коммисия, Министерството биде принудено да представи причинитѣ, по които отчислява учителитѣ. И Министерството ги представи, но тѣ толкова сж несъстоятелни и нелѣпи, щото Шумненския Окрѣженъ Сждъ ги отхвърли и призна искътъ на испѣднения учителъ.

И наистина, какви сж мотивитѣ, отъ които се ръководи нашето Министерство на Просвѣщението при отчисляването на учителитѣ за социализмъ? Всичкитѣ обвинения на нашето Министерство на Просвѣщението, представени предъ Шумненския Окрѣженъ Сждъ се свеждатъ къмъ слѣдующитѣ безсмысленни фрази: социалиститѣ подкопавали установения общественъ редъ, нравственността и религията. Ний не знаемъ, да ли ония, които съчиняватъ въ Министерството такива обвинения, добръ сж помислили върху значението имъ, преди да ги издадатъ на свѣтъ. Тия стереотипни обвинения нѣма нийдѣ въ Европа днесъ да ги чуете, освѣнъ въ обвинителнитѣ актове на рускитѣ сждилища противъ рускитѣ социалисти. Днесъ въ Европа ще чуете, че социалиститѣ се борѣли за утопии, че предлагания отъ тѣхъ общественъ редъ „не е съгласенъ съ естеството“, както казалъ папата, Леонъ III, въ своята знаменита енциклика; но да се обвиняватъ социалиститѣ въ подкопаване на установения общественъ редъ, на нравственността и религията, днесъ никой отъ противницитѣ имъ не показва такова невѣжество. Даже папата Леонъ III не обвинява социалиститѣ въ такива намѣрения. И въ подкопаването на кой „установенъ общественъ редъ“ обвинява нашето Министерство нашитѣ социалисти?

Днесъ у насъ се борятъ два общественни режима за сж-

ществование. Единъ, който се основава на стародавното дребно производство, другия, който расте предъ очитѣ ни и който се основава на новото индустриално едро производство. За подкопаванieto на кой „установенъ общественъ редъ“ могатъ да се обвиняватъ социалиститѣ? Нито въ съсипването на старитѣ общественни наредби, нито въ създаването на новитѣ сж криви въ нѣщо социалиститѣ. Ако е работата да се обвинява нѣкой въ „подкопаванie на установения общественъ редъ“, социалиститѣ иматъ повече право да обвиняватъ Правителството. Защото, както е извѣстно, отъ нѣколко години насамъ нашето правителство употребява много старания за развитието на едрото производство, на индустрията. А това именно и подкопава установения отъ много вѣкове общественъ редъ. Впрочемъ да се обвинява който и да било въ „подкопаванie на установения общественъ редъ“ е цѣль абсурдъ. Още по-голѣмъ абсурдъ е да се обвиняватъ въ това социалиститѣ. Въ страницѣ на нашето списание не еднажъ сме говорили за причинитѣ, които съсипватъ старитѣ наши наредби и всички основани на тѣхъ учреждения и понятия. Нравственността и религиозността, които сжществуваха преди, се замѣстятъ съ безнравственността, съ измамата и въ нашия животъ по тая естествена причина, че у насъ се развиватъ общественни отношения, основани на началото всички противъ всички. Въ какво сж криви тука социалиститѣ? Социалиститѣ отъ една година насамъ само констатирайтъ тия явления, но да подкопаватъ нравственността и религиозността, това даже не е въ тѣхната сила. Освѣнъ това, нашата учебна система, основана на естествознанията, — друга и не може да бжде днесь, — спомага за по-естественото обяснение на явленията и за унищожението на религиознитѣ суевѣрия. Най-подирѣ, кой не помни остритѣ нападки на правителствения органъ „Свобода“ противъ представителитѣ на нашата религия, противъ нашето висше духовенство? Социалиститѣ никога не сж държали спрямо представителитѣ на религията тъквѣвъ нападателенъ языкъ, какъвто често пѣти, отъ политически съображения, е държалъ в. „Свобода“. Социалиститѣ нѣматъ за цѣль да се борятъ противъ тая или оная религия. Тѣ искатъ да се даде свобода, кой каквото иска религия да исповѣдва и тя да бжде частно за всѣкого дѣло. Не социалиститѣ

подкопаватъ религията, а ония, които най-много обвиняватъ социалиститѣ въ това.

И така, обвиненията, които съчиняватъ рѣ Министерството на нашето Просвѣщение сж явно несъстоятелни. Да слуша чловѣкъ тия обвинения отъ простата и невѣжественна тѣлпа не е чудно. Но да слушахъ такива обвинения отъ хора, които иматъ претенцията на високо образование и сж ръководители на нашата младежъ, това не ни препоръчва за образовани и културни. Социализмътъ е великия общественъ идеалъ, който днесъ вълнува цѣлия свѣтъ, Америка, Европа и Австралия. Условиата, които издигнаха днесъ въ цѣлия свѣтъ на първо мѣсто тоя идеалъ, развиватъ се и у насъ и издигатъ на първо мѣсто и въ нашия животъ сжщия идеалъ. Ония, които преслѣдватъ социализма или ония, които препоръчватъ тия преслѣдвания, никога, вижда се, не се питатъ, — може ли България да се ограда отъ влиянието на общечловѣческото социалистическо движение, което днесъ за днесъ вълнува цѣлтъ образованъ свѣтъ? Тѣ не се питатъ, — може ли, безъ потресающи явления, да се турятъ искусствени прѣчки на естественното развитие на социалистическитѣ идеали у насъ? Нашитѣ любители на преслѣдванията никога не се питатъ, — какъ ще ни преноръчатъ предъ свѣта преслѣдванията за идеи и убѣждения, които не приличатъ на обикновеннитѣ политически и партизански идеали и убѣждения?

Между това преслѣдванията противъ нашата младежъ за социализмътъ взематъ напоследъкъ твърдѣ смѣшна и въ сжщото време твърдѣ вредна посока. Думата ние за преслѣдванията на социализма въ нашитѣ средно-учебни заведения, въ гимназиитѣ. За искоренение на социализма въ послѣднитѣ, особено въ нѣкои отъ тѣхъ, учителскитѣ съвѣти прибѣгватъ до слѣдующитѣ оригинални мѣрки. Класнитѣ учители се задѣлжаватъ да държатъ дълги противосоциалистически лекции и образуватъ комиссии за претърсвания квартиритѣ на ученицитѣ и ученичкитѣ съ цѣль да уловятъ „вреднитѣ“ социалистически книги и да намѣрятъ „престѣпни слѣди“ отъ „социалистическата зараза“ Възможно ли е такова нѣщо въ една културна държава? Ний отговаряме, че това не само не е възможно, но въ една културна държава това би се смѣтало за крайно осѣдително явление, което би предизви-

кало възмущение у всички разбрани хора. А у насъ всичко това се извършва съ една престъпна лекостъ и не обмисляване за лошитѣ послѣдствия отъ такива несъобразни мѣрки. И наистина, защо проповѣдването на социалистическитѣ идеи въ гимназиитѣ да се смѣта за престъпно отклонение отъ программата, а антисоциалистическитѣ проповѣди въ сѣщитѣ гимназии да не е престъпно отклонение отъ программата? На ли проповѣдъта противъ извѣстни идеи е пакъ едно распространение на сѣщитѣ идеи само по отрицателенъ начинъ? И дѣли не на тия антисоциалистически проповѣди въ нашитѣ гимназии не се дължи распалянието на желанието у ученицитѣ да се запознаватъ съ новитѣ идеи? Тия идеи иматъ тая магическа сила, че колкото повече се говори противъ тѣхъ, толкова повече привличатъ вниманието на челоуѣка. Но нашитѣ педагози не обръщатъ внимание на тая истина. Тѣ съ своитѣ антисоциалистически проповѣди въ классоретѣ спомагатъ за възбужданieto у ученицитѣ на едно стремление, което сетнѣ се нахвърлятъ съ жестокостъ да го преслѣдватъ, като въ сѣщото време оправдаватъ своята жестокостъ съ желанието ужъ да спасятъ нравственността и религията отъ „социалистическата язва“. Не стига това: нашитѣ педагози за искоренение на социализма се рѣшаватъ на такива мѣрки, които нѣма да сръщнете нито въ най-деспотическитѣ, най-закъснелитѣ народи. Нашитѣ педагози взематъ на себе си полицейски роли. Гдѣ се е чуло и видѣло, щото учителитѣ на една гимназия да съставляватъ комиссии за да правятъ обиски на ученицитѣ си, съ цѣль да дирятъ „вредни книги“ и „престѣпни слѣди“ отъ „престѣпни идеи“? Работа ли е това на учителитѣ? Наистина, въ нашитѣ училищни закони е предвидѣно, щото класнитѣ учители да посѣщаватъ квартиритѣ на своитѣ ученици. Но съ каква цѣль? Съ цѣль да видятъ въ здрави ли квартири и при не развалени ли хора живѣятъ, не пиянствуватъ ли и не играятъ ли въ карти. Но да съставляватъ комиссии и да правятъ обиски на ученицитѣ за да дирятъ скривалището на идеи, това не само въ закона го нѣма, но това не го позволява достойнството на учителя, като педагогъ. И какъвъ педагогически авторитетъ могатъ да иматъ едни учители предъ своитѣ си ученици, които се явяватъ предъ послѣднитѣ не въ качеството си на педагози, а въ качеството си на гонители на

всѣкакви идеи и на претърсвачи на жилищата и на съндж-цитѣ имъ за „вредни книги“? Тука се прекъсватъ естественитѣ свѣрски между учителя като педагогъ и между ученика и се образуватъ два враждебни лагера, въодушевени съ ненавистъ и умраза единъ противъ други, а отъ това и съ ненавистъ у еднитѣ къмъ своитѣ длѣжности, а у другитѣ къмъ предметитѣ, въ които се обучаватъ.

Изобщо нашитѣ учители не изпълняватъ това, що имъ предписва закова, а изпълняватъ то, що не го позволява нито закона, нито чловѣческото достойнство, а още по-малко го позволява достолѣпието на единъ педагогъ. Извѣстно е, че има много ученици, които прекарватъ свободното си време въ игране на карти, въ пиянство и въ различни други пороци. Между това не се чува, че учителитѣ съставляватъ комиссия за претърсване на свѣрталищата на това ученическо занятие и за искоренение на тоя сѣщински развратъ. Нѣщо повече даже: къмъ такива престѣпления се пази извѣстна постепенность въ наказанията и се правятъ опитвания за поправянието на разваленитѣ ученици, когато за подозрѣние, че се занимаватъ съ социализма направо се испѣждатъ.

Достигатъ ли се съ такива не педогогически отношения на педагозитѣ, къмъ ученицитѣ нѣкакви цѣли? — Никакви! Ако наистина ученицитѣ се увличатъ отъ социалистическитѣ идеали това показва, че всѣкидневнитѣ цѣли на окръжаващитѣ не ги увличатъ. И хиляди пжти е по-добрѣ младежъта да се увлича отъ единъ идеалъ, колкото той и да ни си вижда утопиченъ и не осществимъ, стига да има за основа общото добро, отъ колкото да кисне въ пороци. На неразвалената младежъ е свойственно да се увлича отъ идеалното. Тѣжко на единъ нарсдъ, на който младежъта е толкова развалена, щото нѣма никакви идеални стремления. Да се запрѣщава на младежъта да се стреми къмъ единъ високъ идеалъ, по-високъ отъ егоистичнитѣ цѣли, ще рѣче искусвенно да я осждаме на пороци и развратъ. Преди нѣколко мѣсеца въ „Държавенъ Вѣстникъ“ се обявяваше отъ Министерството на Просвѣщеніето, че се исклучватъ нѣколко ученика отъ Шумненското Педагогическо училище. И знаете ли защо? За *недерастия*! Но коя е причината за развитието на тоя гнусенъ порокъ между нашата учаща се младежъ? Нашитѣ педагози могатъ различно да обясняватъ това ужасно явление; но очевидно

е, че главната причина трѣбва да се дири въ отсъствието на каквито и да сѣ идеални стремления въ тия младежи и въ това, че не се развиватъ въ тѣхъ каквито и да сѣ повисоки идеали. На нашитѣ ученици трѣбва образование; въ него се заключава възпитанието на чловѣка. Длъжността на учителя не е само да предаде 'извѣстенъ материалъ, но и да влияе въ нравственно отношение съгласно естественното стремление на младата натура къмъ идеалното.

Впрочемъ, повечето отъ нашитѣ учители не обръщатъ никакво внимание на това послѣдното обстоятелство. Даже мнозина отъ тѣхъ се отнасятъ къмъ идеалнитѣ стремления на младежъта съ такава дълбока ненавистъ, която е близка до чловѣконенавистничество. Но тѣ най-голѣма ненавистъ изиявяватъ къмъ социализма и за това тѣ въ всѣко най-малко свободомислие, въ всѣкаква искра отъ любознателностъ и съмнѣние отъ страна на ученицитѣ виждатъ „социалистическата зараза“ и преслѣдватъ такива съ една строгостъ близка до жестокостъта. Това най-много се забѣлѣзва напослѣдъкъ въ нѣкои градове, гдѣто нѣкои отъ учителитѣ получиха орденъ. Това обстоятелство възпламени страститѣ на мнозина да заслужатъ сѣщата награда.

Както казахме по-горѣ социализмътъ днесъ се явява въ ржцѣтъ на мнозина у насъ за вѣрю срѣдство на отличие и заслуга. Да се преслѣдва социализма и колкото по смѣло, толкова по-вѣрно — това ще рѣче днесъ да си благонадѣженъ, най-примѣренъ учитель, заслужилъ, на когото наградата е орденъ. Защото и заслугитѣ въ нашето просвѣщение днесъ се възнаграждаватъ съ орденъ. Наистина въ свободолюбивитѣ страни не даватъ орденъ за каквито и да сѣ граждански и общественни заслуги, а още по-малко за учителство. Защото, вижда се, хората тамъ се въодушевяватъ отъ съвсѣмъ други по сѣщественни, морални награди, а не отъ външни и временни. Но нашитѣ хора, вижда се, не сѣ достигнали до осѣщанията на сводолюбивитѣ граждани въ другитѣ страни. Та, вижда се, че чрезъ орденитѣ искатъ да направятъ нашии хора по осѣтливи къмъ своитѣ длѣжности. Обаче, достига ли се цѣльта? Ний сме убѣдени, че съ орденитѣ се достигатъ съвсѣмъ опаки цѣли, които пѣматъ нищо общо съ цѣльта — да се направятъ нашитѣ дѣятели по осѣтливи къмъ своитѣ граждански и общественни длѣжности.

И паистина, какво значение има награждаването съ ордени?

Най-съвършенъ е оня човекъ, който изпълнява своитѣ задължения отъ вътрѣшно съзнание, безъ да очаква външни награди. Това е най-високото нравствено състояние на човека, на гражданина, на общественния дѣятелъ. Да се достигне такова състояние на обществото, дѣто всѣки ще изпълнява своитѣ задължения отъ съзнание, а не за външни вещественни награди и лични ползи — това е крайната-цѣль на нравственното усъвършенствуване на човѣчеството. По-културнитѣ народи сж по-близко до това нравствено състояние, и обратното некултурнитѣ народи сж далече отъ него. Въ послѣднитѣ нѣманието на вътрѣшни нравствени побуждения, на съзнание своитѣ задължения се замѣнява съ външни побуждения въ видъ на вещественни награди. За това даването и приемането на ордени е толкова повече въ употребление, колкото повече е по некултурно, по-необразовано обществото.

И така, нѣманието на вътрѣшни нравствени побуждения, нѣманието на съзнание своитѣ човѣчески и граждански задължения, се замѣстя съ външни залъгалки, съ ордени. Такова състояние на обществото всѣкога е полезно на извѣстни политически и общественни наредби, на деспотизма. Интереситѣ на деспотизма винаги сж присмѣтнати на робскитѣ инстинкти или на развратяването гражданитѣ съ подкупи въ видъ на награди съ ордени и съ свързанитѣ съ тѣхъ вещественни блага. За деспотизма е смъртъ развитието у гражданитѣ вътрѣшнитѣ нравствени побуждения и самосъзнанието имъ. Примѣръ на това може да ни служи Руссия, Турция и Китай. Деспотизма иска слѣпо влечение на народитѣ подирѣ му, а дѣто това не може, той развратява множеството съ вещественни милости. Ето защо въ свободнитѣ страни основния законъ — конституцията запрѣщава даването и приемането на ордени. Ето защо и нашата конституция забранява даването и приемането на орденитѣ. Ето защо въ свободнитѣ страни се гледа на орденодаването и орденоприемането като на *privilege*, и за това еднакво се смѣта престѣпно и едното и другото.

И наистина, орденодаването и орденоприемането е тѣжко общественно престѣпление въ този смисълъ, че прѣчатъ

да се развиватъ въ гражданитѣ нравственнитѣ побуждения, че поддържатъ користолюбивото служение на обществото и робскитѣ инстинкти. Награждаването съ ордени влияе най-пагубно върху нравственното състояние на обществото съ това, че то произлиза не отъ цѣлото общество, а отъ нѣколцина. Награждаването съ ордени не става чрезъ едногласуване или припознаване отъ общественното мнѣние, а винаги чрезъ оцѣнение на заслугитѣ отъ едно лице. А такова оцѣнение на заслугитѣ винаги е опасно, винаги може да бѣде пристрастно, несъгласно съ дѣйствителната полза. Такова оцѣнение на заслугитѣ създава понятието, че награждаването може да става не за дѣйствителни заслуги, а за *мими*, за фиктивни; че то зависи отъ обстоятелства, които нѣматъ нищо общо съ общественната полза. И винаги награждаването съ ордени е имало такова пагубно влияние върху обществото. За избѣгване именно на това пагубно влияние отъ награждаването съ ордени, въ свободнитѣ конституционни страни се преслѣдва то строго.

Но най-пагубно влияе това награждаване върху просвѣтителното дѣло. За да се занимава челоуѣкъ съ това дѣло, трѣбва да има дълбока любовъ и съзнание, че това е едно отъ най-полезнитѣ общественни дѣла. Не се ли въодушевява челоуѣкъ съ такива чувства къмъ просвѣтителната си дѣятелностъ, той никаква полза не принася, а врѣда голѣма. Винаги да се въодушевяватъ нашитѣ просвѣтители съ такива чувства къмъ своята дѣятелностъ — ето кое е най-необходимото нѣщо у насъ. Може ли това да се достигне съ награждаване съ ордени? — Не може. Отличаванieto на заслугитѣ въ просвѣтителното дѣло съ ордени, и съ свързанитѣ съ тѣхъ повишение и материални ползи, туря волята и съвѣстѣта на учители, ума му и изпълнението на своитѣ нравствени задължения въ зависимостъ отъ волята и съвѣстѣта на едного, отъ когото зависи препорѣката за награда. А повечето отъ нашитѣ учители се въодушевяватъ отъ конкретни възнаграждения; идеалното малко ги привлича. По тоя начинъ награждаването съ ордени заслугитѣ въ нашето просвѣщение може много лесно да замѣсти дѣйствителната заслуга съ външната строгостъ, която лесно минава въ жестокостъ. Дѣйствителността напълно потвърждава това. Строгостѣта, съ която се отнасятъ нѣкои спрямо стремленията на нашата младежъ къмъ идеалното подъ предлогъ

да се искорени „социалистическата язва“, нѣма съмнѣние, че ще имъ заслужи награда съ ордени и различни вещественни ползи свързани съ тѣхъ. Но печели ли отъ това нашето народно просвѣщение? Развива ли се съ това въ нашитѣ дѣятелни нравствени побуждения и съзнание на своитѣ дѣйствителни длѣжности?...

Въ миналата хроника говорихме, че в. „Свобода“ дава мѣсто въ колонитѣ си на всѣкакви клевети противъ социалиститѣ. Не успѣха читателитѣ да прочетатъ писалото отъ насъ, като в. „Свобода“ дойде съ нови клевети. По поводъ на статията на нашия другаръ Н. Хр. Габровски, помѣстена въ „Question sociale“ и преведена въ колонитѣ на сп. „Лѣча“, в. „Свобода“ исипа купъ нападки върху нашия другаръ. Редакторитѣ на в. „Свобода“ иматъ това лѣжовно самомнѣние, че ония, които пишатъ въ нея, очаквайки за това извѣстни ползи, съставляватъ общественно мнѣние. Та като рѣкатъ тѣ, че едикоѣси е едикакъвъ си, си мислятъ, че това е общественното мнѣние. Това е едно само мнѣние у редакторитѣ и сътрудницитѣ на в. „Свобода“ на нищо не основано. Въ една отъ хроникитѣ на миналогодишното течение на нашето списание, като говорихме за в. „Б. Зора“, която бѣше издигнала гласа си противъ преслѣдванията и обискитѣ произведени върху социалиститѣ, показахме на коя страна е общественното мнѣние. Този фактъ редакторитѣ и сътрудницитѣ на в. „Свобода“ не трѣбва да испущатъ изъ предъ очи, когато си мислягъ, че тѣхното мнѣние е общественното мнѣние.

Освѣнъ това, в. „Свобода“ прави една капитална грѣшка, като си въобразява, че социалъ-демократическото движение ще се смаже, ще се убие, като се смажатъ, като се махнатъ и убиятъ неговитѣ „водители“. Социалъ-демократическото движение не прилича на политическиятъ наши партии и партизански движения, та съ махването на нѣколко личности, на „водителитѣ“, то нѣма да се спре и унищожи. Напредванието на социалъ-демократическото движение не зависи само отъ личноститѣ; то напредва и въ силата на величието на идеалитѣ, които то изразява. То е продуктъ на извѣстно настѣпило развитие у насъ. Въ социалъ-демократическото движение всички сѣ „генерали“ и въ сѣщото време всички сѣ „солдати“, готови

винаги да изпълняватъ своитѣ си длѣжности и съ еднакво самопожертвувание. Редакторитѣ или сътрудницитѣ на в. „Свобода“, като сипятъ своитѣ клевети върху „водителитѣ“ на нашето социалъ-демократическо движение, правятъ го това съ желание да компрометиратъ самото движение. По друго отношение къмъ социализма ний не очаквахме и не очакваме отъ в. „Свобода“. Но социалъ-демократическото движение подѣ града на хулитѣ и клеветитѣ върѣе и ясне. . . .

Бѣхме свършили тази хроника, когато прочетохме въ в. „Свобода“, че Министерския Съвѣтъ рѣшилъ, щото отъ 1-й Августъ да се дигне цензурата, наложена на политическитѣ вѣстници (и списанията ще прибавимъ ний). Като съобщава за това събитие, в. „Свобода“ посвѣщава му една дълга статия, съ която се старае да оправдае налаганieto ѝ. Нѣмаше съвсѣмъ нужда да си прави такъвъ трудъ в. „Свобода“. То и така се разбира, че се е явила нужда за правителството да наложи и цензура върху нашия печатъ, при всичко че „свободното шракание на миѣнията“ е гарантирано у насъ отъ единъ „законъ за печата“, въ който отъ всѣки редъ тѣй и блика единъ широкъ духъ на свобода. При това в. „Свобода“ предсѣща, че щомъ се дигнала цензурата, щѣли да гракнатъ отъ всѣкъдѣ съ хули, че цензурата се налагала, за да се управлявала страната тиранически. Съ тѣзи си думи в. „Свобода“ ни напомнюва народната поговорка „гузенъ не гоненъ бѣга“. Щѣли да гракнатъ? Ами „закона за печата?“ Но в. „Свобода“ не вижда причини, отъ какво да се безпокоило нашето правителство. Цензурата била наложена за „нѣколко недоволници“, че отъ нея нивитѣ и търговията не сж пострадали, че „народътъ“ нищо не изгубилъ отъ налаганieto на цензурата. Но щомъ цензурата е била паложена заради „нѣколко педоволници“, щомъ пивитѣ и търговията не сж пострадали отъ нея, щомъ „народътъ“ нищо не е изгубилъ отъ това, защо, пита се, се дига цензурата? Защо в. „Свобода“ намира тая мѣрка за разумна и умѣстна? Мигаръ заради „нѣколко педоволници?“ Ако разсждаваме, както разсждава в. „Свобода“, излиза, че и свободата не е пужна. Отъ нѣманието на свобода нивитѣ и търговията нищо нѣма да пострададѣтъ я, „народътъ“ нѣма нищо да изгуби я. На ли и въ

Турция и въ Китай и въ Русия „народътъ“ и безъ свобода си оре нивитѣ, продава въ дюкениѣ си, яде, пие и спи. За кого е нужна свободата? Мигаръ за „нѣколко недолници?“ Сжщото може да се каже и за избори и за Народни Събрания и за конституция. Защо сж всички тия работи? Отъ нѣманието на тия права, нивитѣ и търговията нѣма да пострадатъ я, „народътъ“ нищо нѣма да изгуби я. Защо сж тогава тѣ? Мигаръ за волята на „нѣколко недолници?“ Даже защо е всичкия шумъ, който най-много дига в. „Свобода“ за политическа независимостъ? Отъ нѣманието политическа независимостъ нивитѣ и търговията нѣма да пострадатъ я, „народътъ“ нѣма да изгуби нѣщо я. Защо е тогава политическата независимостъ? Мигаръ за „нѣколко недолници?“ Едно време чорбаджиитѣ така сжщо казваха, че нивитѣ и търговията подъ турското иго нищо не сж страдали, „народътъ“ нищо не губилъ, че свободата била нужна за „нѣколко нехранимайковци“ и т. н. и т. н. Тѣкмо така разсждава днесъ и в. „Свобода“.

Впрочемъ не е за пръвъ пътъ, дѣто в. „Свобода“ така се гаври съ читателитѣ си и съ цѣлъ български народъ. Много пжти в. „Свобода“ е третирила най важни общественни и политически въпроси съ едно престжпно пренебрежение къмъ общественото мнѣние и съ едно престжпно гаврение съ цѣлъ български народъ. Така постжпва тя и сега. Тя казва, че българския народъ билъ доволенъ отъ днешното положение, че нивитѣ и търговията не страдали, сир. пакъ цѣлъ буквално народъ е доволенъ. Ако цѣлъ народъ е билъ доволенъ отъ положението, защо е било тогава цензура и защо е „закона за печата“? Че имало нѣколко недолници, за това нийдѣ не налагатъ на цѣлъ народъ юзди. Дѣто цѣлъ народъ е за извѣстно положение, тамъ нѣма нужда отъ цензура и отъ драконовски законъ. Въ Франция, Англия, Италия, Белгия, Швейцария, Холандия, Ромжния и даже Сърбия, дѣто множеството е за свободнитѣ учреждения, при всичко че въ тѣхъ има не „нѣколко недолници“, а много недолници, нѣма цензура и драконовски закони. И напротивъ въ Русия, напримѣръ, дѣто множеството е противъ сжществующия въ нея режимъ, сжествува и цензура и драконовски закони. Всѣкога така е било. Историята ни показва, че когато множеството отъ народа не е бивало доволно отъ поло-

жението си винаги е имало стѣснения, давление и налагане на волята на една малцина.

Винаги е бивало едно отъ двѣтѣ: или народа не е бивалъ доволенъ отъ положението си и за това се е запрещавало да се исказва неговото недоволство, или пакъ множеството отъ народа е доволно отъ извѣстно положение и тогава не сж нужни никакви стѣснения. В. „Свобода“ казва, че нашия народъ е билъ доволенъ и въ сжщото време оправдава стѣсненията на печата съ това, че имало „нѣколко недоволници“. Не е ли това едно претѣснено гаврение съ народа? Едно отъ двѣтѣ или „недоволниците“ сж много или народа е доволенъ. Въ първия случай е трѣбовало да се запуши устата на множеството, а въ втория никакви стѣснителни закони не сж нужни. Другояче не може да бжде; друголяче да говоримъ, ще рече да се подиграваме съ общественното мнѣние....

КНИЖНИНА.

Значението на брака за потомството. Написалъ

Д-ръ Витановъ. *Руссе 1892. Цѣна 40 стот.*

Докторската професия е една отъ най-благороднитѣ професии. Но при сегашнитѣ условия на живота и тая благородна професия, както и много други благородни професии, лесно получава една съвсѣмъ превратна форма. Докторъ-человѣкъ може да бжде най-полезенъ не толкова като лѣкаръ, колкото като гражданинъ, като общественъ дѣятель. Той може да влиза въ непосредствени сношения съ всички слоеве на народа; той всѣки часъ може да се сблъсква съ различнитѣ условия на живота и съ влиянието имъ върху здравieto; той винаги може да наблюдава причинитѣ на болѣститѣ и да дири средства противъ тѣхъ. Съ малко думи, за докторъ-человѣкъ има грамадно поле за най-благородна общественна дѣятелность.

Но повечето отъ докторитѣ въ свѣта, а най-вече отъ нашитѣ, разбиратъ своитѣ длѣжности своеобразно. Повечето отъ тѣхъ всичкитѣ си длѣжности свеждатъ къмъ механическото лѣкувание на болнитѣ, които отъ своя страна сж длѣжни

да имъ даватъ пари, и колкото повече, толкова по-добрѣ за г. г. докторитѣ. Зеръ туй имъ е прехраната и прихода! По-пататѣкъ отъ това повечето наши доктори не отиватъ. Рѣдки сж у насъ докторитѣ, които се замислятъ върху причинитѣ на болѣститѣ и на распространението имъ. Още по-рѣдки сж докторитѣ, които и да мислятъ за средствата, съ които могатъ, ако не да се отмахнатъ, поне да се турятъ извѣстни граници на тѣхното распространение. Че това е вѣрно, може да се сжди отъ факта, че ний днесъ нѣмаме нито едно медицинско списание. Само напоследѣкъ захвана да се издава „Ветеринарна Сбирка“. Но тоя послѣденъ фактъ показва, че българския добитакъ е почеститъ отъ самитѣ имъ господари.

Г. Д-ръ Витановъ, както се вижда, лѣкува не само болнитѣ, но и болѣститѣ. Той дири и причинитѣ на болѣститѣ и на распространението имъ, като въ сжщото време предлага и средства за ограничението имъ. Не за пръвъ пътъ г. Д-ръ Витановъ прави това. Преди издаването на книжката му, за която искаме да кажемъ нѣколко думи, той обнародва нѣколко статии въ вѣстникитѣ за нѣкой болѣсти у насъ и за причинитѣ на тѣхното бързо распространение.

Не ще и дума, че правилното истълкувание причинитѣ на болѣститѣ и цѣлесъобразностьта на мѣрkitѣ противъ тѣхъ зависи отъ гледището, на което се туря наблюдательтъ, отъ ширината на кръгозора му и отъ суммата на знанията вънъ отъ специалностьта на единъ медикъ. Една отъ причинитѣ за распространението на болѣститѣ г. Д-ръ Витановъ намира въ наслѣдственостъта въ брака. Цѣлата брошура е пълна съ редъ отъ различни факти за предаванието въ наслѣдство „физическия, умствения и нравствения образъ на потомството“. Събранитѣ отъ г. Д-ръ Витановъ факти сж разнообразни и поучителни. Изобщо авторътъ на брошурата дава твърдѣ голѣмо значение на наслѣдственостъта въ брака. За това г. Д-ръ Витановъ препорѣчва изработванието на закони, които да запрѣщаватъ браковетѣ между неизцѣримо болнитѣ. „Но сегашнитѣ закони за брака, казва той на 7 стр., било граждански или църковни, не сж вече достатѣчни, или по-добрѣ — немогатъ вече да изпълняватъ своето назначение, тѣй като съ развитието на человѣка, съ неговото умствено усъвършенствувание, съ измѣнението условията на живота, измѣни се и цѣльта на неговото сжществувание. Человѣкътъ взе да прѣстѣпва

законитѣ на природата, собственнитѣ си закони, вслѣдствие на което взе да гибне и да се изражда по собственната си погрѣшка. За това днешното общество има нужда отъ нови закони за брака, отъ нови урегулирования на брачнитѣ врѣзки, ако не искаме да видиме единъ день печалната дилема на нашето изродяване и изчезновение“.

Ний нѣма да се впускаме тука да расправяме, че има естествоиспитатели и прочути психолози, които не придаватъ толкова голѣмо значение на наслѣдственността. Но пита се, — могатъ ли законитѣ за брака, колкото добри и да бждатъ тѣ, да помогнатъ, при сегашнитѣ условия на живота, за ограничение на злото? Твърдѣ прости разсѣждания могатъ да ни докаратъ до единъ отговоръ на питанието съвсѣмъ отрицателенъ. И наистина, наслѣдственността не е нищо друго освѣнъ извѣстно предрасположение на организма къмъ извѣстни болѣсти или пороци. Предрасположението къмъ болѣсти или пороци не е още болѣстъ или порокъ. При добри условия на живота това предрасположение може да изчезне и болѣститѣ или пороцитѣ да не се повтарятъ въ потомството. Всичката работа тука е въ условията на живота. При добри условия предрасположението може да не стане фактъ и наопаки. Освѣнъ това при сегашнитѣ условия на живота много органически болѣсти и пороци се явяватъ дълго време слѣдъ брака и не отъ предрасположение на организма къмъ тѣхъ, а единствено отъ условията на живота. Съвременния животъ е толкова не сигуренъ, щото всѣка минута, отъ съвсѣмъ здрави хора, безъ никакво влияние на наслѣдственността, създава психически болни. Войната на всички противъ всички, която днесъ господарува въ живота, колеко семейни хора въ най-цвѣтущата възраст и здравие влудява, психически ги осака-тява! Съвременната концентрация на нечуванитѣ богатства въ рѣцѣтѣ на нѣколцина и крайната сиромашия на много милиони чловѣци раждатъ пороци въ съвсѣмъ по природата си неразвалени хора и най-често въ брачния имъ животъ. Въ богатитѣ отъ чрезмѣрни богатства, а у сиромаситѣ отъ без-исходна сиромашия и отчаяние, безъ никакво предрасположение на организма къмъ пороци, се развиватъ тѣ. Изобищо цѣлата посока на съвременния животъ създава, безъ никакво влияние на наслѣдственността, болѣсти, психически и физически, пороци, развратъ, а съ това и дегенерация, изродяване. Какво

могатъ да помогнатъ и най-добритѣ закони за брака при такива условия? Нищо.

Впрочемъ, като говоримъ така да не помислятъ читателитѣ, че ний отричаме ползата отъ усъвършенствуването на *человѣческитѣ закони*. Нашата мисль е тази: главната причина за распространението на болѣститѣ и пороцитѣ сж сегашнитѣ социални условия. Всѣкой знае, че днешния вѣкъ се нарича „вѣкъ на нервитѣ“, „вѣкъ на истерикитѣ“ и т. н. Освѣтъ това всѣкой е слушалъ да казватъ, че днешната цивилизация носи съ себе си различнитѣ болѣсти, разврата и пороцитѣ. И тия вече истрити фрази показватъ, че источника на болѣститѣ, на разврата и пороцитѣ лѣжи въ днешнитѣ социални условия. Само единъ корененъ социаленъ превратъ може да тури граници на распространението имъ и много отъ тѣхъ да искорени. И само тогава законитѣ на наслѣдственността ще покажатъ своето естествено плодотворно влияние върху подобренieto на челоѣческата раса. Но додѣто сжществуватъ днешнитѣ социални условия, най добритѣ закони за брака сж безсилни.

Г. Д-ръ Витановъ въ всичко, което до сега е писалъ, съвсѣмъ игнорира това важно обстоятелство — първенствующата роля на социалнитѣ условия. За това той приписва всеизцѣляюще значение на различни административно-санитарни мѣрки и закони за браковетѣ. Пише ли той за сифилиса, вижда спасението отъ него въ закриванieto на публичнитѣ домове; пише ли за причинитѣ на болѣститѣ и пороцитѣ и на тѣхното распространение, спасението дири въ „нови закони за брака“. Това, споредъ насъ, е една голѣма грѣшка, която прави г. Д-ръ Витановъ. Трѣбва да се работи за коренни социални преобразования; трѣбва да се мисли за реформитѣ, които ще махнатъ источника на злото.

Както и да било, но книжката на г. Д-ръ Витановъ я препорѣчваме на читателитѣ. Тя е написана живо и увлекателно. При това, читателитѣ ще намѣрятъ въ тази малка книжка редъ печални, но съвършенно вѣрно нарисувани картини за състоянието на нашето днешно общество. „Политическитѣ ни преврати, казва г. Д-ръ Витановъ на 26 и 27 стр., които проживѣхме и проживѣваме, ламтението за слава и богатство, — всичко това поглѣща всецѣло вниманието на нашата интелигенция, на нашитѣ водители и не имъ остава време да помислятъ за бжджцето на потомството. Простата

масса си стои на точка замръзване въ умствено и културно отношение. И ний постепенно се заробваме икономически и не е далечъ врѣмето, когато ще станемъ икономически роби на по-силния отъ насъ културенъ народъ; подиръ което иде и политическото ни заробване. И защо това става така скоро, така молниеносно? ... Вината е въ водителитѣ на народа, въ нашата интелигенция, която се е поставила на фалшива почва. Да се попитаме наистина, какво прѣдставлява сега нашата интелигенция? Ний мислимъ, че колкото е откровенъ въпроса, толкова трѣбва да бѣде откровенъ и отговора. *Отъ нѣколко години насамъ интелигенцията ни е взела съвсѣмъ лошо направление. Кратко и ясно казано, тя е станала подла, продажна и развратна. Нѣма вече онзи патриотизмъ, който въздушевяваше синца ни къмъ работа за обща полза: нѣма вече онази откровенностъ въ възгледове и дѣйствиа. Девиза на интелигенцията е: печеление пари съ позволителни и не позволителни сръдства, развратъ и комарджилжъ. Отъ тѣзи три мерзки источника се формирава бѣднѣщото поколение, бѣднѣщитѣ граждани, бѣднѣщитѣ водители на народа *)*. Достойнитѣ бащи ще прѣдадатъ достойно наслѣдство па чадата си.

„А какво да кажа за простата масса? Тя кисне още въ тинята на невѣжеството и се експлоатира безбожно отъ ново-формирувшето се висше съсловие.

„Тука не му е мѣстото да се распространяваме по този въпросъ повече, само ще кажемъ, че този отпадакъ, този лошъ вѣтъръ, който е задухалъ въ отечеството ни, много лошо ще се отзове на бѣднѣщото поколение и ще послужи за много години *тормозъ* за успѣха и напрѣдка на живота ни“.

Такава е картината, която ни рисува г. Д-ръ Витановъ. И всѣки искрененъ чловѣкъ не може да не се съгласи, че тя е вѣрна. Наистина, отгоръ тази *подла, продажна и развратна интелигенция*, се издигна и расте друга „интелигенция“, която носи въ нашия животъ най-свѣтитѣ идеали. Тя днесъ се гони и преслѣдва; картината става по-мрачна. Но на фона на тая мрачна картина вече изгрѣва свѣтлата заря, която ще разсѣе разврата, подлостта и продажността въ чловѣческия животъ. За приближението на тоя день трѣбва да се бори всѣки дѣятелъ, който честно и който искрено мисли за

*) Курсивътъ е нашъ.

искоренението на съвременнитѣ социални злини. Въ възстържествуванието на този день е спасението на човѣческия родъ. . . .

*Габриелъ Девилль. Еволюцията на капитала. Популярно изложение на историческия и економическия възгледове на **Еарлъ Маркса**. Преводъ отъ френски. Севлиево, 1892. Цѣна 1. и 30 ст.*

Габриелъ Девилль днесъ е на 38 годишна възраст. Неговия животъ е една верига отъ борби съ перо на ржка, съ устна пропаганда и агитация за свобода и за възстържествуванието на социалистическия идеи. Габриелъ Девилль впусна се въ тия борби още отъ 17 годишната си възраст. Той произхожда отъ една фамилия, която се е борила за републиканския режимъ и която е дала жертви за сбджанието на тоя режимъ въ Франция. Слѣдъ свършването на гимназията въ родния си градъ Тарбъ, той на 17 годишна възраст постъпи въ Тулузкия Университетъ по правото. Въ Тулуза той се присъедини къмъ „революционеритѣ“, а по-сетнѣ основа тулузската секция на Интернационала, въ която той бѣше писмоводителъ. Девилль бѣше делегатъ на тази секция въ Конгреса, свиканъ въ Хагъ и принадлежеше къмъ Марксиститѣ. Въ 1872 година той замина за Парижъ, за да продължава своето си образование и свърши го блестяще на 20 си година. Въ 1875 и 1876 той се борѣше противъ кандидатурата на ония, които бѣха противъ Комуната, и противъ позитивиститѣ. Въ това сщщото време той бѣше сътрудникъ на „Droits de l'Homme“ (човѣшки права). За една статия написана отъ него и помѣстена въ тоя вѣстникъ, за амнистиране на комунаритѣ, той биде осъденъ на 6 мѣсеца затворъ и 1000 лева глоба. Подиръ освобождението си Девилль пакъ продължаваше да сътрудничи въ „Droits de l'Homme“ заедно съ Ж. Гедъ, който бѣше се завърналъ въ него време отъ заточение. Но този вѣстникъ, който не бѣше социалистически, а чисто „радикаленъ“, скоро се прекрати и въ 1877 Девилль заедно съ Геда и други захванаха новъ вѣстникъ L'Egalité (равенство).

Но чисто социалистическата дѣятелностъ на Девилля се захваща главно отъ 1878 год. Тая година той влиза членъ въ организационния комитетъ на интернационалното работническо движение, който организира интернационалния социа-

листически конгресъ въ Парижъ. За този конгресъ французското правителство даде подъ сѣдъ водителитѣ му и осѣди Девилля на два мѣсеца затворъ и на съответственно количество глоба. Но подиръ освобождението пакъ съ Геда захванаха в. „Французската революция“, въ който си туриха за задача да агитиратъ за кандидатурата на Бланки и по тоя начинъ да го освободятъ отъ затвора. И тѣ сполучиха. Въ 1886 година заедно съ Геда основаха „Сѣверната федерация“ и Девилль заедно съ Геда бѣха избрани за членове на първия националенъ съвѣтъ на работническата партия. Въ 1886 год. Девилль е единъ отъ главнитѣ сътрудници въ *Cri du peuple* По на сетнѣ влѣзе въ редакцията на „Социалистъ“, въ който той въ редъ статии разви економическото учение на Карла Маркса.

Габриель Девилль е единъ отъ най-даровититѣ марксиста въ Франция. Въ 1883 год. излѣзе неговото главно съчинение „Капиталътъ“, популяризация на „Капиталътъ“ на Карла Марксъ, придруженъ съ единъ очеркъ за научния социализмъ. Девилль зимаше най-дѣятелно участие въ конференциитѣ и събранията, организувани отъ французската работническа партия за распространение на научния социализмъ. Въ тия събрания Габриель Девилль е държалъ петъ скаски върху „Еволюцията на капитала“. Тия петъ скаски сега сж приведени на български отъ „нѣколко студенти“ въ една книга подъ горното заглавие.

„Еволюцията на капитала“ е едно популярно изложение на историческитѣ и економическитѣ теории на Карла Маркса, което се отличава съ една голѣма ясностъ, съ богаты исторически и економически материалъ и строга логичностъ въ заключенията. Въ това съчинение на Девилля българскитѣ читатели ще намѣрятъ едно прекрасно изяснение на въпроситѣ, които подигна полемиката между нашитѣ марксиста и антимарксиста.

Съвременното капиталистическо производство не е вѣчно. Въ продължение на много вѣкове е нѣмало капиталистическо производство. Развитието на послѣдното се захваща отъ шестнадесетия вѣкъ. Това е една истина, която днесъ никой малко-много развитъ чловѣкъ не може да отрича. Между това въ страницитѣ на едно българско списание, което има една скрита социалистическа тенденция, срѣщаме едно отри-

чание на тая истина, което свидѣтелствува, че нашитѣ антимарксиста нѣматъ най-елементарнитѣ исторически и економически понятия. Думата ни е за исказаното въ „Лжча“ мнѣние, че капиталистическото производство го е имало отдавна, отъ „памтивѣка“. „Отъ казаното до тука, казва Г. Девилъ на 16 стр., се вижда, чини ми се, че туй, което, спорѣдъ мнѣнието на всички економисти, съставлява специфическия характеръ на капитала, не се явява въ „процесътъ на производството“ по рано отъ новитѣ вѣкове. Туй, което характеризира капиталътъ, казватъ тѣ всички, е „въспроизводителната способностъ“. И азъ се надѣвамъ, че можахъ да покажа, че тази способностъ не се срѣща ни въ производството при дивашкото състояние на човѣкътъ, ни въ производството на първобитнитѣ коммуни, ни въ производството при античната цивилизация съ робството, ни въ производството въ срѣднитѣ вѣкове съ крепостничеството. Гдѣто ще се рече, тази способностъ е присъща само на съврѣмения способъ на производството, въ противностъ на всѣкога единодушното утвърждение на економиститѣ, които ще направятъ, може би, добръ, ако, като обичатъ да турятъ хармония на всѣкъдѣ, турятъ малко хармония и въ противорѣчивитѣ си учения.“

Капиталистическото производство е една историческа необходимостъ въ развитието на производителнитѣ сили. За да може то да се яви, необходимо условие е да стане едно предварително натрупване на богатствата, на капиталитѣ. И такова натрупване на богатствата става чрезъ натрупването на търговския и лихварския капитали. „Обаче, казва сжия авторъ на 17 стр., за да се останови капиталистическия начинъ на производството, необходимо бѣ едно прѣдварително натрупване на богатства. За да се развие производството, трѣбваше да има срѣдства. Безъ съмнѣние, масторитѣ на корпорациитѣ сж можали да се съобразятъ съ течението и да станжтъ капиталисти; но, изобщо взето, тѣхнитѣ ограничени срѣдства не отговаряхъ по никой начинъ на трѣбованията на новия пазаръ. Но имало се е на расположение два вида капиталъ, които се явяватъ при най-разнообразни економически режими, и които прѣди съврѣмешната епоха еднички завземахъ мѣстото на капиталътъ, тъй като тѣ сж биле едничкитѣ форми, подъ които, прѣди

тази епоха, богатствата сж се расплодявали. Тѣ сж търговския и лихварския капитали“.

Напоследѣтъ въ България, както е извѣстно, такова едно натрупване на богатствата се извършва въ голѣми размѣри и предъ очитѣ ни. Това се извършва чрезъ натрупване на търговския и лихварския капитали. Развитието на множеството „спестовни и акционерни дружества“ за даване подъ лихва пари и за търговия създава предварителното натрупване на капиталитѣ, плодъ отъ което се явява захваналото се капиталистическо производство. И колкото повече растатъ търговскитѣ и лихварскитѣ капитали, толкова повече ще се развива и едрото производство въ България. Отъ това можемъ да видимъ, до колкова сж нелѣпи възраженията, които правятъ на насъ антима̀рксиститѣ, че развитието на „спестовнитѣ и акционерни дружества“ у насъ нищо не доказвали и че тѣ не доказвали, че има почва за развитието на капиталистическото производство въ нашето отечество и тѣй нататѣкъ.

До каква стѣпенъ смѣтни понятия иматъ антима̀рксиститѣ около „Лжча“ за нѣщата, може да се сѣди отъ този фактъ, че тѣ смѣтатъ за възможно повръщанието на челоувѣчеството къмъ дребното производство, благодарение ужъ на електрическата сила. Да се повърне челоувѣчеството къмъ дребното производство ще рѣче да се повърне назадъ въ ония мрачни времена на всеобщата сиромашия, когато челоувѣцитѣ не знаеха ползата отъ раздѣлението на трудътъ и началата на Социалната Економия. Каквото развитие на техниката и природнитѣ сили да се достигне, пакъ споредъ насъ, челоувѣчеството не може да се повърне къмъ едни начини на производството, които съвсѣмъ не благоприятствуватъ за обществената економия на времето, на силитѣ и на средствата на производството. Защото при каквито и да било усъвършенствувания дребното производство винаги ще бѣде по-неплодотворно, отъ колективното. Дребното производство и при най-благоприятни условия винаги ще стои по-долу отъ колективното производство. „Отъ друга страна, казва Девилль на стр. 60, работилницитѣ, зданията и другитѣ сръдства на производството служатъ едновременно на мнозина работници: тѣхното употребление става общо; тѣ сж по-голѣми. Едно помѣщение, въ което ще бѣдѣтъ распо-

ложени двадесетъ тъкача съ двадесетъ стана, трѣбва да бѣде по-голѣмо, отколкото това, което е назначено само за два стана; но построяването на десетъ работилници за по двама тъкача струва много по-скъпо, отколкото за построяването само на една за двадесетъ тъкача. Въобще стойността на общитѣ и съсрѣдоточени срѣдства на производството е по-малка, отъ стойността на разпрѣстнатитѣ срѣдства за производството, които тѣ замѣтятъ, освѣнъ това, тази по-малка стойностъ е расхвърлена върху едно относително по-голѣмо количество продукти и е, слѣдователно, още по-малко за всѣкой отъ тѣхъ отдѣлно. Това намаление на расходитѣ за фабрикацията на една стока, отъ което печели капиталистътъ, произлиза отъ общото употребление на срѣдствата за производство.... Освѣнъ тази нова сила — вслѣдствие на съединението на много сили въ една обща сила — самото общественно обличаване поражда едно съревнование, което увеличава индивидуалната способностъ за работение: дванадесетъ работника, които работятъ наедно, вслѣдствие на самия фактъ, че сж близо единъ до другъ, ще изработятъ въ единъ день повече, отколкото би изработилъ единъ работникъ, който работи самичекъ двадесетъ дена“.

Отъ това извлечение виждаме, колко сж голѣми преимуществата на кооперацията предъ дребното производство. Тия преимущества сж толкова голѣми, щото ний никога нѣма да повѣрваме, че човѣчеството може да се откаже отъ тѣхъ когато и да е, каквито и да бѣдатъ усъвършенствуванията въ орджията на труда, колкото голѣмо и да бѣде подчинението на природнитѣ сили отъ човѣка. Ний се ограничаваме съ направенитѣ извлечения отъ книгата, която препорѣчваме да я прочете читателя. Въ нея читателя ще намѣри едно ясно и подкрѣпено съ исторически и економически доказателства изложение за заражданието на капитала (I), за образуването на пролетарията (II), за кооперацията и манифактурата (III), за машинизма и едрата индустрия (IV) и за сѣдбата на капитала (V). Въ послѣдната глава Девилянъ съ строга логичностъ доказва неизбежното замѣстване на капитала съ колективното производство и на основание на създаденитѣ отъ капитала елементи на бѣдѣщитѣ форми рисува ни картината на бѣдѣщето общество.

НОВИНИ.

ИЗЪ

ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Концентрация на капиталитѣ и начало на социализма. — Струпванието на капиталитѣ, на богатствата или на общественитѣ блага въ рѣцѣтъ на една нищожна шепа милионери и хвърлянието на народитѣ въ крайна сиромашия — къмъ това водятъ днешнитѣ наредби. Това струпвание прави вече невъзможно съществуването на днешнитѣ наредби, и създава основитѣ на бъдещитѣ общественни организации. Въ туй ни убѣждаватъ и слѣдующитѣ факти, които се извършватъ предъ очитѣ ни.

„Царѣтъ на петрола (природния газъ)“ Рокфеллеръ устрои напоследѣтъ въ Съединенитѣ Щати едно дружество съ название Bradford Oil Company, цѣльта на което е да монополизира цѣлото производство и цѣлата продажба на петрола. Капиталитѣ, съ който ще работи това дружество, е 95 милиона доллара, около половинъ милиардъ (или 500 милиона) лева. Това дружество, съ цѣлъ да съсипе всички други по-малки капиталисти, които се занимаватъ съ изработванието и продаванието на петрола, и съ цѣлъ да концентрира тоя индустриаленъ клонъ въ едни рѣцѣ, изведнѣжъ понизи цѣнитѣ на петрола отъ 16 доллара на 8. Другитѣ капиталисти, които се занимаватъ съ петрола не могатъ, разбира се, да конкурриратъ при такова голѣмо спадание цѣната на природния газъ и сж принудени да затворятъ своитѣ магазини или, които могатъ, да се присѣдинятъ къмъ това дружество. И въ единия и въ другия случай изработванието на петрола, както и продажбата му въ цѣлитѣ Съединени Щати се концентрира въ едни рѣцѣ, взема общественъ характеръ и множество по-дребни капиталисти се озоваватъ въ редоветѣ на пролетариата.

Впрочемъ Съединенитѣ Щати вървятъ съ гигантски крачки къмъ социализма. Основнитѣ елементи, основитѣ на новата наредба се образуватъ предъ очитѣ ни въ единъ поразителенъ видъ. Нагледно доказателство за това ни дава търговската фирма Siegel Coopers въ Чикаго. Тая търговска фирма представлява една грамадна търговска организация, типъ на организациитѣ въ бъдещето общество. Фирмата Siegel Coopers е направила единъ грамаденъ магазинъ, който завзема едвамъ не четвъртата частъ отъ преголѣмия градъ Чикаго. Въ сжщностъ подъ единъ покривъ сж съединени 61 различни магазини, раздѣлени съ сжщински улици, съ единъ булеваръ, въ средата на който има площадъ съ единъ фонтанъ. Тамъ се продава всичко: мебели, сжщпоцѣнни метали, медикаменти, опти-

чески уряди и т. н. и т. н. Въ тоя магазинъ се намира единъ ресторанъ (гостилница), една спестителна касса, единъ салонъ съ оркестра му (музика). Зданието е отъ 8 етажа (ката); околоврѣстѣта му е отъ 553,500 квадратни фута. Ще рѣче по-голѣмъ отъ магазина Bon Marché въ Парижъ, който завзема около 500 хиляди квадратни фута. Десетъ асцензера (машини за повдигане на високо) работятъ въ него, които подигатъ на день 100 хиляди души и цѣлия магазинъ се освѣщава отъ 4 хиляди електрически лампи.

Тоя грамаденъ магазинъ е една грамадна концентрация на търговията въ рѣцѣтъ на нѣколцина. Той убива и ще убие всички по-малки капиталисти-търговци и уголѣмнява числото на сиромаситѣ до невъзможни размѣри. Тая грѣмадна търговска организация се управлява отъ много стотини плащани слуги, които вършатъ всичко. Въ него трудътъ е общественъ, а ползуватъ се отъ тоя общественъ трудъ само една никаква шепа, които не само нищо не работятъ, но и не се явятъ въ магазина. Ако отмахнемъ капиталиститѣ-членове на фирмата, безъ които и така си върви търговията въ магазина; ако тоя магазинъ стане общественна собственостъ; ако най сетне отмахнемъ и наемната плата на общественнитѣ служители въ тоя магазинъ, — ще получимъ първоначалния образецъ на социалистическата организация въ бѣдѣщото общество.

Впрочемъ не е далечъ вече часътъ, когато „експроприаторитѣ ще бѣдатъ експроприирани“, когато всинца ще викнемъ — да здравѣй социализма! Съвременната концентрация на капиталитѣ съсипва сегашнитѣ наредби, обявява ги за несъстоятелни. Концентрацията уголѣмнява сиромашията. А съ уголѣмнението на сиромашията спира производството и търговията. Пазаритѣ периодически се препълватъ съ стоки, които нѣма кой да ги купува, защото множеството нѣма съ що да ги купува. Сегашнитѣ наредби се възмущаватъ сами противъ себе си.

Социализма въ Италия. — Най послѣ гр. Миланъ се сдобилъ съ отдавна очаквания социалъ-демократически органъ, за създаването на който много се говори въ миналогодишния социалистически конгресъ въ Миланъ. За сега вѣстника ще излиза единъ пѣтъ въ недѣлитата. Първия брой е излѣзалъ вече кѣдѣ средата на този мѣсець и се разпрѣсна по цѣла Италия, тъй сѣщо се испрати и въ редакциитѣ на по главнитѣ социалистически органи въ странство. Названието на вѣстника е: „La lotta di classe“ („Класова борба“) и като главенъ водителъ и редакторъ се избра депутатина *Промполини*, който, съ основанието и водението на превъсходния в. „Giustizia“ въ Реджио-Емилия, както и съ цѣлъ редъ рѣчи, държани въ Сѣверна и Южна Италия, си спечели пълното довѣрие и любовъ на италианското работно население. Важно е, че Промполини най-много дължи своето избиране за депутатинъ на парламента въ Римъ на земледѣлческитѣ и наемни работници въ своя роденъ окръгъ Емилия. Ние желаемъ всичко хубаво на новия органъ за оживяването и напредването на великото работническо дѣло въ Италия.

НОВИ КНИГИ

Получихме въ редакцията слѣдующитѣ кн. и списания :

Свѣтлина, журналъ за наука, искусство и индустрия. Кн. VIII. год. II. Редакторъ-Издателъ *Йорданъ Михайловъ*. София 1892 год.

Искра, научно-литературно списание. Кн. II, год. IV. Редакторъ-издателъ *В. Юрдановъ*. Шуменъ, 1892 год.

Нова свѣтлина, или тълкувание на тайнитѣ явления въ природата. Кн. IV и V, год. II. Редакторъ-издателъ *Д-ръ Марковичъ*.

Лжча, научно-литературно и обществено списание. Бр. 18. Излиза на 1й и 15й всѣки мѣсець. Редакторъ *Б. Величковъ*. Татаръ-Пазарджикъ 1892.

Дума, Литературно-научно-общественно мѣсечно списание. Кн. VII и VIII, год. II. Издателъ *Н. Ф. Чипевъ*. София 1892 г.

Букваръ по нагледно-звучната метода отъ *Н. Припръновъ*. Варна 1892. Цѣна 40 ст.

Опитъ върху научния социализмъ отъ *П. Аржириадисъ*. Преводъ отъ французски. Шуменъ 1892. Цѣна 50 ст.

Работническото движение и социалната демократия отъ *П. Акселродъ*. Превелъ отъ русски *Х. Шуменъ* 1892. Цѣна 70 ст.

Изворъ, Илюстрирано списание за ученички и ученици Кн. VII и VIII. Подъ редакцията на *Ив. Ивановъ* и *Т. Ц. Трифоновъ*. Руссе 1892 год.

Сждебна библиотека, ежемѣсечно списание за законодателство, правосъдие и администрация. Кн. VI и VII. Редакторъ-издателъ *Н. Н. Минтовъ*. Ямболъ, 1892 год.

Мисль, списание за наука литература и критика. Кн. XI. Редакторъ *Д-ръ К. Кръстевъ*. София, 1892 год.

Педагогичемъ, Научно-популярно списание за въспитатели и учители. Кн. VI. Редакторъ-издателъ *М. Иончевъ*. София, 1892.

Редактори—издатели:

Янко Сакъжзовъ и Дим. Влагоевъ

ДЕНЬ

Миналото и бъдещето на собствеността,

отъ

Д-ръ Шарль Летурно.

Преводъ отъ френски.

I. РАЗВИТИЕТО НА СОБСТВЕННОСТТА ДО НАШЕТО ВРЕМЕ.

Въ предидущитѣ глави на това съчинение („Еволюцията на собствеността“) азъ се помъжихъ да слѣдвамъ развитието на собствеността отъ първото му зачатло, като се ползувахъ затова най-вече отъ етнографията, т. е. отъ нея заемахъ ония свѣдѣния, които историята не е въ сила да ни даде. Азъ даже се опитахъ, чрезъ изучаване на животнитѣ, да се въскача до биологическото происхождение на вкусътъ къмъ собствеността и показахъ, че тоя вкусъ се свързва съ най-испръвний отъ инстинктитѣ, — инстинктътъ за самосъхранението, който е общъ и на чловѣка, и на висшитѣ животни. Впрочемъ, стремлението къмъ завладѣване, по своята сщностъ, е право-противоположно на алтруизмътъ. За да се оближи съ него, то трѣбва да се идеализира, т. е. да се социализира, да вземе характера на солидарностъ: именно тъй е било въ испръвнитѣ общества, и не можеше да бѣде друго-лче. Испръвнитѣ чловѣци, като сж биле злѣ обрѣжени отъ природата, а при туй сж притѣжавали една относителна разумностъ, непременно трѣбвало да бѣдатъ общителни. За да иматъ възможностъ да продължаватъ родътъ си, за да се бранятъ, тий сж биле длѣжни да се групиратъ въ малки